

UNIVERZITA KARLOVA V PRAZE

HUSITSKÁ TEOLOGICKÁ FAKULTA

Dopady rodinných konfliktů na dítě z hlediska sociální práce

**The impacts of family conflicts on a child from the viewpoint of
social work**

Diplomová práce

Vedoucí práce:

PaedDr., Mgr. Hana Žáčková

Autor:

Bc. Michaela Březinová

Praha 2019

Poděkování

Ráda bych poděkovala PaedDr., Mgr. Haně Žáčkové za cenné rady, připomínky a laskavý přístup při vedení mé diplomové práce. Také bych ráda poděkovala své rodině za podporu.

Prohlášení

Prohlašuji, že jsem předkládanou diplomovou práci „Dopady rodinných konfliktů na dítě z hlediska sociální práce“ vypracovala samostatně s použitím níže uvedených pramenů a dalších zdrojů. Dále prohlašuji, že tato práce nebyla využita k získání jiného nebo stejného titulu.

V Praze dne

Bc. Michaela Březinová

Anotace

Diplomová práce se zabývá dopady rodinných konfliktů na dítě z pohledu sociální práce. Práce obsahuje dvě části. Teoretická část se člení na tři hlavní kapitoly. První kapitola obecně vymezuje rodinu. Druhá stěžejní kapitola se zabývá konflikty v rodině, jejich dopady, ale také způsobem, jak k nim přistupovat a řešit je. Třetí kapitola doplňuje předchozí kapitoly a stručně se orientuje na rodinu a rozvod, především roli sociálního pracovníka při rozvodovém řízení. Praktická část se zabývá výzkumem, který se zaměřuje na výše zmíněné dopady rodinných konfliktů na dítě. Výzkum mapuje pohledy a zkušenosti sociálních pracovníků. Výzkum užívá kvantitativní metodu, přičemž technikou sběru dat je dotazníkové šetření, zaslané sociálním pracovníkům.

Annotation

The diploma thesis deals with the impact of family conflicts on the child from the viewpoint of social work. The thesis contains two parts. The theoretical part is divided into three main chapters. The first chapter generally defines the family. The second pivotal chapter deals with family conflicts, their impacts, but also with a method to approach them and resolve them. The third chapter complements the previous chapters and briefly focuses on family and divorce, especially the role of a social worker in divorce proceedings. The practical part deals with research which focuses on the above-mentioned impacts of family conflicts on the child. The research maps out the views and experiences of social workers. The research uses a quantitative method, where the collection technique is a questionnaire survey sent to social workers.

Klíčová slova

Dítě, konflikt, péče o dítě, psychologie rodiny, rodina v konfliktu, rodina, rodinná terapie, rodinné poradenství, rodinné vztahy, rozvod, sociálně-právní ochrana dětí, sociální práce, sociologie rodiny, zdraví rodiny.

Keywords

Child care, child, conflict, divorce, family counselling, family health, family in conflict, family relationships, family therapy, family, psychology of the family, social and legal protection of children, social work, sociology of the family.

Obsah

Obsah	5
Úvod	8
1. Psychologie a sociologie rodiny	9
1.1. Pojmové vymezení rodiny	9
1.2. Zdraví rodiny	18
1.3. Funkce a poruchy rodiny	27
1.4. Rodičovství a rodičovské chování.....	33
1.5. Rodina a socializace dítěte	42
2. Rodina a konflikt	46
2.1. Co je konflikt a jak jej vnímat?	46
2.2. Konflikty v rodině.....	50
2.3. Následky neřešených rodinných konfliktů	55
2.4. Metody a přístupy k řešení konfliktů v rodině.....	61
2.5. Rodinná terapie a rodinné poradenství	67
2.6. Přístup sociálního pracovníka k rodině.....	74
2.7. Zanedbání péče o dítě v důsledku rodinných konfliktů	79
2.8. Vymezení zanedbání péče o dítě, příčiny a formy zanedbání.....	80
2.9. Hodnocení a řešení zanedbání péče o dítě sociálním pracovníkem.....	85
3. Rodina a rozvod	88
3.1. Rozvodové řízení a role sociálního pracovníka	88
3.2. Vývoj rozvodovosti v České republice	91
3.3. Rodinná politika v České republice – pojetí, cíle a organizace	93
4. Projekt výzkumu.....	96
4.1. Cíl výzkumu.....	96
4.2. Charakteristika zkoumaného vzorku	96
4.3. Výzkumná metoda a nástroj sběru dat.....	98

4.4. Hlavní a vedlejší výzkumné otázky	99
4.5. Výsledky výzkumu a jejich interpretace	99
4.6. Diskuse	108
Závěr	113
Seznam použité literatury	116
Primární literatura	116
Encyklopedie a slovníky	118
Elektronické zdroje.....	118
Přílohy.....	120
Vzor dotazníkového šetření.....	120
Abstrakt	124
Summary.....	124

Seznam zkratek

CAN – Syndrom týraného, zneužívaného a zanedbávaného dítěte

ČR – Česká republika

ČSÚ – Český statistický úřad

DFR – Dotazník funkčnosti rodiny

EU – Evropská unie

MPSV – Ministerstvo práce a sociálních věcí

MS – Ministerstvo spravedlnosti

MZ – Ministerstvo zdravotnictví

OSN – Organizace spojených národů

OSPOD – Orgán sociálně-právní ochrany dětí

WHO – Světová zdravotnická organizace (World Health Organization)

Úvod

Tato diplomová práce se zabývá tématem, které vnímám jako aktuální a které si podle mého subjektivního názoru zaslouží bližší pozornost. Cílem práce je prozkoumat, jaké jsou dopady rodinných konfliktů na dítě a jak sociální pracovníci vnímají konflikty v rodině. Práce obsahuje dvě části.

Teoretická část práce obsahuje tři hlavní kapitoly. První kapitola se obecně zaměřuje na psychologii a sociologii rodiny. Není zřejmě v možnostech a samotném cíli této práce obsáhnout celou psychologii a sociologii rodiny, avšak na základě rozvažování jsem se rozhodla zvolit taková témata, která adekvátně přiblíží rodinu v jejích souvislostech. Druhá a navazující kapitola se zaměří k samotnému stěžejnímu tématu práce – rodina a konflikt. Vysvětlím zde, co si představit pod pojmem konflikt a jak jej vnímat. Uvedu běžné rodinné konflikty a jejich dopady na rodinu, přičemž nebude vynechán pohled na to, jak dítě vnímá rodinný konflikt a jak jej přímo i nepřímo ovlivňuje. Uvedené budou i některé metody a přístupy k řešení rodinných konfliktů, včetně krátkého pohledu na rodinné poradenství a terapii. Součástí druhé kapitoly bude i role sociální práce (sociálního pracovníka) při případném řešení těchto konfliktů, které mohou vést až k samotnému zanedbání péče dítěte, jemuž obdobně bude věnována pozornost. Třetí kapitola se stručně zabývá pohledem na rodinu a rozvod, čímž doplní předchozí kapitoly. Nelze si v dnešní české společnosti nevšimnout poměrně vysoké rozvodovosti a je potřeba nahlédnout na to, co manželství znamená pro dnešní dobu a jaký je vývoj rozvodovosti. I v této kapitole bude vymezena role sociální práce (sociálního pracovníka) při rozvodovém řízení. Na závěr této kapitoly bude krátce představena rodinná politika České republiky, resp. její pojetí, cíl a organizace.

Praktická část bude obsahovat vlastní výzkum, ve kterém jsem si dala za cíl vyzkoumat pohled sociálních pracovníků na rodinné konflikty a jejich dopady na dítě. Při výzkumu bude použita kvantitativní metoda, přičemž technikou sběru dat bude dotazníkové šetření, zaslané sociálním pracovníkům (konkrétně odborům sociálně-právní ochrany dětí) do každého kraje v České republice. Dotazníkové šetření se bude držet standardních postupů, např. anonymita respondentů či nejvyšší možná objektivita při stanovení, vyhodnocování a interpretaci (slovní a grafické) dotazníkových otázek a odpovědí. Otázky z dotazníkového šetření korespondují s poznatky z teoretické části. Před zahájením výzkumu jsem také stanovila hypotézy. Praktická část bude zakončena konečnými závěry a diskusí.

1. Psychologie a sociologie rodiny

Tato kapitola si klade za cíl definovat rodinu jako celek, se souvislostmi, které se k ní vážou. Považují toto vymezení za opodstatněné, neboť v následujících kapitolách budu často pracovat s pojmem rodina. Kapitola se pokusí představit psychologické a sociologické pohledy na rodinu. V tomto ohledu se bude jednat o poměrně obsáhlou kapitolu, nicméně se zaměří na stručné a jasné vymezení, neboť tématem celé práce je rodina a konflikt.

1.1. Pojmové vymezení rodiny

Prvním pohledem na rodinu přispívají Oldřich Matoušek s Hanou Pazlarovou. Ti společně sepsali publikaci, která se věnuje hodnocení rodiny a dítěte. Společně vychází z toho, že rodina je institucí, která je určována daným typem civilizace, společnosti a kultury. V našem českém prostředí se jedná o civilizaci tzv. západního typu, která klade důraz na lidská práva, lidskou individualitu, svobodnou volbu apod. Každá civilizace stojí na určitém světonázoru, který se určitým způsobem vyvíjel a nadále vývoji podléhá. Mimo nestojí kultura¹, která vychází z určitých životních a historických zvyklostí a zkušeností, nýbrž i z jazykové příslušnosti dané společnosti. Tím se daný typ civilizace rozvíjí, až se dostáváme k rodině samotné. Autoři uvádí známou větu, která se vžila u pohledu na souvztažnost mezi rodinou a společností, že „rodina je základem společnosti“, což lze oprávněně zařadit do tradičních výroků. Autoři nicméně uvádějí, že toto tradiční pojetí se liší podle různých společností. V našem západním typu civilizace je rodina pokládána jako základ společnosti a především jako primární činitel při socializaci dětí, tj. nedospělých jedinců, kteří jsou budoucností dané společnosti. Tím autoři také poukázali na základní funkci rodiny – socializaci nedospělých jedinců, která se však napříč společnostmi odlišuje, což je třeba si uvědomit a respektovat. (Matoušek a Pazlarová, 2010, str. 11-12)

Matoušek a Pazlarová dále poukazují, že vzhledem k našemu západnímu typu civilizace dochází k novému vývoji, který celkově mění význam rodiny. Uvádí, že rodinná tradice už nenes takový význam, jako tomu bylo před dvaceti až třiceti lety. Má k tomu docházet na základě nadřazení jedince nad rodinnou tradici, přičemž osobní identita, která byla donedávna vyjádřena rodinným jménem, nabrala jiné směřování, více individuálního

¹ **Kultura** – Podle Matouška a jeho slovníku sociální práce je kultura určitým způsobem myšlení, cítění a jednání, které je vlastní určitému lidskému společenství. Za kulturu lze považovat vše, co se získává a dále předává v daném společenství. Kultura je tedy opakem vrozeného, jedná se o souhrn všeho materiálního i nemateriálního, s čím se jedinec setkává teprve v průběhu svého života. (Matoušek, 2003, str. 99)

rázu. Matoušek a Pazlarová se odkazují na další autory s podobným tvrzením, mezi nimiž vyniká známý britský sociolog Anthony Giddens (*1938), obecně citovaný v humanitních vědách (především v sociologii). Rodina se ve svém vývoji dostala do pozice, kterou lze označit za „nejistou“, záleží totiž na jedinci, jakou si zvolí sociální příslušnost ve společnosti. Nicméně autoři poukazují, že jedna věc se přesto nemění, člověk nadále zůstává tvorem společenským, má potřebu vyhledávat přítomnost druhého člověka, se kterým by sdílel svou vlastní existenci, ba ji dokonce prodloužil početím dítěte. Rodinu do pole nejistoty měly uvést společenské změny. Autoři uvádí jako primární důvod průmyslovou revoluci, která se uskutečnila v polovině 19. století, přičemž nový způsob lidské práce měl mít zásadní vliv na rodinu jako instituci. A v dnešní postmoderní² (globalizované) době lze práci vykonávat téměř všude, čímž se pojetí a sociální příslušnost k rodině změnila. Za znepokojivé označují především důsledky nezaložení rodiny v dospělém věku, kdy hodnota vlastní svobody a nezávislosti převažuje, což se může projevit na kvalitě života (tělesného a duševního zdraví). Autoři jsou toho názoru, že jedinci žijící v pospolitosti, především té rodinné, kvalitněji prožijí svůj život. (2010, str. 12-14)

Autoři již nevnímají rodinu v tradičním pojetí – muž, žena, děti a další jakkoli vzdálení příbuzní, nýbrž v pojetí „rodinného soužití lidí“, kde je kladen důraz na vzájemnou citovou vazbu, nikoli pouze na biologickou příbuznost, jako tomu je v tradičním pojetí. Do kontextu rodiny, příp. rodinného soužití lidí, jsou zahrnuty i další kombinace rodinných vztahů, např. jedinci stejného pohlaví apod. Výše zmíněná společenská změna (vývoj) se měla (v našem západním civilizačním prostředí) začít odehrávat v již zmíněném období 18. až 19. století, přičemž do té doby byla rodina vnímána jako samozřejmá instituce, která se starala o své příbuzné od počátku života, až do jeho samého konce. Přispělo k tomu již výše zmíněné rozvolnění vazeb v důsledku průmyslové revoluce a proměny lidské práce. Autoři k současné rodině (příp. rodinnému soužití lidí) přisuzují tyto základní funkce:

(2010, str. 13-14)

❖ Socializace nedospělých jedinců

² **Postmoderna/postmodernismus** – Podle Matouška a jeho slovníku sociální práce se tímto označuje přístup ke světu, který staví na pluralitě (tj. vylučuje totalitu, např. názorů), heterogenitě (tj. preferuje různé struktury) a subjektivitě (tj. zdůrazňuje roli poznávacího subjektu – člověka). Souvisí také s klimatem informační a globalizované společnosti, která se stále více propojuje a to nejen informačně, ale také ekonomicky, technologicky, energeticky, dopravně, politicky či kulturně. Postmodernismus vznikl v 70. až 80. letech minulého století. (Matoušek, 2003, str. 73; 156)

❖ **Vztahová podpora dospělých lidí**

❖ **Ekonomická podpora všech členů dané společnosti.**

Vystihují především první dvě zmíněné, když dále dodávají: „*V obou prvních funkcích patrně nebude rodina zastupitelná nikdy. Od starověku do současnosti bylo podniknuto mnoho pokusů vychovávat děti v jiném než v rodinném prostředí, tyto pokusy ukázaly nenahraditelnost rodiny.*“ (2010, str. 14)

Další pohled na rodinu uvádí Zdeněk Helus. V jedné ze svých publikací se věnuje sociální psychologii, kde je rodina důležitým tématem. Obdobně jako Matoušek a Pazlarová vnímá rodinu jako činitel primární socializace nedospělého jedince. Helus to dále doplňuje: „*Je to dáno tím, že je jednou ze základních strukturálních složek společnosti a složkou zcela základní, pokud jde o zajišťování péče o děti a mládež, zejména pak o vytváření prvopočátečních předpokladů rozvoje osobnosti v socializačním procesu.*“ (Helus, 2015, str. 198) I v tomto pohledu zaznívají podobné výroky, tj. rodina jako základ společnosti a nejvhodnější prostředí pro výchovu dítěte. Helus také dodává, že v rodině dochází k předávání sociokulturních vzorců chování a myšlení, které jsou pro daný typ společnosti typické. Na jejich základě by si mělo dítě utvořit vztah nejen k druhým, sobě samému, nýbrž i okolnímu světu. Proto je podle Heluse důležité porozumět tomuto činiteli primární socializace, přičemž toto porozumění by mělo náležet především pedagogům a dalším pomáhajícím profesím, tedy i sociálním pracovníkům. Na dítě je tedy nutné nahlížet v kontextu celé rodiny, neboť právě zde se zvnitřňuje celá škála různých projevů. Hodnotíme-li dítě, hodnotíme i celou rodinu. (2015, str. 198-199)

Helus se snaží nahlížet na rodinu i v její současné podobě, čímž dává najevo, že došlo k určité změně rodinného paradigmatu, tj. odkazuje zde k dějinnému vývoji rodiny. Helus charakterizuje současnou rodinu podle určitých rysů, kterými se vyznačuje a na jejichž základě si ji lze představit. Uvádí konkrétně tyto rysy:

(2015, str. 201)

❖ **Jádrová (nukleární)**

❖ **Manželská**

❖ **Dvougenerační**

❖ **Intimně vztahová**

❖ **Privátní individualizace**

Výše zmíněné rysy je vhodné si dále přiblížit. Podle Heluse je současná rodina jádrovou (nukleární) v kontextu toho, že její jádro tvoří několik málo členů, kteří mají mezi sebou blízké citové vazby, konkrétně se jedná o partnerskou či manželskou dvojici. V případě partnerského vztahu či manželského svazku, jehož součástí je i dítě, ať už společně počaté či přisvojené, hovoříme o rodině dvougenerační. Právě těmito rysy se má podle Heluse odlišovat současná rodina od rodiny tradiční³, tj. vícegenerační, která byla přirozenou součástí společnosti ještě v 19. století. Shoduje se tak s Matouškem a Pazlarovou, že průmyslová revoluce a změna lidské práce vedla k postupnému rozvolnění tradičních rodových vazeb a tedy vzniku jádrové (nukleární) rodiny. U intimně vztahového rysu se konkrétně jedná o prohloubení vzájemných intimních citů (lásky) mezi partnery (ať už sezdané či nesezdané), přičemž v tradiční rodině nebyl tento rys zásadní. Větší roli hrála rodinná (rodová) příslušnost založená na morálce a loajalitě. Posledním zmíněným rysem, kterým je privátní individualizace, je míněno odpoutání od vazeb tradiční rodiny, kdy se jedinec chce rozhodovat sám za sebe a nést břímě vlastní zodpovědnosti, tj. předurčení k manželství či řemeslu je tímto rysem odmítnuto. Helus dodává, že ačkoli mohou být tyto rysy jakkoli pozitivní, nesou s sebou i určité negativní vlivy, např. vlivem individualizace může dojít u jedince k zanevření či lhostejnosti vůči rodině. Oslabením rodinných vazeb tak vystupuje do popředí společenský dozor formou zákonů, které mají zabránit onomu zanevření či lhostejnosti vůči rodině. (2015, str. 202-205)

Dalším názorem na rodinu přispívá Josef Švejcár, který se ve své práci také věnoval tématu rodiny. Podobně jako předchozí zmínění odborníci, poukazuje na určitý vývoj člověka, kde akcentuje především duševní vývoj. V jeho pohledu se vývoji nevyhýbá celá lidská civilizace a celkově i příroda sama. Právě v tomto ohledu poukazuje na tradiční výrok,

³ Podle Heluse byl podstatou tradiční rodiny (vícegenerační či velké rodiny): „(...) *vesměs manželský svazek, ten byl ale daleko více, než je tomu dnes, zapojen do širších příbuzenských vazeb, vytvářených generacemi prarodičů (či dokonce praprarodiči), jejich dětí, (tedy bratrů a sester s jejich rodinami), dětí jejich dětí, případně dalšími, vzdálenějšími příbuznými, kteří si uchovávali vztah ke své rodině, k rodu, ze kterého vzešli a za který cítili spoluzodpovědnost. Charakteristické je, že uzavírání sňatků nebylo věcí libovolného rozhodnutí mladých lidí samotných, ale dojednávání jejich rodičů, s cílem napomoci rozhojnění majetku, posílení prestiže apod. (...) Mladá dvojice byla vázána poslušností vůči přáním rodu, ztělesněného zde autoritou rodičů. (...) Podobně i povolání bylo rozhodnuto předem, prioritou bylo samozřejmě pokračování na rodinném hospodářství, v rodinném řemesle apod. Výsadní postavení zde měl prvorozený syn. Ti, kteří odcházeli jinam (mladší synové, provdané dcery), cítili zpravidla morální zavázanost vůči původní rodové usedlosti/živnosti a snažili se jí různými způsoby pomáhat. (...) Tato povinnost v široké paletě svých projevů stavěla věci pospolitě nad věci osobního zájmu.“ (Helus, 2015, str. 202-203)*

který však nelze chápat jako neaktuální a to jen proto, že je tradiční. Jedná se o výrok, který chápe muže jako ochránce rodiny a ženu jako její držitelku. V dnešní postmoderní době se tento výrok skryl do určitého pozadí a to vznikem nových pohledů na rodinu, muže, ženu a celkově lidskou společnost. (Švejcar, 2003, str. 19-20)

Švejcar se ve svém pohledu na rodinu a úlohu muže a ženy drží tradičního směru, konkrétně dodává: „*Žena svým citovým pokladem, jehož je zdrojem, je tvůrkyní citového základu i vývoje rodinného života. Muž je jeho podporou a ochráncem. Žena učí muže vnímat citové zážitky a projevy a probouzí v něm emotivní odpověď, která však zůstává vždy za silou jejího citu. Ten zasahuje celou její bytost jak fyzicky, tak duševně. Biologický úkol rodiny tkví v udržení rodu. Největší tíha splnění tohoto úkolu leží na ženě. (...) Tento úkol daleko převyšuje základní úkol mužův.*“ (2003, str. 20) Švejcar poukazuje (jakožto lékař) na biologickou stránku člověka, která podle jeho názoru zůstává neměnná, ačkoli si je vědom toho, že došlo k řadě společenským proměnám. Mezi tyto proměny řadí samotnou roli ženy, která získala značné možnosti, jak naložit se svým životem a neorientovat jej pouze na rozšíření lidského rodu. Tím je zřejmá privátní individualizace, kterou výše uvádí Helus. Podle Švejcara však nesmí docházet k tomu, aby rodina přestala být základní složkou společnosti, kritizuje privátní individualizaci a celkově rodinu jako soukromou instituci. Rozvolňování rodinných a přírodních vazeb vnímá negativně, zároveň to však neznamená, že by se rodina měla vyvarovat novým kulturním jevům, resp. usiluje především o posílení současné rodiny, tj. prostředí, kde se rozvíjí dítě. (2003, str. 22)

Další pohled na rodinu přidává Ilona Špaňhelová, která se snaží svými publikacemi pomoci laické veřejnosti (především tedy rodičům) zorientovat v různých rodinných situacích, které přichází se životem. Samotné definování rodiny vnímá jako důležité. Konkrétně si vypomohla dvěma krátkými definicemi od známých českých psychologů – Pavla Hartla a Josefa Langmeiera. Jejich definice rozumí rodině jako společenské skupině biopsychosociálního charakteru, přičemž rodina je podle nich doprovázena dalšími rysy: manželství, pokrevní vztah, vzájemná odpovědnost, vznik rodiny ze dvou členů opačného pohlaví. I Špaňhelová si je vědoma toho, že si rodina prošla řadou změn a že současná rodina (jak už ji označuje výše zmíněný Helus) má řadu nových rysů. Na rozdíl od Heluse je však ve svém popisu konkrétnější, uvádí např.: růst vzdělanosti žen, stírání rozdílů mezi mužem a ženou, omezení časového a prostorového kontaktu rodiče s dítětem, omezení vícegeneračních vazeb apod. Poukazuje, že tyto vlivy si s sebou nesou pozitiva i negativa. (Špaňhelová, 2010, str. 10-11)

Špaňhelová užívá k definování rodiny i její základní funkce, tj. pokud plní tyto funkce, jedná se o biopsychosociální skupinu, kterou nazýváme rodinou. Konkrétně se jedná o tyto funkce:

(2010, str. 12)

- ❖ **Biologicko-reprodukční** (tj. plození dětí)
- ❖ **Ekonomicko-zabezpečovací** (tj. hmotné zabezpečení rodiny)
- ❖ **Emocionálně-zabezpečovací** (tj. sdílení a vyjadřování emocí)
- ❖ **Socializačně-výchovná** (tj. výchova k integraci do dané společnosti)

V tomto ohledu se shoduje s Lenkou Lovasovou, která uvádí stejný výčet základních funkcí rodiny. (Lovasová, 2006, str. 5) Špaňhelová také uvádí, že současná rodina je nukleární, tj. jádro tvořené otcem, matkou a dítětem (viz Helus výše). Dále dodává, že naplnění těchto funkcí rodiči není mnohdy jednoduché, neboť každý rodič vychází ve výchově svého dítěte ze svých dosavadních životních zkušeností, ať už pozitivních či negativních. (Špaňhelová, 2010, str. 12-13)

Lovasová k rodině uvádí, že se jedná o seskupení muže, ženy a jejich dítěte, přičemž je tvořeno nejrůznějšími vztahy, tj. sdílením vlastních emocí, vzájemností, odpovědností apod. Vnímá ji jako významné společenství, které funguje nejen svébytně, nýbrž i navenek vůči okolnímu světu (společnosti). Blíže dodává, že se jedná o malou skupinu lidí, které spojuje příbuzenství, manželství a další podobné vztahy či procesy. Právě na základě nich lze definovat danou sociální skupinu jako rodinu. Zmiňuje také právní pojetí rodiny v České republice, kde poukazuje, že definice rodiny není zcela vymezená, avšak z hlediska obecného pojetí právního rámce vzniká rodina tehdy, pokud vychází z manželského svazku. (Lovasová, 2006, str. 5)

Jako předchozí zmínění autoři konstatuje důležitost rodiny, konkrétně uvádí: „*Není pochyb o tom, že rodina má pro dítě nezastupitelný význam, má rozhodující vliv na rozvoj jeho osobnosti, a to jak v oblasti tělesné, duševní, tak i sociální. Dítě si vytváří svůj vlastní vnitřní obraz světa, který do jisté míry odpovídá tomu, jak mu rodiče či vychovatelé předkládají realitu a jak jej do této reality uvádějí. Rodina je v podstatě mikrosvět, vzorová společnost, ve které si dítě osvojuje základní vzorce chování, návyky, dovednosti a strategie, které jsou pak rozhodující pro jeho orientaci ve společnosti, především v interpersonálních vztazích. A to jak v pozitivním, žádoucím smyslu, tak ve smyslu negativním.*“ (2006, str. 6-7)

K dalšímu pohledu na rodinu přispívají Šárka Gjuričová a Jiří Kubička. Doplní dosavadní pohled na rodinu svým vlastním pojetím, přičemž vychází z toho, že jejich pojetí je spíše sociální, nežli biologické. Usuzují, že biologická definice rodiny může přinášet negativní vliv a to ve vztahu k aplikaci rodinné terapie. Poukazují, že současná rodina se vymezuje obtížně a to z toho hlediska, že samotní členové rodiny různě označují své rodinné příslušníky. V dnešní společnosti se stává běžné, že členem rodiny je i domácí zvíře. Proto, když se podíváme na výše vymezené definice, vyvstává otázka, zdali není vhodné opravit či doplnit stávající definice. Autoři poukazují, že česká rodina si prošla významnou změnou v posledních dvaceti až třiceti letech, čímž se shodují s Matouškem a Pazlarovou. Dále dodávají, že se dnes nedá mluvit o jedné formě rodiny, nýbrž je třeba hovořit o formách rodiny. Autoři přesto hovoří o tom, že je třeba podporovat nukleární a tradiční (vícegenerační) rodinu, ačkoli to neznamená, že by jiné formy rodin mít podporu neměly, nýbrž je dokonce možné, že mohou obohacovat. (Gjuričová, 2009, str. 91)

Autoři kladou především důraz na to, že rodina vždy procházela proměnami. Nelze proti sobě stavět dva modely rodiny, tj. tradiční (majoritní) a alternativní (minoritní). Tradiční rodina také dospěla do své podoby určitým vývojem a neexistovala od samého počátku lidského rodu. Za významný činitel ve vývoji tradiční rodiny obdobně vnímají průmyslovou revoluci, ale také křesťanství, které výše zmínění autoři nezmiňují. Mělo posílit nukleární rodinu a to dobrovolným svazkem manželským, který byl nerozlučitelný. V naší současné české společnosti však příslušnost k církvím klesá, proto již svátost manželská nemůže působit jako držitelka nukleární rodiny. Tradiční rodina v našem českém prostředí má své opodstatnění právě z hlediska náboženského, resp. křesťanského. Autoři však nepředpokládají, že by se model tradiční rodiny stal opět převažující. Pozice nukleární rodiny však podle jejich předpokladů zůstane nadále významná, nevyhne se však problémům, neboť v jejím pozadí již nestojí určitá norma či autorita. Bez zřejmé okolnosti oslabení nukleární rodiny autoři řadí např.: neslučitelnost pracovních kariér obou partnerů při založení rodiny nebo péči o dítě, individuální potřeba jedince po dítěti, ale nikoli partnerovi, homosexuální orientace apod. Autoři poukazují na diskurs o formách rodin, který je výrazně komplikovaný a to z hlediska definování různých forem rodin a jejich zakotvení ve společnosti. (2009, str. 92-95)

Širším psychologickým pohledem na rodinu přispěje Irena Sobotková, která vnímá obor psychologie rodiny⁴ za nový, ale přesto perspektivní obor. Především svým teoretickým využitím v rodinném poradenství a rodinné terapii, o nichž bude pojednáno ve čtvrté kapitole. Stejně jako výše zmínění autoři vnímá Sobotková rodinu jako důležitý faktor při socializaci jedince, konkrétně uvádí: „*Rodina je primárním kontextem lidské zkušenosti od kolébky až po hrob.*“ (Sobotková, 2012, str. 11) Autorka se ve své publikaci orientuje k tzv. systémovému přístupu (perspektivě). Činí tak z toho důvodu, že vnímá tento přístup jako nejvhodnější, pokud chceme pochopit složitosti fungování rodiny. Podle Sobotkové má nahradit systémové myšlení dosavadní tradiční paradigma, které redukovalo události a jevy na lineární řetězec příčin a důsledků (kauzalitu). Tento přístup nevnímá události a jevy v jejich celistvosti, organizaci, dynamice a komplexnosti. Sobotková uvádí, že systémovým přístupem lze lépe prohlédnout lidské chování, avšak tradiční přístup se omezuje pouze na popis chování, z něhož pak činí někdy i zavádějící závěry. (2012, str. 19-20) Dále dodává: „*(...) individuálnímu chování lépe porozumíme v kontextu celku, tedy že problémy a současné potíže člena rodiny obvykle souvisejí s fungováním celého rodinného systému a mohou signalizovat jeho nerovnováhu.*“ (2012, str. 21)

Sobotková podle tohoto přístupu vnímá rodinu jako systém (v českém jazyce se tomuto technickému slovu blíží slovo soustava či uspořádání, příp. soubor nebo celek prvků vzájemných vztahů), který je tvořen určitými částmi, mezi nimiž panují určité vztahy. Sobotková si je vědoma složitosti definování rodiny jako jevu a nesnaží se o dosažení obecně přijatelné definice. Z výše pojaté definice systémového přístupu vyplývá zaměření k celku, i proto poukazuje, že celek je více než jeho části. I v případě rozložení celku na všechny jednotlivé části, nelze pochopit celek pouhým pochopením jednotlivých částí. Právě integrita, dynamika a komplexnost všech částí celku musí být předmětem zkoumání, a platí

⁴ **Psychologie rodiny** – je psychologická disciplína, zabývající se rodinou. Jeho počáteční vývoj probíhal především ve Spojených státech amerických, dnes se rozvíjí také v Evropě. Obor neustále prochází vývojem a stojí před různými výzvami. V českém prostředí na něj upozornil známý český psycholog Pavel Řičan ve svém článku z roku 1991: „*Psychologie rodiny – obor ve stavu zrodu v Československé psychologii.*“ Psychologie rodiny se podle Sobotkové snaží poukázat na prostředí, které bylo dosud oblastí nezájmu, tj. prostředí, ve kterém se jedinec vyvíjí. V současné době se tímto oborem teoreticky zabývá řada autorů, např. Oldřich Matoušek či Ivo Plaňava, přesto má však převažovat praktický charakter oboru, tj. klinická praxe, terapeutické postupy v poradnách apod. Mezi důvody, proč se psychologie rodiny v českém prostředí neprosazovala, podle Sobotkové patří: nedostupnost zahraniční literatury, studium rodiny okrajovou oblastí bádání, převažující laická literatura a její preference před literaturou vědeckou. (Sobotková, 2012, str. 11-17)

to i u rodinného systému, který se navíc nachází v určitém prostoru a čase, tj. sociokulturním pozadí. V tomto ohledu tkví potenciální slabina aplikace systémového přístupu, tj. podceňování výjimečnosti jednotlivých částí (členů rodiny) celku. K rodinným systémům přiřazuje rysy, na jejichž základě je lze chápat. Jsou jimi:

(2012, str. 22-29)

- ❖ **Organizačně složitý celek**
- ❖ **Síť vzájemných, propojených a ovlivňujících vztahů**
- ❖ **Otevřenost a uzavřenost**
- ❖ **Adaptabilita, reprodukce a kontinuita**
- ❖ **Přenos informací různorodého charakteru**

Posledním pohledem přispěje Ivo Možný, který ve své publikaci uvádí celou řadu sociologických teorií, týkající se rodiny. Již výše zmíněná Sobotková využila ve své publikaci jeho definici rodiny. Možný se podle Sobotkové vyjadřuje ke specifikaci rodinného systému takto: „*Rodina je dnes vnímána současně v řádu světa ji obklopujícího jako instituce racionální, pragmatická, funkčně vertikálně hierarchizovaná a kulturně omezující a současně jako zvláštní soukromý svět authenticity, spontaneity, přirozené rovnosti a emocionality.*“ (2012, str. 24) V Možného publikaci o sociologii rodiny⁵ je důležitá především kapitola o charakteru současné rodiny, která je situována v dnešní postmoderní době. Možný si je vědom řady změn, kterými prošla (nejen) česká rodina, jako příklad uvádí socialismus za Československa, u kterého se mělo předpokládat (podle socialistických autorů a jejich analýz), že zavede vzorovou rodinu. K tomu ale Možný dodává: „*Socialismus*

⁵ **Sociologie rodiny** – je sociologická disciplína, která je na rozdíl od výše zmíněné psychologie rodiny dlouhodobě zavedenou disciplínou. Obdobně se zabývá rodinou, jejím hlavním předmětem, kterou vnímá jako sociální instituci. Blíže se zaměřuje na širší sociální souvislosti, např. socializační charakter rodiny, intersubjektivní vztahy v rodině apod. Nevyvinula se ze specifických postupů, ale výhradně objevováním zvláštností rodiny jako předmětu zkoumání a jejich vztahů k ostatním sociálním systémům. Sociologie rodiny přesto nemá obecně uznávanou či univerzální definici rodiny. Jedná se totiž o problém interdisciplinární povahy, což nabízí množství nejrůznějších přístupů a možností, ať už matematické či nematematické. FIŠEROVÁ, Vlasta. *Sociologie rodiny*. Sociologická encyklopedie. Hlavní editor Zdeněk Nešpor. Praha: Sociologický ústav AV ČR. Poslední editace: 05. 03. 2018 [cit. 02. 02.2019]. Dostupné na: https://encyklopedie.soc.cas.cz/w/Sociologie_rodiny [online]

přinesl všude nikoli život ve velké kolektivitě, nýbrž návrat ke stavu blízkému společnosti opevněných domácností.“ (Možný, 1999, str. 200)

V tomto kontextu změnou režimu došlo k řadě významných změn pro českou rodinu a to především příklonem k individualizaci, která byla zmíněna již výše uvedenými autory. Možný poukazuje, že tento obrat není historicky ničím novým, mělo k němu pravidelně docházet (jako příklad lze uvést antické Řecko). V postmoderní době se opět individualizace projevuje, podle Možného to lze vyzdvihnout i na současné rodině, která je podle něj charakterizována těmito rysy:

(1999, str. 200-201)

- ❖ **Hodnotová diskontinuita mezi rodiči a jejich dětmi**
- ❖ **Hodnotová preference a závislost na masmédiích u dětí**
- ❖ **Partnerská nestabilita**
- ❖ **Vzestup rozvodovosti a rozvoj nesezdaných vztahů**
- ❖ **Úpadek nukleárního typu rodiny**
- ❖ **Odkládání rodičovství**
- ❖ **Úpadek přirozené reprodukce**

Některé státy (Spojené státy americké či Švédsko) tyto proměny tradiční rodiny vzaly v potaz a pokusily se realizovat určitá opatření, aby se např. zvýšila porodnost, která upadala pod přirozenou úroveň. Možný zároveň poukazuje, že společenská změna byla nezbytná, avšak vyvstává otázka, kam dále postoupí západní společenský systém. O tom pojedná závěrečná podkapitola této první kapitoly. (1999, str. 203)

1.2. Zdraví rodiny

V rámci této podkapitoly si přiblížíme další okolnosti rodiny. Řeč bude o zdravém rodinném fungování rodiny, resp. zdraví rodiny. I v tomto ohledu je třeba si uvědomit, že toto téma je součástí psychologie rodiny, které se u nás nadále rozvíjí, neboť v minulosti mu nebyla věnována pozornost, jak jsme si již výše vylíčili. Prvním pohledem uvede již zmíněná Irena Sobotková, a to základními poznatky o zdraví rodiny. Samotné pojmosloví si s sebou nese svá úskalí, mluvíme-li o zdraví rodiny, míní se tím: zdravé rodinné fungování, rodinná odolnost či rodinná resilience. V tomto okruhu pojmů se budeme držet, neboť vhodně odpovídají dalším vylíčeným poznatkům. Podle Sobotkové je zdravé rodinné fungování

jedním z propíraných témat psychologie rodiny a to i v českém prostředí, kde mu má být věnována bližší pozornost. Uvedme nejprve definici zdravého rodinného fungování. Sobotková si pomáhá dvěma zahraničními autory, kteří zdravé rodinné fungování chápou jako určitý způsob, na jehož základě plní rodina své funkce a pomocí něhož lze popsat síť jejich vztahových procesů. (Sobotková, 2012, str. 71)

Zdraví rodiny se tak týká zkoumání rodiny, resp. její funkčnosti, vztahovosti a dynamiky. Sobotková dále uvádí, že se nejedná o jednoduchý jev. Každá rodina je do určité míry specifická, co do vnitřních interakcí mezi členy rodiny a sociálního kontextu. Mezi autory má však panovat shoda, kterou lze zjednodušeně popsat charakter zdravého rodinného fungování. Stojí na třech základních principech, jimiž je komunikace, adaptabilita a soudržnost. (2012, str. 72-73) Sobotková dále rozebírá tyto principy a dodává: „*Soudržnost (koheze) souvisí, (...) s rodinnou intimitou, blízkostí, sounáležitostí. Při zdravé sounáležitosti je ve funkčních rodinách kladen důraz i na přiměřenou samostatnost a nezávislost členů rodiny. Adaptabilita se týká schopnosti rodiny přizpůsobovat se proměnlivým požadavkům a nárokům života. Adaptabilní (flexibilní) rodiny dokážou snadněji změnit své fungování, někdy i životní styl, vyžaduje-li to situace. Rodinná komunikace jako třetí nosní princip je klíčový proces při vytváření celkové rodinné atmosféry, při řešení problémů a plánování změn. Přímá a otevřená komunikace působí jako ochranný faktor v rodinném soužití, zatímco nejasná či narušená komunikace může znásobit negativní vlivy rizik a stresů.*“ (2012, str. 72)

Podobně jako předchozí autoři poukazuje Sobotková na společenské proměny, tj. jiné formy uspořádání a soužití rodin. Na tuto skutečnost měl poukázat již O. Matoušek, přičemž podal i určitou hypotézu, že koncept funkčních a dysfunkčních rodin bude hůře aplikovatelný, a to z hlediska společenských proměn výše zmíněných. Co se obvykle jeví jako normální a žádoucí, nebude možné aplikovat, a to v důsledku různých rodinných struktur a uspořádání. Sobotková navíc (a především) poukazuje, že i tzv. úplná rodina může být nefunkční, ačkoli plní nukleární strukturu. Zdravé rodinné fungování má být podle Sobotkové prioritně vnímané na základě vnitřních rodinných procesů a vztahů, tj. otevřená a funkční komunikace, soudržnost členů rodiny, jejich schopnost adaptability apod. (2012, str. 72)

Sobotková ve své práci uvádí (poměrně nedávny) rozsáhlý výzkum, který byl proveden na více než stovce rodin, které si s sebou nesly určitý sociální kontext a životní cyklus. Na nich se zjišťovaly okolnosti, které výrazně ovlivnily jejich rodinné fungování.

Výzkum zároveň vycházel ze systémového pojetí, o kterém bylo výše pojednáno. Podle Sobotkové bylo osm výrazných okolností určující zdravé rodinné fungování, jsou jimi:

(2012, str. 74)

- ❖ **Spokojenost se vzájemnou soudržností a adaptabilitou**
- ❖ **Schopnost a efektivnost řešení rodinných konfliktů**
- ❖ **Soulad rodiny při trávení společného i odděleného času**
- ❖ **Pozitivní vztah k sexualitě a vzájemnému vyjadřování citů**
- ❖ **Spokojenost s uspokojením vlastních potřeb a zájmů**
- ❖ **Schopnost efektivní a otevřené komunikace**
- ❖ **Vzájemná loajalita a důvěra**
- ❖ **Dobré vztahy se širším okolím rodiny, tj. příbuzní a přátelé**

Výzkum tak poukázal na širokou provázanost procesů v rodině, čímž se naskýtají použitelné poznatky rodinným terapeutům (či sociálním pracovníkům) při práci s rodinami a posílením její resilience (odolnosti). Sobotková navíc poukazuje, že podobné poznatky mohou být využitelné i v preventivních a sanačních programech. Zároveň si je však vědoma toho, že výzkum rodin a celkově jejich hodnocení, je ovlivněné jejich sociálním kontextem a dobou, v našem případě postmoderní dobou. Výzkumy však nejsou v řadě ohledů srovnatelné, berou v potaz jiné okolnosti a důrazy (především v oblasti uspořádání a funkčnosti rodiny). Podle Sobotkové se na rodinu nahlíží nejčastěji těmito přístupy: (2012, str. 75)

- ❖ **Přístup systémový**
- ❖ **Přístup historický** (např. demografické proměny, historické a společenské vlivy)
- ❖ **Přístup časový a vývojový** (např. zkoumání vývojových fází a cyklu rodiny)
- ❖ **Přístup kulturní, etnický a spirituální** (např. rodinná identita a její hodnoty, multikulturní charakter společnosti)
- ❖ **Přístup resilientní** (např. rozvoj rodinných možností a dalších jejích stránek, rodina a její funkčnost)

Sobotková vnímá problém různosti přístupů, vidí především problém v přístupu, který se zaměřuje na problémy a poruchy rodiny. Tento přístup chápe jako nedostatečný a neobjektivní. Sobotková dále dodává, že je vhodné zařadit do hodnocení i pohled samotné rodiny, nejen rodinného terapeuta (sociálního pracovníka či výzkumníka). Zároveň výše zmíněná objektivita není dostatečně vypovídající, a proto Sobotková doporučuje kvalitativní a holistický (celostní) přístup, který je však časově a odborně náročnější (a proto méně aplikovaný), neboť je subjektivně zaměřený (např. terénní výzkum, který zkoumá a mapuje příběh rodiny včetně dalších faktorů, tj. zdravotní, sociální apod.). Zdůvodňuje to tím, že každá rodina je specifická, a proto kvantitativní (objektivní) aplikace není vhodná pro všechny rodiny, ačkoli využijeme všechna dostupná data z výzkumů. (2012, str. 77)

Sobotková se obsírně vyjadřuje k rodinné resilienci a rodinnému stresu. Stejně jako rodiny v minulosti, i v přítomnosti čelí rodiny různé míře vlivů, které mohou způsobit obtížné a stresové životní situace. Má-li rodina zdravě fungovat, musí nutně zvládat situace, kterým čelí, a měly by se nutně projevit výše zmíněné nosné principy, tj. adaptabilita, komunikace a soudržnost. Proto je podle Sobotkové zdravé rodinné fungování odkázáno ke schopnosti rodiny zvládat obtížné a stresové situace, což lze vnímat jako redukující definici. Jak ale definovat rodinnou resilienci a rodinný stres? Podle Sobotkové je rodinný stres chápán jako „*nespecifický požadavek na adaptační chování rodiny. Úroveň stresu v rodině závisí na závažnosti a intenzitě stresoru, na tom, jak jej rodina vnímá a hodnotí, na zdrojích a možnostech zvládat stres, na psychické a fyzické kondici členů rodiny v době, kdy se stresor objevil. Neméně rozhodující je širší kontext – co už rodina zažila, jaké jsou aktuální vztahy a citová atmosféra v rodině.*“ (2012, str. 77)

Sobotková poukazuje, že ve výzkumech a v praxi je zvládání stresu stále zaměřené převážně na jedince, nikoli na celek rodiny. V současnosti je však snaha o změnu, kdy i v českém prostředí lze najít odborníky, kteří pracují s celou rodinou, ať už jakéhokoli uspořádání. Podle Sobotkové mezi nimi panuje určitý optimismus, vycházející z předpokladu, že každá rodina má své silné stránky a možnosti rozvoje. Tím, že kvalifikovaný odborník pozná tyto stránky a možnosti, může vhodně pomoci a rodina se tak může stát odolnější a silnější než při svém prvním vstupu do odborného pracoviště, které danou rodinu seznámí s řadou poznatků o sobě samých, nýbrž i se strategiemi pro zvládání obtížných a stresových situací. Samotné strategie je však obtížné měřit či hodnotit. Sobotková uvádí, že danou strategii je třeba hodnotit z hlediska její funkčnosti a účinnosti. Důležitý je i

subjektivní pohled rodiny, tj. co ji přijde užitečné a co ji pomáhá. Strategie lze vyložit jako činnosti, které rodina užívá, aby využila a posílila svou resilienci. (2012, str. 77-79)

Co se týče rodinné resilience, popisuje ji Sobotková jako multidimenzionální, tj. má více rozměrů. Podle Sobotkové a její parafráze je resilience taková vlastnost rodiny, která ji umožňuje udržet si zavedený model fungování, tváří v tvář konfrontaci, a která v sobě obsahuje rizikové vlivy. Popisuje ji také jako schopnost (nejen vlastnost), která pomáhá rodině vypořádat se s krizovou situací, jež narušila dosavadní model rodinného fungování. (2012, str. 80-81) Sobotková poukazuje (na základě zahraničních výzkumů), že resilience rodiny má vliv nejen na rodinu samotnou, ale i jedince. Konkrétně uvádí: *„Z mnoha studií resilience u dětí a dospívajících lze vyvodit závěry důležité pro praxi pomáhajících profesí. (...) Takzvané rizikové děti, vyrůstající v nepříznivých psychosociálních podmínkách (týká se to hlavně snížené funkčnosti rodiny), se mohou zdárně vyvíjet za předpokladu, že mají určité výhodné individuální dispozice a že se jim dostane pomoci ve smyslu zesílení protektivních faktorů.“* (2012, str. 83)

Protektivními faktory (z hlediska vývoje jedince) jsou podle Sobotkové hlavně temperamentové charakteristiky, přičemž se projevují tím, že děti jsou výrazněji aktivnější, sociabilnější, adaptabilnější, komunikativnější, samostatnější, přátelštější apod. Děti však musí mít podporu v rodinném prostředí, které musí generovat určité protektivní faktory, např. dítě musí najít určitou osobu (emočně stabilní a kompetentní), se kterou by mohlo sdílet užší emocionální vztah, a tím nabývat na důvěře k ostatním a vlastnímu pocitu bezpečí. Podle Sobotkové se resilience liší i podle pohlaví, přičemž výrazný vliv má mít identifikace s výchovným modelem: u chlapců je to obvykle dědeček, otec či bratr, u dívek pak babička, matka či sestra. Rozdíl se nachází v jednotlivých fázích vývoje, chlapci bývají resilientnější v raném dospívání, dívky naopak v dětství. Protektivní faktory generuje i samotná společnost (další významné sociální a kulturní prostředí mimo rodinu), např. známí z jiných rodin, učitelé, lékaři apod. (2012, str. 82)

Na závěr k rodinné resilienci uvádí Sobotková: *„Pojem resilience je širší než pojem odolnost či rezistence vůči stresu. Zahrnuje potenciál pro růst a rozvoj osobnosti členů rodiny, pro změnu vztahů v rodině, pro přehodnocení priorit v hodnotové orientaci rodiny atd. Členové rodiny mohou v době zvládání stresu objevit nové schopnosti nebo rozvinout nové náhledy na situaci. Mnohé rodiny referují o tom, že v těžkých dobách se jejich vztahy staly intenzivnějšími, obohatily se, členové rodiny si vyjadřovali víc lásky a podpory než obvykle. (...) Resilienci rodiny chápeme jako jednu – pozitivní – stránku zvládání životních*

obtíží, kdy rodina má dost sil, zdrojů a souhlasného zaměření, aby obstála a problémy zvládla. Druhou – negativní – stránkou je vulnabilita rodiny, tedy zranitelnost, náchylnost ke zhoršení rodinného fungování v důsledku nedostatku sil, zdrojů nebo společného zaměření na řešení problémů. Rizikové okolnosti, které mohou vést postupně přes rodinnou krizi až k dysfunkci rodiny, mají nejčastěji charakter zdravotního, ekonomického, sociálního či psychosociálního ohrožení.“ (2012, str. 84)

Podle Sobotkové nelze stanovit jeden jednoduchý koncept zdravého rodinného fungování, který by byl aplikovatelný na všechny rodiny bez výjimky, na druhou stranu u konceptu rodinné resilience panuje předpoklad, že jej lze aplikovat na jakoukoli rodinnou problematiku. Proto je třeba přistupovat k rodinám individuálně a s úvahou nad jejich celkovým kontextem. Sobotková akcentuje koncept rodinné resilience především pro praxi, tj. rodinná poradenství, preventivní či sanační programy apod. (2012, str. 106-107)

Druhým a závěrečným pohledem do této problematiky přispěje kolektiv autorů vedený Danou Hamplovou. Ve své práci se zaměřili na zmapování vztahu mezi rodinnou situací jedince a jeho celkovým zdravím. Jejich výstupy vychází z aktuálních empirických výzkumů a celkově je práce orientována sociologicky. Poukazují však na to, že v českém prostředí stále chybí výzkumy, které by adekvátně vypověděly o tom, jak rodinné vztahy souvisí se zdravím a celkově kvalitou života. Na základě toho se museli Hamplová a kolektiv dalších autorů víceméně omezit na zahraniční výzkumy a zbylé mezery, které se specificky týkají české společnosti, pak doplnit a vysvětlit. Dále se zabývají otázkou rodiny, rodičovství, zdraví rodiny, zdraví obecně, manželství a zdravého životního stylu. Jejich smělý pokus však není míněn jako návod, podle kterého by mohl jedinec zdravě žít, nýbrž poukázat na sociální charakteristiky a výše zmíněné vztažnosti. (Hamplová a kol., 2014, str. 10-12)

V první řadě kritizují definici zdraví, na které staví Světová zdravotnická organizace, podle kolektivu autorů se jedná o idealistickou a nerealistickou definici. Konkrétně vychází z obsahu definice, která staví na tom, že zdraví je stavem celkové fyzické, duševní a také sociální pohody, ačkoli definice správně poukazuje, že nepřítomnost nemoci či vady nezaručuje celkové zdraví. Idealizaci a nerealističnost definice vidí v tom, že realita ukazuje něco zcela jiného, a pokud by byla definice opravdu platná, měli bychom zde vysoké procento nemocných (až 95% nemocných). Problém také vidí v tom, že lékařský přístup ke zdraví staví na výše zmíněné nepřítomnosti nemoci či vady, tj. nepřítomnosti negativního stavu. Dále vychází z toho hlediska, že obě konstanty (zdraví a nemoc) mají mezi sebou komplikovaný vztah. (2014, str. 13) Konkrétně uvádí: „Zdraví je proto třeba chápat jako

mnohovrstevný koncept zachycující jak diagnózu, tak funkční kapacitu či jeho subjektivní vnímání.“ (2014, str. 13)

Zdraví a nemoc se tak odlišují podle toho, jak je vnímáme (a v případě zkoumajícího, jak je měříme). Poukazují na problém biomedicínského způsobu, který nemá umožňovat holistický (celostní) přístup (výše zmiňovaný Sobotkovou) ke zdraví. Problém se vykazuje i při kvantitativních výzkumech, kdy se jednostranně měří buď objektivní či subjektivní zdraví (viz absence holistického přístupu). Dále se zaměřili na stránku subjektivního zdraví. Podle svých zjištění dospěli k tomu, že subjektivní zdraví souvisí s objektivním, ačkoli opět v komplikovaném vztahu, kdy empirické (objektivní) výzkumy kritizují nestabilitu těch subjektivních. Poukazují na krátkodobé (po 1 měsíci) ověřování zdraví u stejných dotazovaných subjektů, kde mělo dojít k oné nestabilitě (a to poměrně výrazně), kdy se odpovědi lišily při druhém měření téměř o 40%. Větší nestabilita měla být u starších dotazovaných subjektů. Podle kolektivu autorů je však subjektivní měření výhodné, do určité míry zachycuje zdraví dotazovaných. České studie však dosud neměly brát v potaz zapojení obou stránek, tj. subjektivní i objektivní míry zdraví. Zodpovězení základní otázky, tj. co chceme měřit, má být obtížnější, než její položení, což je třeba si uvědomit, chceme-li mluvit o zdraví. (2014, str. 15-17)

Kolektiv autorů dále řeší otázku manželství (rodinného stavu) ve vztahu ke zdraví rodiny. Řada zahraničních empirických výzkumů měla poukázat na souvislost, podle níž muži a ženy v manželském svazku žijí celkově déle a kvalitněji (jak na psychické, tak i fyzické rovině). Tato souvislost má platit nejen v okruhu tzv. západní společnosti, nýbrž i v zemích Asie, Afriky či Jižní Ameriky. Podle autorů lze odpovědět na tuto souvislost dvojným způsobem – kauzálním a selektivním. První zmíněný přístup (kauzální) vnímá rodinný stav jako příčinu kvalitního života, resp. už jen život v manželském svazku má pozitivní vliv. S touto odpovědí však přichází další otázka, a to z jakého důvodu je manželství příčinou kvalitnějšího života. Podle nejčastějších odpovědí odborníků nabízí manželství ekonomickou a sociální podporu, někteří dokonce vnímají manželství jako nejdůležitější sociální instituci. U druhého zmíněného přístupu (selektivního) není manželství příčinou kvalitnějšího života, nýbrž důsledkem. Jeho zastánci tvrdí, že lidé, kteří vstupují do manželství, jsou zdravější. I proto mají větší šanci, že v tomto rodinném stavu zůstanou, zatímco lidé, kteří jsou jakkoli nemocní (např. podléhají závislosti na alkoholu, tabáku, drogách, či jsou pesimističtější a depresivnější apod.), mají nízkou šanci dospět k manželství nebo jej udržet před rozvodem. V tomto přístupu je tak zřejmá selekce mezi

zdravými a nemocnými jedinci. Větší část odborníků se přiklání ke kauzalitě, ačkoli nepopírá význam selekce. Vychází především z empirických studií a jejich závěrů. (2014, str. 33-35)

V současné době však nenalezneme pouze dobré manželství, nýbrž i to, které lze hodnotit jako špatné. I s tím přichází otázka, zdali je vhodnější tzv. špatné manželství udržet či ukončit rozvodem. Podle autorů proběhlo několik studií, které doporučují ukončení špatných manželství, kde jsou zjevné dopady na zdraví obou jedinců. Má se to projevovat jak na fyzické (např. vyšší tlak), tak i psychické rovině (např. nižší sebeúcta, deprese) zdraví. Někteří odborníci však poukázali, že i ukončení manželství nutně nevedlo ke zlepšení zdraví a spíše preferují sanaci manželství. V tomto ohledu nemohou výrazně přispět empirické výzkumy, které by blíže zmapovaly dopady špatných manželství, neboť obvykle se do výzkumů nehlásí. Autoři dále řeší i reciprocitu spokojenosti obou jedinců (konkrétně muže a ženy) v manželství. Některé výzkumy se touto otázkou zabývaly a zjistily, že ne vždy musí být jedinci v manželství spokojeni, ačkoli tak tvrdí. Podle autorů poukazují na nespokojenost především feministické teorie. Celkově se však nedá určit jednoznačná odpověď, záleží totiž na tom, jak k dané věci přistoupíme. Větší část odborníků se však přiklání k tomu, že manželství prospívá oběma pohlavím. (2014, str. 37-38)

Současná doba je typická také tím, že řada lidí se vyhýbá manželství a preferuje naopak nesezdané soužití. Podle autorů nejsou nesezdaná soužití zmapována tak dobře jako manželská. Empirické studie přisoudily nesezdaným soužitím řadu společných funkcí (společné hospodaření v domácnosti, sociální a emoční podpora apod.), stejně jako u manželského rodinného stavu. Problém se má však ukazovat u stability nesezdaných soužití, kde bylo poukázáno na jejich relativní nestabilitu. Také u orientace, kde nesezdané páry mohou být více individualisticky zaměřené, čímž může být ohrožena výše zmíněná stabilita (projevovat se to může nižším zájmem o společnou materiální či nemateriální investici do vztahu). Podle autorů je důležité, jak daná společnost (a její sociální kontext) přistupuje k rodinnému stavu, zdali více preferuje manželství či nesezdaná soužití. I na základě toho se mohou projevovat různé nespecifikované rozdíly. (2014, str. 41-42)

Autoři se ve své publikaci zabývají i vztahem mezi zdravým životním stylem a rodinným stavem a jasně tak určit, zdali manželské (příp. partnerské) soužití vede za všech okolností ke zdravějšímu životu. Pojem „zdravý životní styl“ vnímají jako problematický a to z toho důvodu, že lze pod něj zahrnout celou škálu lidského chování a jednání. Lze uvést např. zdravé stravování, dostatečnou fyzickou aktivitu, dobré mezilidské vztahy, dostatek

spánku, nekuřáctví, minimální konzumace alkoholu apod. Autoři poukazují, že při globálním hodnocení zdraví hrají roli především tyto oblasti: nekuřáctví, minimální konzumace alkoholu, fyzická aktivita a zdravá strava. Tyto oblasti spolu výrazněji nesouvisí, blízko má k sobě pouze minimální konzumace alkoholu a nekuřáctví. Podle toho se také řídí při vlastním hodnocení. Autoři předem odmítají často propíraný závěr, který tvrdí, že muži a ženy žijící ve vzájemném vztahu, ať už jako manželé nebo partneři, žijí zdravěji než ti ostatní. Lze poukázat pouze na souvislost mezi rodinným stavem a zdravým životním stylem. Je tak třeba zohlednit i další faktory, které do této souvislosti vstupují. (2014, str. 73-75)

Velmi dobře mají být zmapované oblasti kouření a konzumace alkoholu. Podle autorů prokázala celá řada zahraničních studií (Švédsko, Dánsko, Spojené státy apod.), že lidé (jak muži, tak ženy) žijící v manželství nebyvají většinou kuřáci, a pokud kouří, mají větší šanci, že s kouřením během svého života přestanou. Tato okolnost se mění s rozvodem či úmrtím blízkého člověka, obojí přenáší na jedince velkou míru stresu. U partnerských vztahů jsou pouze relativní rozdíly. U alkoholu řada studií prokázala, že lidé v manželství pijí méně často. Naopak zvýšená spotřeba alkoholu může snížit šanci na uzavření manželství (selekce) či vést k rozvodu (kauzalita). Některé studie (především ze západních zemí) více upřednostňují selekci, další naopak kauzalitu. Obecně převažují kauzální vztahy, tj. rodinná situace ovlivňuje jedince při konzumaci alkoholu a to muže i ženy. U mužů má mít vliv už jen samotné uzavření manželství, u žen především případná rodičovská role, tj. péče o dítě. V českém prostředí se ukazuje podobná kauzalita, lidé bez partnera obvykle konzumují rizikové množství alkoholu. U nesezdaných párů je v tomto ohledu výjimka, obdobně se pohybují v okruhu rizikového množství alkoholu. Tuto výjimku lze vysvětlit z různých pohledů, např. liberální či individualistické zaměření jedinců v páru. Pouze v manželských svazcích byla naměřená nízká spotřeba alkoholu. (2014, str. 75-79)

Třetí oblast zkoumání, tj. fyzická aktivita, vedla podle autorů k nejednoznačným výsledkům. Obecně se shodují, že nelze uvést rozdíl mezi sezdanými či nesezdanými páry, některé studie nachází spojitost mezi zvýšenou fyzickou aktivitou a manželstvím, některé zase zjistily opak, tj. rozvod mezi manžely vedl ke zvýšení fyzické aktivity. Lze předpokládat, že svobodní jedinci mají více času na různé fyzické aktivity, zatímco manželské či partnerské páry tolik času nemají, např. z důvodu péče o dítě. Zároveň ale svobodný jedinec může utrpět sociální izolací či osamělostí. Rozdíly jsou tak relativní. Obdobně nejednoznačný má být poslední sledovaná oblast, tj. zdravé stravování. Podle

některých studií se ukázalo, že manželský svazek vede k nadváze, což může znamenat buď horší stravovací návyky, nebo jen nedostatek fyzické aktivity. Nesezdané páry naopak k nadváze nevedou. Podle autorů však nelze nalézt přímou souvislost mezi rodinným stavem a stravováním, můžeme tak nalézt různé trendy, kdy jednou platí to či ono. V tomto ohledu záleží, podle čeho měříme, např. podle přísunu ovoce či zeleniny. Autoři zdůrazňují relativní důležitost věku a pohlaví. (2014, str. 80-83)

1.3. Funkce a poruchy rodiny

I do této kapitoly přispěje svým sociálně-psychologickým pohledem Zdeněk Helus, který se ve své publikaci zaměřil na funkce rodiny a poruchové rodiny. Abychom mohli plynule přejít k nejčastějším typům poruchových rodin, je třeba si blíže přiblížit další důležité funkce rodiny a nejen základní funkce, které byly uvedené v předchozích podkapitolách. Podle Heluse lze vyčlenit deset funkcí rodiny, které mají zásadní vliv na zdravý vývoj dítěte a jeho začlenění do společnosti. Naplňování všech deseti funkcí podle Heluse tvoří funkční rodinu:

(Helus, 2015, str. 219-222)

- ❖ **Uspokojování biopsychických potřeb dítěte** (tj. hlad, žízeň, spánek, fyzická aktivita a jiné)
- ❖ **Uspokojování potřeby přináležitosti** (tj. touha po domově, mít poblíž člověka, se kterým se dítě identifikuje a vytváří si pocit životní jistoty a bezpečí pro další rozvíjení vztahů)
- ❖ **Uspokojování potřeby aktivního projevu a seberealizace** (tj. dítě se musí nacházet v prostoru, kde může jednat, stávat se aktivním činitelem, a tím se sbližovat s druhými a okolním světem)
- ❖ **Uspokojování potřeby manipulace s věcmi okolního světa dítěte** (tj. rodina by měla uvádět dítě do věcí hmotného světa, předměty, se kterými se určitým způsobem zachází, které mají určitou hodnotu, zároveň vyčleňovat hmotné věci dítěti pro jeho vlastní užitek)
- ❖ **Uspokojování potřeby sebereflexe vlastního pohlaví** (tj. generový obsah, kterému napomáhají rodinné vzory, u chlapců nejčastěji otec, u dívek nejčastěji matka)

- ❖ **Uspokojování potřeby sebereflexe vlastní osobnosti a empatie** (tj. rodinné vzory pomáhají dítěti se orientovat v nejrůznějších životních situacích, vcítit se do druhých lidí, jejich motivů chování a jednání, a tím rozvíjet i své vlastní)
- ❖ **Uspokojování potřeby úcty a zodpovědnosti** (tj. rodina zapojuje dítě do společných rodinných činností, např. zájmových, pracovních apod.)
- ❖ **Uspokojování potřeby mezigeneračních vztahů** (tj. rodina dává dítěti možnost komunikovat s lidmi různého věku, nejčastěji se starším nebo vzdáleným příbuzenstvem)
- ❖ **Uspokojování potřeby hlouběji poznávat okolní svět** (tj. dítě poznává nejrůznější problémy a pokušení složitého světa, v němž se nachází a kriticky jej nahlízet)
- ❖ **Uspokojení potřeby důvěry a vyslechnutí** (tj. rodina poskytuje prostředí, kde se může dítě i dospělý svěřit se svými problémy a lépe je tak překonat)

Všechny tyto funkce jsou podle Heluse velmi důležité, je si však vědom toho, že pokud bychom chtěli mít každou rodinu podle těchto funkcí, nevyhneme se idealismu. Helus bere na vědomí každodenní realitu a nepochybuje o tom, že si každá rodina prochází období, které je zatíženo problémy. Otázkou je samozřejmě časová délka tohoto období, některým rodinám se problémy nepodaří vyřešit, což si může vybírat daň na rodině jako celku. Podle těchto funkcí Helus dále člení kategorie rodin, které v různé míře plní výše zmíněné funkce či případně vůbec neplní. Helus uvádí pět kategorií rodin:

(2015, str. 222-224)

- ❖ **Rodina stabilně funkční** (tato kategorie rodiny plní výše uvedené funkce)
- ❖ **Funkční rodina s přechodnými problémy** (tato kategorie rodiny plní výše uvedené funkce s problémy, které mohou být různorodé, rodina má však tendenci dané problémy vyřešit i bez vnějšího institucionálního zásahu; řešením těchto problémů může dojít k posílení rodiny, problém tak může mít pozitivní důsledek)
- ❖ **Rodina problémová** (tato kategorie rodiny má značné problémy s plněním výše uvedených funkcí, své problémy obvykle nedokáže sama vyřešit, proto vyhledává případnou pomoc pro zachování rodiny)

- ❖ **Rodina dysfunkční** (tato kategorie rodiny má výrazně narušené plnění výše uvedených funkcí, čímž je vystavena ohrožení; je zde nutný vnější institucionální zásah – ten může být rodinou výrazně odmítán, děti jsou v tomto případě vážně ohroženy a rodinné problémy zde mohou zanechat dlouhodobé a traumatizující důsledky)
- ❖ **Rodina afunkční** (tato kategorie rodiny neplní výše uvedené funkce a představuje značné ohrožení pro dítě, hromadí se v ní různé sociálně patologické jevy; je zde nutný vnější institucionální zásah, který již počítá s tím, že řešení nebude hledat v rodině, nýbrž mimo rodinu, tj. případné zbavení rodičovských práv rodičů, dítě tak nachází místo v náhradní rodinné péči nebo v jiném obdobném prostředí)

Podle Heluse je v našem prostředí většina rodin druhé a třetí kategorie, tj. funkční rodina s přechodnými problémy a problémové rodiny. Helus se ve své publikaci zaměřil na jejich bližší charakteristiku a vydělil z nich devět problémových typů, s nimiž se lze setkat v rámci vykonávání pomáhající profese:

(2015, str. 224-237)

- ❖ **Nezralá rodina** (tj. rodina, která je tvořena rodiči, kteří nejsou dostatečně zralí a zkušenosti pro výchovu dítěte, obvykle se jedná o mládež a dospívající jedince; rodičovství samotné vnímají jako nežádoucí a na základě toho dítě jako nechtěné, nezralí rodiče mají potíže se sebou samými, nacházejí se v neujasněné situaci, neboť o ně samotné je stále pečováno, těmto nezralým rodičům chybí zkušenosti a realistický pohled na věc, podstatná je i emoční nestabilita a problém hmotné nezajištěnosti)
- ❖ **Přetížená rodina** (tj. rodina, která je určitým způsobem problémová, rodičům zde nechybí upřímný zájem o výchovu dítěte, přesto však dochází k neuspokojení některých důležitých potřeb dítěte a to z důvodu přetížení jednoho či obou rodičů; samotné zatížení nelze jednostranně vnímat jako negativní, problém přichází v případě, pokud rodiče nemají dostatečnou toleranci vůči zátěži, přetíženost může vycházet z rodinných konfliktů, s příchodem dalšího dítěte nebo problémů sociální či ekonomické povahy; přetíženost bývá obvykle dočasná)

- ❖ **Ambiciózní rodina** (tj. rodina, kde jsou rodiče výrazně pohlceni vlastními potřebami rozvoje a seberealizace, čímž dochází k potlačení potřeb dítěte, rodiče si tuto okolnost obvykle neuvědomují a nepřipouštějí, potlačené potřeby dítěte jsou nahrazovány jednostrannými požitky, které zdaleka nejsou dostatečnou kompenzací; ačkoli se zdá, že děti netrpí nedostatkem, vnitřně strádají)
- ❖ **Perfekcionistická rodina** (tj. rodina, kde rodiče kladou vysoké nároky vůči svým dětem bez zhodnocení výkonnostních předpokladů dítěte, pohledem rodičů musí dítě splnit jejich očekávání, což dítě zatěžuje jak psychicky, tak i fyzicky, pokud dítě daná očekávání nespĺňuje, může prožívat pocit selhání, stejně tak rodiče; není výjimkou celkové narušení vztahů mezi rodiči a dítětem)
- ❖ **Autoritářská rodina** (tj. rodina, kde rodiče uplatňují svou výchovu především pomocí rozkazování a zakazování, tímto způsobem rodiče omezují dítě a to v oblasti vlastní zodpovědnosti či rozhodování, dále také dochází k omezení seberealizace, projevu či autonomie, samotné důsledky a projevy autoritativního přístupu mohou být rozličné; dítě může směřovat k asociálnímu, impulzivnímu či apatickému chování, rodiče mohou v nejzazším případě dospět až k šikanování dítěte pomocí různých fyzických a psychických trestů; autoritářský přístup rodičů může dítě do budoucna silně poznamenat a to třeba i ve výchově vlastních dětí)
- ❖ **Protekcionistická rodina** (tj. rodina, kde rodiče neberou ohled na to, aby dítě neslo zodpovědnost za své činy a vynakládalo úsilí pro věci, o které usiluje, u rodičů obvykle panuje tendence vyhovět dítěti a to i v nejrůznějších požadavcích; samotná forma protekcionismu se liší, může nabývat útočné, empatické nebo servilní podoby; ve všech podobách však rodiče stojí za svým dítětem a ve své výchově nemají zdravý odstup)
- ❖ **Odkládající rodina** (tj. rodina, kde rodiče přenechávají – pokud možno nejčastěji – péči o své dítě v rukách svých příbuzných či u jiných blízkých osob, tento typ rodičů může být různě zatížen, např. z důvodu vlastních ambicí, seberealizace či krize; tímto způsobem dochází k odcizení mezi rodiči a dítětem, u kterého může dojít k rozvinutí citového strádání, dítě se totiž nachází v péči různých lidí a nemá pevně ukotvený pocit domova)

- ❖ **Disociovaná rodina** (tj. rodina, ve které jsou významně narušené rodinné vztahy, jak vnější – např. izolace od okolního světa, konflikt s okolním světem, tak i vnitřní – izolovanost od členů rodiny, konflikt s členy rodiny; v obou případech hrozí řada negativních důsledků, např. rozpad rodiny, alkoholismus, fyzické napadání, atmosféra plná neklidu a napětí – v celém tomto okruhu důsledků může dojít k ohrožení zdravého vývoje dítěte)

Výše zmíněným výčtem dává Helus najevo, že rodiče musí být zodpovědní za své výchovné působení, má-li být rodina funkční a neohrožovat zdravý vývoj dítěte. Helus ve své publikaci rozpracovává určitá doporučení, která by měla zajistit, aby nedocházelo k blokování potřeb dítěte. Tato doporučení se týkají především rodičů, učitelů a případně i sociálních pracovníků, kteří se dostávají do bližšího kontaktu s dítětem a mohou kladně a účinně působit. (2015, str. 238)

Pohled na funkce a poruchy rodiny dále přidávají Martina Zelená a Alžběta Klégrová. Ve své publikaci akcentují lidské potřeby (podobně jako Helus), dávají je však do kontextu s jednotlivými vývojovými obdobími, když vychází z teorie Erika Eriksona⁶. Ten definoval osm geneticky podmíněných etap lidského vývoje, kterými musí každý jedinec projít, aby pokračoval vývoj osobnosti. Každá etapa představuje psychosociální (příp. krizi) a její úspěšné zvládnutí vede ke zdravému vývoji osobnosti (tj. nezvládnutí vede k negativním důsledkům). Prvních pět etap se přímo týká dětí (mládeže) a zahrnuje věkové rozmezí od nultého až do devatenáctého roku. V jejich pojetí rodiny je tak Eriksonova vývojová teorie zásadním ukazatelem, který prokazuje, zdali rodina naplňuje potřeby svého dítěte. (Zelená a Klégrová, 2006, str. 6)

Rodinu vnímají jako rozhodující pro zdravý vývoj dítěte a to ve všech oblastech: fyzické, psychické a sociální. Také si jsou vědomi toho, že rodina selhává v naplňování potřeb dítěte, není tak funkční rodinou, nýbrž poruchovou rodinou. Zelená s Klégrovou definují poruchu rodiny jako „stav, kdy jeden nebo více členů rodiny neplní některé nebo všechny základní rodinné funkce nebo je plní nedostatečně“. (2006, str. 7) Také se vyjadřují k příčinám, které vedou k tomuto stavu, definují tři typy příčin:

(2006, str. 7)

⁶ **Více k vývojové teorii Erika Eriksona:** ZELENÁ, Martina a KLÉGROVÁ, Alžběta. *Podpora rodiny*. Praha: Vzdělávací institut ochrany dětí, 2006. ISBN 80 - 86991- 67 - 9. Str. 6.

- ❖ **Objektivní** (tj. takové příčiny, které nejsou závislé na vůli rodičů a nemohou je tak ovlivnit, lze uvést např. nemoc, úmrtí, nezaměstnanost, živelnou pohromu apod.)
- ❖ **Subjektivní** (tj. takové příčiny, které jsou závislé na vůli rodičů a mohou je tak přímo ovlivnit, lze uvést např. nezáměr rodičů o výchovu dítěte, neschopnost rodičů pečovat o dítě apod.)
- ❖ **Smíšené** (tj. takové příčiny, které kombinují jak objektivní, tak i subjektivní příčiny)

Pro adekvátní posouzení funkčnosti rodiny doporučují Dunovského dotazník DFR⁷ (dotazník funkčnosti rodiny). Dotazník se podle Zelené a Klégrové řídí několika základními kritérii: socioekonomická situace z hlediska věku a rodinného stavu, bydlení a příjmy rodiny, dosažené vzdělání, celkový zdravotní stav, stabilita rodiny, osobnost rodičů, dítěte a případných sourozenců, společenská adaptace, míra zájmu a péče o dítě ze strany rodičů. K dotazníku dále uvádí, že jej lze opakovaně používat, nejen pro výzkumné účely, ale i pro praktické účely (např. diagnostický nástroj). Dotazník pracuje se čtyřmi základními typy rodin podle plnění rodinných úkolů, z nichž čtyři jsme již výše definovali u Heluse, tj. rodina funkční, problémová, dysfunkční a afunkční. Následně umožňuje zjistit, do jakého typu se zkoumaná rodina řadí. (2006, str. 8)

Poslední příspěvek k této podkapitole přidá Matoušek a Pazlarová, kteří se také zabývají poruchami rodiny, resp. poruchami rodičovství. Ve své publikaci upozorňují především na rodiče, kteří svým chováním a jednáním způsobují zanedbání svých dětí z hlediska naplňování potřeb. Předmětem zájmu autorů jsou zanedbávající rodiny, které lze podle nich adekvátně charakterizovat. Podle Matouška a Pazlarové se jedná o tyto charakteristiky:

(Matoušek a Pazlarová, 2010, str. 49)

- ❖ **Špatné a chaotické fungování rodinné domácnosti**
- ❖ **Častější výskyt zdravotních problémů**

⁷ **Příklad možného využití dotazníku funkčnosti rodiny (DFR):** ELÍŠKOVÁ, Zdeňka. *Funkčnost neúplné – rozvedené rodiny ve vztahu k dítěti*. Prevence úrazů, otrav a násilí. České Budějovice: Jihočeská univerzita v Českých Budějovicích. Roč. 2/2008, str. 139-148. [cit. 15. 05.2019]. Dostupné na: <http://casopis-zsfju.zsf.jcu.cz/prevence-urazu-otrav-a-nasilii/administrace/clankyfile/20120328112022224363.pdf> [online]

- ❖ **Horší schopnost řešit konflikty**
- ❖ **Nízká rodinná soudržnost**
- ❖ **Absence rodinné autority**
- ❖ **Nízká úroveň vzájemné citové komunikace**

Tyto charakteristiky lze vztáhnout do dvou základních oblastí: a) fyzická péče, b) citový a rozumový vývoj. Když vezmeme v potaz první uvedenou charakteristiku, tak na základní úrovni chybí domácnosti určitý řád, tj. dítě spí nepravidelně, všude panuje nepořádek, který je potenciálně ohrožující pro dítě. Z druhé charakteristiky pramení vyšší náchylnost ke zdravotním obtížím, jejichž příčinou může být např. nepořádek a nečistota v domácnosti. U třetí a šesté charakteristiky dochází již k citovému strádání, např. dítě je rodičem ignorováno, chce něco sdělit, ale rodičem je okřiknutý, resp. rodič zbytečně zavádí konflikt mezi jím a dítětem. U čtvrté a páté charakteristiky je patrný nesoulad rodičů při vedení výchovy, např. každý rodič prosazuje vlastní výchovný styl, což může být pro dítě značně matoucí. Podle Matouška a Pazlarové lze v zanedbávající rodině intervenovat a dosáhnout žádoucích rodinných kompetencí. Pro napravení všech šesti zanedbávajících charakteristik doporučují: demokratické vedení domácnosti, stanovení a osvojení společných pravidel, rozdělení úkolů v domácnosti, rozvíjení vzájemné komunikace, společné trávení času, osvojení metod k řešení konfliktních situací apod. (2010, str. 49-50)

1.4. Rodičovství a rodičovské chování

Zmínku o poruchách rodičovství zmínila předchozí podkapitola, je však potřeba si blíže rozebrat oblast rodičovství a rodičovského chování. Prvním pohledem přispěje Václava Masáková, která pohlíží na rodinu a rodičovství z hlediska jejich proměn. Obdobně zmiňuje (jako autoři výše zmínění), že došlo k rozvolnění společenských poměrů, což zasáhlo tradiční rodinné hodnoty. Poukazuje především na zvýšenou potřebu seberealizace rodičů, a to buď přímo u sebe samých či prostřednictvím svých dětí. Podle Masákové se dnešní západní společnost značně orientuje na výkon a rodiče tak tráví velkou část svého času prací. Snaha uspět v konkurenčním prostředí tak může mít za následek omezení vztahů s rodinou a dítětem samotným. (Masáková, 2011, str. 27)

Masáková dále dodává: „*Dochází rovněž k proměně rodiny a rodičovských rolí. Rodina se kromě celkového otevření směrem ven začíná částečně i rozpadat vlivem hledání všech možných a někdy i náhradních forem seberealizace, výrazně se posouvá věk, kdy se mladí rozhodují o založení rodiny vlastní. Oslnění možnostmi, které změny společenského systému*

přinesly, vyjíždí řada mladých lidí do světa, ať jsou to studia zahraniční, nebo využití možnosti práce ve světě. (...) Současně vzniká fenomén života dospělých dětí v původních rodinách, kdy mladí lidé nespěchají do trvalých svazků, zůstávají svým způsobem závislí na rodičích a spolu s tím se objevuje prvek osobnostní nezralosti mladých lidí.“ (2011, str. 27)

Masáková konkrétně uvádí celou řadu dalších proměn, které mění pojetí rodiny a rodičovství:

(2011, str. 27-28)

- ❖ **Klesá počet narozených dětí a posouvá se věk rodičů** (např. průměrný věk prvorodiček je 30 let)
- ❖ **Vyváženost rodičovských rolí se mění u žen i mužů** (např. ženy usilují o kariéru, muž přebírá některé dosavadní povinnosti ženy, tj. muž zůstává v domácnosti a pečuje o dítě, žena naopak vydělává peníze)
- ❖ **Mění se podíl prarodičů na výchově** (např. střet pohledů dvou generací, tj. prarodičů a rodičů, další seberealizace prarodičů prostřednictvím různých zájmů)
- ❖ **Materiální zabezpečení rodiny se stává vysoce postavenou hodnotou** (např. fungující jako hlavní náplň vzájemného rodinného sdílení mezi rodiči a dětmi)
- ❖ **Rozvolněná a liberální výchova dětí** (např. může u dítěte vést k vnitřní nejistotě, neukotvenosti ve vztazích a hledání hranic)
- ❖ **Vytrácí se stabilní rodinné prostředí** (např. citové potřeby dítěte mohou být utlumovány a může převládat povrchní/ materialistický vztah rodičů k dítěti)

Podle Masákové se však jedná o jistý trend, který stále nelze vztáhnout na celou populaci. Naopak poukazuje na venkovské prostředí, kde se tradiční hodnoty do určité míry udržují a tedy i tradiční rodičovské role. Masáková má pro výše zmíněné proměny další vysvětlení. Podle Masákové nese antikoncepce značnou roli při zakládání rodiny a rodičovství. Používáním antikoncepce se ženě naskytla možnost rozhodovat o tom, jestli bude či nebude mít dítě. Motivace pro založení rodiny je tak jiná, než tomu bývalo dříve. Pro řadu rodičů je dítě plánem a nikoli nevítaným hostem. Nutně to nepřináší něco záporného. Dítě je zaprvé chtěné a zadruhé přichází do rukou zralejších jedinců. Problém nastává, pokud se dítě nedaří zplodit a plánovaná cesta k rodičovství se neplní. Pro dané jedince to může znamenat osobní selhání, dítě se tak může stát potvrzením vlastní životní

úspěšnosti. Zároveň to ale neznamená, že se příchodem nic dalšího nezmění, někteří jedinci mohou být značně znepokojeni obtížností péče o dítě. (2011, str. 29)

Masáková se v této souvislosti zmiňuje o fenoménu úzkostlivé výchovy. Podle Masákové se má jednat o strach a nejistotu rodičů, kteří zpochybňují svůj výchovný styl a hledají potvrzení u odborníků na výchovu. Tato souvislost poukazuje na vytrácení rodičovského instinktu. Pokud jsou rodiče tímto fenoménem zatíženi, lze předpokládat, že se to značně projeví na dítěti, které má naplňovat představy svých rodičů, bez ohledu na přání dítěte. Takový tlak rodičů může dítěti způsobit pocity viny, pokud představy rodičů nenaplní. Vedle běžných poruch chování se mohou objevit psychosomatické či neurotické problémy. Až tyto výrazné problémy navrací pozornost rodičů zpět k dítěti, avšak za situace, která se stává pro rodiče obtížnou. Někteří rodiče si problémy nepřipouští, ačkoli jsou zjevné nebo dokonce hledají chybu v okolním prostředí dítěte. Podle Masákové je zapotřebí spolupracovat s rodiči a hledat prostředky k nápravě rodičovského vztahu s dítětem. Masáková si je vědoma toho, že se jedná o obtížný úkol, především pro pomáhající profese. (2011, str. 29)

Také Helus se vyjadřuje k rodičovství a ztotožňuje se s tvrzeními Masákové, ke zmíněnému rozvolňování poměrů uvádí: *„Každopádně stojíme před závažnou otázkou. Budou uvedené problémy ku prospěchu nové nastupující generace, která díky jejich působení bude otevřenější a aktivnější v mezilidských vztazích, (...) schopnější čerpat z rozmanitostí všeho, co život zajímavého a nečekaného přináší? Anebo tyto problémy uvrhnou děti, které v nich vyrůstají, do krizí, které nedokážou řešit, a celoživotně je negativně poznamenají? Či nastolí tato rozvolněnost novou touhu po tradičnějším rodinném řádu a poutu a dojde k nějaké podobě renesance semknuté rodiny? (...) Na podobné otázky nedokážeme dnes jednoznačně odpovědět.* (Helus, 2015, str. 209)

Z tohoto pohledu lze vydedukovat, že dnešní společnost stojí před výzvami, které si mnozí přímo nepřipouští. Helus si vzhledem k rodičovství pokládá otázku: *„Co dnes znamená dítě pro budoucí rodiče a jaké oběti od nich vyžaduje?“* Podle této otázky se zaměřil na šest oblastí, které mohou některé páry odrazovat od rodičovství:

(2015, str. 210-211)

- ❖ **Rodičovství zasahuje do kariéry** (samotné dosažení vytoužené kariéry není v dnešní době jednoduché, vyžaduje určité vzdělání, včetně postgraduálních kurzů, po případném získání vytouženého pracovního místa navíc přichází

možnost prozkoumat globalizovaný svět; lidé dnes cestují více, než tomu bylo dříve, příchod dítě je tak vnímán jako zdržující či omezující)

- ❖ **Rodičovství zasahuje do zavedeného způsobu života** (je přirozené, že s příchodem dítěte přichází řada změn a zodpovědnosti po dlouhou dobu, pro některé jedince je tato okolnost nepřijatelná a mohou v tom zpozorovat ztrátu vlastní svobody)
- ❖ **Rodičovství zasahuje i ekonomicky** (příchod dítěte je dnes ekonomicky náročnější než tomu bylo dříve, souvisí to se současnou postmoderní dobou, rodiče se více navzájem porovnávají, usilují o to, aby jejich děti navštěvovali zájmové kroužky a v dlouhodobém horizontu se více věnovali studiu, např. na vysoké škole; když vezmeme v potaz základní potřeby dítěte, i jejich naplňování má svou cenu, chudší páry nemají dobrou výchozí pozici pro založení rodiny)
- ❖ **Rodičovství klade požadavky na oba budoucí rodiče** (to jestli bude partner či partnerka dobrým a pečujícím rodičem nelze zjistit jinak, než po narození dítěte, tato otázka vyvstává především u žen)
- ❖ **Rodičovství přináší nejistotu a nedává záruku** (i v tomto případě se budoucí rodiče nemohou připravit na vše, co má přijít, každý má svá očekávání, zřejmě tou nejzávažnější nejistotou je zdraví dítěte, tj. nenarodí se dítě s poruchou či postižením; člověk se může snažit o to, aby této okolnosti zamezil, ale jen samotný porod může přinést řadu komplikací, natož budoucí výchova dítěte)
- ❖ **Rodičovství přináší pochybnosti** (některé páry mohou pochybovat o tom, zdali je vhodné přivést dítě na svět, především se jedná o citlivé jedince, kterých se silně dotýkají problémy okolního světa, např. problémy ekologické či společenské)

Helus však zároveň dodává, že na rodičovství lze pohlížet i druhým způsobem, tj. rodičovství budoucím rodičům může přinášet i pozitiva. Helus uvádí především tři důležitá pozitiva rodičovství:

(2015, str. 213)

- ❖ **Rodičovství přináší životu hlubší smysl** (příchod dítěte dává rodičům hlubší smysl, dítě výhradně vyžaduje péči rodičů, tuto závislost si musí uvědomovat i rodiče dítěte)

- ❖ **Rodičovství sbližuje oba rodiče** (příchod dítěte přináší nový rozměr do vztahu dvou lidí, můžeme jej vnímat jako naplnění jejich vzájemné lásky, dosavadní vztah nabývá nového rozměru, do uzavřeného kruhu dvou lidí přichází někdo další a velmi důležitý)
- ❖ **Rodičovství je výzvou pro rodiče** (byla již zmínka o tom, že pro některé lidi je rodičovství nejistotou, zároveň však může být rodičovství výzvou k vnitřní a vnější proměně, má-li člověk pečovat o druhého, musí nutně ze sebe vydat to nejlepší, obstát před dlouhodobým a obtížným úkolem, jimž je péče o dítě)

Helus na závěr k rodičovství dodává, že i původně pozitivní vztah k rodičovství může vyústit v negativní vliv na vývoj dítěte, konkrétně poukazuje na rodičovství jako kompenzaci (např. kariérního neúspěchu), dítě jako nástroj udržení partnerského vztahu či manželství či dítě jako útočiště před osamělostí apod. Ve všech těchto vybraných příkladech lze vyzorovat očekávání jednoho či obou rodičů. Tato očekávání mohou působit negativně, dítěti značně přitížit ve vývoji. Příchod dítěte na světě tak má být upřímnou touhou, dítě jako smysl a cíl, nikoli jako prostředek. (2015, str. 213)

Další pohled na rodičovství uvádí Matoušek a Pazlarová, podle jejich pohledu není český pojem rodičovství zcela shodný s jinými zeměmi, např. v britském prostředí se lze setkat s pojmem „parenting“, jimž se označují všechny typy chování a jednání rodiče vůči dítěti, nejenom péče a výchova. Není však pochyb o tom, že dobré rodičovství má být základem pro zdravý vývoj dítěte. Podle Matouška a Pazlarové lze odlišit hned několik typů rodičovství:

(Matoušek a Pazlarová, 2010, str. 46-47; Matoušek, 2017, str. 143-144)

- ❖ **Biologické rodičovství** (tj. vychází z toho, že alespoň jeden z rodičů dítěte je biologickým rodičem, biologickou příbuznost – sdílení společných genů – lze vnímat jako značnou výhodu)
- ❖ **Psychologické rodičovství** (tj. vychází buď ze spojení s biologickým rodičovstvím, je zde větší pravděpodobnost dobrých vzájemných vztahů, zejména protektivního vztahu rodiče vůči dítěti, nebo vzniká i bez případné biologické příbuznosti, kde však panuje pravděpodobnost špatných vzájemných vztahů a neprotektivního vztahu rodiče vůči dítěti)
- ❖ **Instinktivní rodičovství** (tj. vychází z toho, že rodičovské chování stojí na vrozených dispozicích, mají ho být schopny i děti kolem mladšího školního

věku; rodičovské chování se projevuje různými způsoby, nejnápadnější interakcí rodiče vůči dítěti je změna modulace řeči; potenciální rodiče si nemusí být vědomi svých dispozic, patrný vliv představuje i dětská zkušenost rodičů)

- ❖ **Pěstounské rodičovství** (tj. do určité míry je podobné s biologickým, jak na pěstouna, tak i biologického rodiče jsou kladeny velké nároky, přesto se liší, neboť vzniká za jiných okolností, pěstouni přijímají dítě do svého prostředí na základě vlastního a institucionálního rozhodnutí, kompetence pěstounů jsou omezené a budoucnost dítěte leží výhradně v rukou státních institucí)
- ❖ **Terapeutické rodičovství** (tj. jedná se o formu pěstounské péče, od terapeutických pěstounů se očekává velká míra připravenosti a profesionality, než u běžných pěstounů, cílem tohoto rodičovství je umožnit podporu dítěte při zpracovávání různých traumatických zkušeností a řešit nedostatky předchozí péče, zároveň je nutná institucionální a odborná kooperace)

Matoušek s Pazlarovou také zmiňují tzv. výchovné předpoklady rodičů⁸, které byly přímo zpracovány v českém prostředí a mají sloužit pro posuzování rodičovských kompetencí pro péči o dítě. (2010, str. 47)

Pohledem na rodičovství přispěje dále Irena Sobotková, která řeší otázku nedobrovolné bezdětnosti, tj. absence rodičovství. K rodičovství uvádí: „*Mateřství a rodičovství je obecně očekávanou součástí životního běhu člověka, je spojováno s obdobím dospělosti ve smyslu životní náplně a životního úkolu. Lidé, kteří se nesetkali s problémy, když chtěli děti, si ani neuvědomují, že pro některé páry je frustrace touhy mít děti těžkým břemenem a zdrojem chronického stresu. Všeobecně se předpokládá, že přibližně jedna pětina párů potřebuje pomoc moderní medicíny, aby mohla přivést na svět dítě.*“ (Sobotková, 2012, str. 162)

Podle Sobotkové nelze podceňovat neplodnost, jak u mužů, tak u žen. Neplodností se přitom myslí stav, kdy se po roce snažení nedaří páru počít dítě. V současné české společnosti se neplodnost pohybuje kolem 15 až 20 procenty. Toto množství párů nemá na výběr než vyhledat odbornou pomoc a řešit poruchy plodnosti, ať už u jednoho či obou

⁸ **Více k výchovným předpokladům rodičů:** MATOUŠEK, Oldřich a HANA PAZLAROVÁ. *Hodnocení ohroženého dítěte a rodiny v kontextu plánování péče*. Praha: Portál, 2010. ISBN 978-80-7367-739-8. Str. 47-48.

partnerů. V tomto ohledu je moderní medicína poměrně úspěšná, podle Sobotkové se až u 90 procent párů daří vyřešit příčinu problému, tj. reprodukční medicína postoupila daleko ve svých možnostech, avšak stále nemůže garantovat početí dítěte ve všech případech. Samotný stres z neplodnosti je patrnější u žen, mají tendenci přikládat neplodnosti větší váhu, ať už se jedná o problém na jejich či mužově straně. U mužů trvá podstatně déle, než dojde k obdobné úrovni emočního stresu. V obou případech dochází ke zpochybňování vlastní mužnosti, příp. ženskosti. Reakce⁹ na daný problém se mohou u ženy či muže značně odlišovat. (2012, str. 162-165)

K neplodnosti dále dodává: „*Dnes je neplodnost pokládána za stresující životní okolnost, která vyvolává sérii psychosociálních reakcí. Ovlivňuje životní pohodu člověka a jeho schopnost normálně komunikovat a jednat. Výsledkem neplodnosti bývá narušení sebeúcty a negativní změny sebepojetí (...)*“ (2012, str. 164)

Sobotková obdobně (jako Helus výše) uvádí, že rodičovství přináší oběti i přínosy. Heluse doplňuje především svým výčtem přínosů, podle Sobotkové přináší rodičovství rozvoj nových vztahů, nejenom těch vzájemných mezi dvěma partnery, nýbrž zakládá vznik i nových přátelství s dalšími rodiči a jejich rodinami. Sobotková vnímá rodičovství jako určitou výzvu, v níž rodiče nachází nové podněty, s kterými se konfrontují a které mohou obohacovat. Dlouhodobě je rodičovství vnímané jako potvrzení dospělosti a má dokonce představovat i přínos vůči společnosti, resp. pokračování lidského rodu. (2012, str. 158)

Sobotková se dotýká i otázky výchovného stylu rodičů při věkové rozdílnosti rodičů. Podle Sobotkové lze zaznamenat řadu prokazatelných rozdílů u rodičovství mladších a starších rodičů. V první řadě se mají lišit podle interakce dítětem, tj. starší matky mají citlivěji reagovat na potřeby dítěte a celkově si starší rodiče hrají s dětmi jiným způsobem, bez výrazných fyzických aktivit. Podle některých interpretací má být tato souvislost spojena s úbytkem fyzických sil, což bývá staršími rodiči odmítáno. Proti mluví i argument, podle kterého se starší matky lépe vyrovnávají s fyzickou únavou, vycházející z péče o dítě. V druhé řadě mají starší rodiče více povzbuzovat rozumový vývoj dítěte, ačkoli podle Sobotkové pro to není jasné vysvětlení a jedná se tak o hypotézu. Starší matky mají naopak problémy s emocionální podporou a mírou praktické pomoci u starších otců. U mladších matek to má být naopak. Podle Sobotkové má věk rodičů určitý vliv na spokojenost s

⁹ **Více k mužským/ženským reakcím na problém neplodnosti:** SOBOTKOVÁ, Irena. *Psychologie rodiny*. Třetí vydání. Praha: Portál, 2012. ISBN 978-80-262-0217-2. Str. 164-170.

rodičovstvím, ačkoli některá vzájemná věková srovnání rozdílů nepřináší. Sobotková řeší věkové rozdíly z toho důvodu, že dochází k odkládání rodičovství a pozdní rodičovství tak bude stále častější. (2012, str. 161-162)

Závěrečným a sociologickým pohledem na rodičovství přispěje Ivo Možný. Podobně jako výše zmíněná Masáková akcentuje význam antikoncepce. Podle Možného má vynález antikoncepce kardinální význam, který však nebyl dosud zcela reflektován. Antikoncepce přinesla nebyvalou regulaci v oblasti rodičovství, které bylo i předtím některými způsoby regulované (celibát, pohlavní abstinence, sterilizace apod.), avšak nikoli v takové míře, jako je tomu dnes. Možný ukazuje, že antikoncepce nemá na svědomí pouze nižší porodnost, nýbrž i strukturu společnosti. Před vznikem antikoncepce byla žena svázána reprodukční funkcí, což už dnes nelze vnímat jako faktickou záležitost, dokonce lze podle Možného hovořit o tom, že žena je poprvé v historii plně nezávislá a rovnoprávná. Žena drží ve svých rukou základní prostředek a nese plné rozhodnutí. Tímto ztrácí na své roli muž, který již nemá výraznou převahu vůči ženě. (Možný, 1999, str. 124-125)

Možný dále dodává, že rodičovství je poměrně široký koncept, může se obsahově lišit podle fáze rodinného cyklu. Podle Možného dochází k přechodům mezi jednotlivými rodinnými fázemi, přičemž za ten nejvýznamnější považuje přechod k rodičovství. Možný uvádí čtyři aspekty tohoto přechodu:

(1999, str. 126-132)

- ❖ **Přechod k rodičovství přináší kulturní a společenský nátlak** (tj. je zde poukázáno především na ženu, se kterou je historicky spjaté mateřství, avšak s příchodem antikoncepce a interrupce vznikl nátlak okolního prostředí, který podporuje buď tzv. přirozený úděl ženy či dává možnost vlastní volby; žena se tímto ocitá v prostoru, kde je zároveň legitimizace a delegitimizace moderních medicínských prostředků)
- ❖ **Přechod k rodičovství je plánovaný i neplánovaný** (tj. v tomto ohledu může být dítě buď plánované či neplánované, nejčastěji je neplánované první dítě, samotné plánování dítěte se v českém prostředí značně odlišovalo podle politického režimu, porovná-li se dnešní postmoderní doba se socialismem minulého století, nalezneme celou řadu rozdílů, významně se to projevuje u soukromého vlastnictví)

- ❖ **Přechod k rodičovství je neodvolatelný** (tj. příchodem demokratických struktur se člověku dostala do rukou nebyvalá možnost rozhodovat, což přináší mnoho výhod, ale i určitou nevýhodu, konkrétně v tom, že za každé své rozhodnutí musíme nést zodpovědnost; v celé řadě případů lze zvrátit své rozhodnutí a využít jinou možnost, avšak tento princip padá s faktickým příchodem dítěte)
- ❖ **Přechod k rodičovství je přechod zlomový** (tj. narození dítěte předchází určitá doba základních příprav, které však nedokážou postihnout situaci, když se dítě narodí; u dítěte není pozvolný přechod, není tak náhodou, že řada rodičů je překvapena novou situací a jejich představy se neshodují s realitou; problémem může být okolnost, ve které se děti nesetkají s mateřstvím/otcovstvím svých rodičů, často při absenci dalších sourozenců; prvotní zkušenost s mateřstvím/otcovstvím tak může mít určitý vliv na vlastní, resp. budoucí rodičovství)

Možný se také dotýká otázky hodnotové orientace rodičovství. Ta do velké míry leží v rukou rodičů dítěte, přičemž společnost obvykle požaduje naplňování základních hodnot, tj. základní výživu, bydlení, oblečení, zdravotní péči a vzdělání. Podle Možného se jedná o tzv. teze minimálního zaopatření a lze je zpozorovat ve většině kulturách. V dalších otázkách se ale jednotlivé kultury odlišují, např. v našem západním prostředí byla po dlouhou dobu tendence, která rodičům umožňovala předávat jejich vlastní koncepci života svým dětem, bez ohledu na prostředky, kterými toho dosahovali. Tato okolnost se však změnila s příchodem postmoderny a jejím konceptem svobody. V našem českém prostředí k tomu samozřejmě došlo později, ale pro dnešního rodiče to především znamená určitou ztrátu rodičovské autority, přenos výchovně vzdělávacího procesu do rukou odborníků ve školním prostředí či výrazný vliv masmédií na jejich představy o hodnotách. (1999, str. 132-133)

Podle Možného lze v našem západním okruhu vydedukovat dvě základní koncepce:
(1999, str. 133)

- ❖ **Tradiční koncepce** (tj. společnost dává rodičům právo a povinnost předávat hodnoty podle vlastního uvážení, mohou k tomu užívat jimi vybrané prostředky a omezovat tak možnosti dítěte, aby samo poznávalo různé hodnoty a postoje v dané společnosti – je zde vysoká míra rodičovské autonomie)

- ❖ **Liberální koncepce** (tj. společnost předpokládá, že rodiče svým dětem umožní poznávat hodnoty a postoje podle vlastního uvážení, rodiče tak nejsou aktivním činitelem a nechávají dítě, aby si zvolilo to, co je podle jeho názoru nejlepší; jediná aktivní stránka rodičů spočívá v tom, že musí pro dítě zajistit prostor pro svobodné a neomezené hledání hodnot a postojů – je zde nízká míra rodičovské autonomie)

Vzhledem k těmto koncepcím uvádí Možný jejich pozitiva a negativa. V prospěch tradiční koncepce má hovořit pozitivní vliv na integritu rodiny, naopak v její neprospěch hovoří tendence vystupovat proti jiným a odlišným kulturám, s případným odporem, přecitlivělostí, autoritářským jednáním či pojetím vlastní jedinečnosti. V prospěch liberální koncepce má hovořit sociální dynamika, která se projevuje rychlou a výraznou změnou při přijímání a hodnocení jiných hodnot. Naopak negativním vlivem této koncepce je podle Možného rozvolnění rodiny, především v oblasti vzájemných vztahů, která může vést k neporozumění, nejčastěji mezigeneračnímu. (1999, str. 133-134)

1.5. Rodina a socializace dítěte

Podle Františka Schneiberga se dítě nerodí pouze jako biologická bytost, nýbrž i jako bytost sociální. Každý člověk si s sebou přináší určitou výbavu vrozených reflexů a sociálních instinktů, které se v průběhu života rozvíjejí. Schneiberg uvádí, že již před narozením lze pozorovat vývoj a chování dítěte, přičemž první zásadní sociální interakce přichází již krátce po narození a to skrze rozvíjející se smysly, např. sluch, zrak či hmat. Jako důležitý se hodnotí první fyzický kontakt dítěte s matkou, tj. dítě se po narození dává do náruče matky (pokud je to tedy možné, vzhledem k poporodnímu stavu matky a dítěte). Zakládá se tím prvotní vazba, která se nadále upevňuje, např. kojením. Z pohledu moderního lékařství a psychologie se jedná o důležitou vazbu, která je dokonce považována za nezbytnou pro zdravý vývoj dítěte. (Schneiberg in Švejcar, 2003, str. 321)

Schneiberg dále uvádí, že nejen tělesný a psychický, ale i sociální vývoj má své zákonitosti. Konkrétně udává: „*Chápeme ho jako nepřetržitý proces sociálního učení, tedy učení se v mezilidských vztazích. V tomto procesu, který odborně nazýváme socializací, se jedinec adaptuje na sociální prostředí, do něhož se narodil, v němž žije a vyrůstá, do kterého se včleňuje a jehož sociální normy, vzorce chování i životní styl přijímá. Přitom i sám působí na své prostředí a více či méně je ovlivňuje. I zde dítě dozrává a dosahuje dospělosti a vytváří si tak představu vlastního sebepojetí a identitu v dané společnosti.*“ (2003, str. 321)

Proces rozvoje mezilidské komunikace tak probíhá od prvních chvilí života dítěte, ať už skrze sluchové, hmatové či zrakové projevy. Schneiberg přímo uvádí chronologický sociální vývoj dítěte¹⁰, který se může samozřejmě odlišovat a nelze jej brát jako závazný pro vývoj každého dítěte. Lze jej ale vnímat jako orientační a také žádoucí pro vývoj dítěte. Schneiberg dále dodává, že sociální vývoj se časově nekryje s fyzickým a psychickým vývojem. Podle Schneiberga jsou významné především tři mezníky v sociálním vývoji jedince, zaprvé je to vnímání lidského obličeje během druhého měsíce života dítěte, vytváří se zde základní způsob mezilidské komunikace. Zadruhé se jedná o desátý měsíc života dítěte, většina dětí je schopna lézt, některé již chodit s oporou, čímž si opatřují vlastní podněty z okolního prostředí. Zatřetí se jedná o období, kdy dítě nastupuje do školního prostředí. Dítě tráví méně času se svou rodinou a dostává se do kontaktu s vrstevníky a jinou autoritativní osobou, která předává hodnoty či postoje a určuje žádoucí způsob chování. Sociální vývoj tak počíná již prenatálním obdobím a nabývá své finální podoby dovršením plné dospělosti, což je přibližně 20. až 21. rok života. (2003, str. 322-323)

Dalším pohledem k socializaci dítěte v rodině přispěje Zdeněk Helus, který také uvádí definici socializace: „*V sociální psychologii chápeme jako socializaci to, že výchozí biopsychický organismus novorozence je postupně přetvářen v organismus společensky začleněné, kulturními vlivy transformované, v intencích společensko-kulturní příslušnosti prožívající a jednající osobnosti. Úkoly socializace ovšem nejsou vyřešeny v určité životní fázi jednou provždy. Během života osobnosti vyvstávají nové socializační problémy a úkoly, které je třeba zvládat. V tomto smyslu je socializace celoživotním vývojovým procesem, podmíněným sociálními souvislostmi života.*“ (Helus, 2015, str. 104) Helus tak doplňuje definici výše uvedenou, tím že akcentuje socializaci jako celoživotní vývojový proces.

Helus také uvádí několik druhů socializace, neboť vnímá socializaci jako složitý fenomén, který lze různě reflektovat. Především se jedná o tři základní druhy socializace, mezi nimiž se nachází určité propojení, jsou totiž součástí jednoho socializačního procesu. (2015, str. 122)

¹⁰ **Více k chronologickému sociálnímu vývoji dítěte:** ŠVEJCAR, Josef a Pavel FRÜHAUF. *Péče o dítě.* Doplněné, rozšířené a aktualizované vydání. Uspořádal Karel Havlíček. Praha: NUGA, 2003. ISBN 80-85903-15-6. Str. 322-323.

- ❖ **Primární socializace** (tj. probíhá od narození dítěte po jeho nástup do školního prostředí, hlavním činitelem socializace je rodina dítěte, která se stará o prvotní a základní vývoj dítěte)
- ❖ **Sekundární socializace** (tj. probíhá od nástupu dítěte do školního prostředí do období dospívání, hlavním činitelem socializace je škola, díky níž překračuje dosavadní rodinné prostředí; škola je významnou společenskou institucí, která formuje hodnoty a postoje dětí, klade specifický a nový typ nároků, u nichž se očekává, že je bude dítě naplňovat)
- ❖ **Terciální socializace** (tj. probíhá od období dospívání až po období dosažené dospělosti, dospělý jedinec se realizuje v různých společenských situacích, např. v intimních mezilidských vztazích, které se mohou kvalitativně posouvat, rovněž se dospělý jedinec realizuje profesně)

Proces socializace však nemusí být nutně úspěšný, proto je podle Heluse důležité mít na vědomí rozdíl mezi socializací funkční a dysfunkční¹¹. Pokud jedinec projde výše uvedenými druhy (stádii) socializace, lze hovořit o funkční socializaci, tj. úspěšné. Pokud se však jedinci nedaří řešit problémy a úkoly socializace, hovoříme o dysfunkční socializaci, která se projevuje např. problémem při vytváření a udržování mezilidských vztahů, případně asociálním či protisociálním chováním a jednáním. Tyto okolnosti mohou vyvolat potřebu vnějšího institucionálního zásahu při resocializaci.¹² (2015, str. 122-123)

Podle Heluse je omylem si představovat, že socializační proces bezproblémově dosahuje svých cílů. Každá společnost a každá rodina má svá specifika (především rodina), obě prochází různými změnami, které se promítají do socializace. Socializační proces¹³ tedy nemá pevně stanovené zákonitosti. Vzhledem k současné postmoderní době dodává, že ji značně ovlivňují masmédiá, tj. prostředí, které má výrazné socializační vlivy, ať už pozitivní

¹¹ **Více k socializaci funkční a dysfunkční:** HELUS, Zdeněk. *Sociální psychologie pro pedagogy. 2.*, přepracované a doplněné vydání. Praha: Grada, 2015. ISBN 978-80-247-4674-6. Str. 171-189.

¹² **Resocializace** – Podle Matouška a jeho slovníku sociální práce se resocializací myslí návrat ke společensky přijatelnému a žádoucímu způsobu chování a jednání, především u lidí, kteří se od sociálního jednání výrazně odchýlili. Cílem socializačních programů je změnit hodnoty a postoje jedince, jejich efekt je však podmíněn přijetím a dobrovolností jedince. Socializační programy k tomu však mají vhodně motivovat a prosadit sociální chování a jednání jako vhodnější a přitažlivější formu. (Matoušek, 2003, str. 183)

¹³ **Více k socializačnímu procesu:** HELUS, Zdeněk. *Sociální psychologie pro pedagogy. 2.*, přepracované a doplněné vydání. Praha: Grada, 2015. ISBN 978-80-247-4674-6. Str. 137-169.

či negativní. Je proto úkolem pomáhajících profesí se orientovat v daném společenském a rodinném prostředí, pro stanovení vhodné a účinné intervence. (2015, str. 129-130)

Posledním příspěvkem k socializaci přispěje Ivo Možný, podle něhož se postmoderní sociologické bádání opírá především o teorii symbolické interakce, jejíž autorem je americký filosof a sociální psycholog George H. Mead (1863-1931). Podle této teorie lze u socializace rozlišit dvě fáze, kterými dítě prochází: a) vývojový stupeň, ve kterém je dítě schopné si *hrát na*, b) vyšší vývojový stupeň, ve kterém je dítě schopné se *do hry zapojit*. Pokud to vezmeme názorně, tak v prvním vývojovém stupni (věkového období 1-6 let) si dítě na sebe bere role blízkých lidí, např. dcera si hraje na matku, syn si hraje na otce apod. Ve druhém vývojovém stupni (věkové období 6-12 let) již dítě neustává pouze u přejatých rolí, nýbrž je nadále rozvíjí, dále reflektuje sebe sama jako osobnost, vnímá společenská pravidla a interakce. Podle Možného stojí postmoderní sociologické bádání na tom stanovisku, že člověk není vytvářen buď přírodou anebo kulturou, nýbrž oběma principy, mezi nimiž probíhá interakce. (Možný, 1999, 141-143)

Možný poukazuje, že rodina nemá výhradní právo na socializaci svých dětí, přirozenou součástí zdravého vývoje člověka je dosažení vlastní autonomie. Navíc v dnešním společenském prostředí se objevuje celá řada dalších významných vlivů, které vstupují do světa dítěte a spolu s rodinou společně působí při socializaci jejich dítěte, myslí se tím především masmédiá a různá vzdělávací (školní) prostředí (podobně uvádí Helus, viz výše). Podle Možného jsou to především vzdělávací prostředí, ve kterých dochází k prvotnímu odloučení dítěte od rodičů a jinému typu socializace. Otázkou je především vztah mezi rodinou a vnějšími institucemi. Je zřejmé, že rodina ztrácí na svém vlivu vůči dítěti, pokud se dostává do intenzivního střetu s hodnotami a postoji, reprezentovanými vzdělávací institucí, vrstevnickou skupinou apod. Možný uvádí, že čím je rodina slabší (co do své funkce), tím rychleji ztrácí na svém vlivu vůči dítěti, např. rodiny s poruchami. Co se týče vlivu vnějších institucí, tak Možný poukazuje, že státem preferované hodnoty a postoje se předávají dítěti snadněji, pokud se tak děje v otevřené a tedy netotalitní společnosti. Možný na závěr dodává, že dnešní socializace se děje v určitém čtverci vzájemných vztahů (interakcí) mezi: rodinou, vzdělávací institucí, vrstevnickou skupinou a masmédií. (1999, str. 144-146)

2. Rodina a konflikt

Tato kapitola si klade za cíl zpracovat téma rodiny v konfliktu, přičemž nebudou vynechány její souvislosti. V tomto ohledu se bude opět jednat o stěžejní a poměrně obsáhlou kapitolu. I zde bude prvotním cílem obecně vymezit konflikt, a poté zasadit do souvislosti s rodinou, tj. konflikt v rodině, následky neřešených rodinných konfliktů, metody a přístupy k řešení rodinných konfliktů, role rodinného poradenství, rodinné terapie a sociální práce při řešení rodinných konfliktů. Součástí této kapitoly bude i pojednání o zanedbání dítěte v důsledku rodinných konfliktů.

2.1. Co je konflikt a jak jej vnímat?

Prvním pohled do konfliktů uvede Jaro Křivohlavý. Jeho pohled je především psychologický (vědecký), ale také osobně zkušenostní. Podle Křivohlavého vedou k mezilidským vztahům různé cesty, přičemž základní cestou je osobní zkušenost. Na základě vlastního pozorování má člověk možnost poznat příčiny a formy daného chování či jednání. Dalšími cestami, jak nahlížet mezilidské vztahy a konflikty, jsou umělecká, filosofická a vědecká vyjádření. Všechna tato lidská vyjádření mají vzhled do mezilidských vztahů. (Křivohlavý, 2002, str. 9-11)

Křivohlavý dále dodává, že konflikty obývají všechny časové roviny. Děly se v minulosti, dějí se v přítomnosti a budou se dít i v budoucnosti. Ať už se tak bude člověk snažit jakkoli, nelze se vyhnout konfliktům, jsou s ním bytostně spjaty. Podle Křivohlavého tu konflikty musí být, protože každý člověk je jiný. Není člověka, který by byl s druhým totožný, i proto dochází ke konfliktům. Křivohlavý však poukazuje na jednu zásadní věc. Nezáleží na tom, že tu konflikty jsou, záleží na tom, jak k nim přistupujeme. Vzhledem k tomu, že se každý člověk liší svou individualitou, tak máme různé přístupy k jejich porozumění a řešení. Podle Křivohlavého lze konflikty řešit buď kooperativně či kompetitivně, tj. vzájemnou spoluprací či vzájemným soupeřením. Právě na tuhle část se Křivohlavý zaměřil, přičemž porozumění konfliktům vnímá jako zásadní pro obor sociální psychologie. (2002, str. 12)

Konflikty tu jsou, je jich mnoho, mohou být důsledkem špatných mezilidských vztahů a značně ovlivňovat život lidí. Proto je tahle skutečnost důvodem, proč se jimi podle Křivohlavého zabývat. Nikoli je však pouze popisovat, to nelze reálně realizovat, konfliktů je příliš mnoho. Lze však nalézt model mezilidských konfliktů, tj. blíže pochopit zákonitosti lidského chování a jednání v konfliktních situacích. Křivohlavý ukazuje, že na konflikt lze

nahlížet jako na příležitost, ve které se člověk může tvořivě projevit a konflikt tak nemusí mít negativní důsledek. Na základě zmíněného modelu a různých podmínek dokonce předvídat, kdy ke konfliktu dochází a jaké může mít důsledky, tj. uplatňovat určitou strategii. Křivohlavý zároveň nenazírá konflikty z hlediska jejich hodnocení, takové je podle něj úskalí vědecké cesty při snaze dostat odbornosti a serióznosti. (2002, str. 12-15)

Křivohlavý řeší konflikt nejdříve z pohledu etymologického. Má-li člověk porozumět konfliktu, musí nejdříve vědět, co se pod slovem skrývá. Slovo konflikt pochází z latiny a doslovně bychom jej mohli přeložit jako „udeřit či uhodit“, odvozeně pak „někoho něčím zasáhnout“. Z významu lze vyvodit, že slovem konflikt se myslí vzájemné střetnutí dvou jedinců, resp. dvou protikladných sil při zájmu o danou věc, která je předmětem konfliktu. Český jazyk je v tomto ohledu velmi bohatý na synonyma, proto si lze pod konfliktem představit např. rozkol, nesoulad, neshoda, soutěžení, soupeření, souboj, nesouhlas, hádka, svár, spor, kolize, konkurence, nesrovnalost apod. Ve všech těchto synonymech je přítomný prvek dvou protikladných sil, které spolu mají konflikt, doslova se „zasahují“. Pro Křivohlavého je zajímavostí i fakt, že slovo konflikt se v podobné podobě vyskytuje téměř ve všech evropských jazycích a vždy vyjadřuje určitou spornou situaci. (2002, str. 17-19)

Při konfliktu si obvykle běžný člověk uvědomí, že se jedná o něco negativního, podle Křivohlavého je však toto jednostranné pojetí na překážku. Uvedli jsme si to již výše, kdy konflikt může mít pozitivní dopad. Křivohlavý dodává, že hodnotící postoje musíme vnímat opatrně a s nadhledem podle okolností a souvislostí, ve kterých se konflikt odehrává. Sociální psychologie (a celkově věda) se musí podle Křivohlavého zabývat konflikty jako jevy, které jednoduše existují, přičemž jejich hodnocení není předmětem vědeckého (teoretického) zájmu. Hodnocení (např. etické – pozitivní či negativní) se týká především praktického zájmu. Podle Křivohlavého lze určit dva základní druhy konfliktu:

(2002, str. 19-20)

- ❖ **Intrapersonální konflikty** (tj. konflikty osobní, vnitřní a individuální povahy, týkající se pouze jedince)

- ❖ **Interpersonální konflikty** (tj. vzájemné konflikty mezi dvěma a více jedinci)

Z tohoto pohledu tak lze konflikty rozdělit podle účasti osob na konfliktu, Křivohlavý konkrétně udává čtyři třídy:

- ❖ **Intrapersonální** (tj. vnitřní konflikt u jedné osoby)

- ❖ **Interpersonální** (tj. vzájemný konflikt dvou osob)

- ❖ **Skupinový konflikt** (tj. konflikt uvnitř dané skupiny osob)
- ❖ **Meziskupinový konflikt** (tj. konflikt mezi dvěma skupinami osob)

Křivohlavý zároveň dodává, že u skupin osob je třeba ještě rozlišovat, jestli se jedná o malé či velké skupiny, taktéž se lze v životě setkat s konfliktem jedince se skupinou, tj. jedince, který není součástí skupiny. (2002, str. 20-21)

V dalším dělení Křivohlavý uvádí, že konflikty¹⁴ lze dělit i podle jejich psychologické charakteristiky. Především zohledňuje různé aspekty lidského chování a jednání, tj. při konfliktu může u člověka převažovat např. emoční stránka, příp. kognitivní či motivační. Křivohlavý dále dodává, že v životě obvykle nepřevažuje pouze jeden z těchto aspektů, do popředí vstupují i ve vzájemné kombinaci, tj. smíšeně. Podle Křivohlavého je podstatné vytřídit různé aspekty chování a jednání, pokud máme vůbec porozumět konfliktům a nenechávat je bez náhledu. Křivohlavý si je tak vědom významu vědeckého pohledu, jehož cílem je vnést řád do lidského života a lépe se v něm orientovat. Pohledem Křivohlavého tak lze konflikty dále dělit podle psychologických aspektů, konkrétně do čtyř tříd:

(2002, str. 21-33)

- ❖ **Konflikty představ** (tj. kognitivní představy, které jsou základem lidského uvažování, hrají značnou roli při sociální komunikaci, výrazně se odlišují od logického myšlení; představy vznikají vnímáním lidských smyslů, mají také motivační stránku, člověk si vybírá to, co chce vnímat, a podle toho se formuje představa vnímaného, která však není totožná s tím, co bylo vnímáno; dochází ke zkreslení již před zachycením a zpracováváním vjemu, jedná se však o přirozený lidský projev, který dokazuje lidskou individualitu)
- ❖ **Konflikty názorů** (tj. slovní vyjádření představy spojené s hodnotícím soudem, přičemž i v tomto ohledu jsou rozdílná napříč lidmi a jejich představami, každý jedinec totiž měří jinou hodnotící škálou, která může mít blízko k jednomu člověku, ale k druhému už nikoli, tak dochází ke konfliktu názorů; hlediska mohou být stejná či odlišná, podstatná je však hodnota, kterou jim člověk přisuzuje)

¹⁴ **Více o tom, jak řešit konflikty a konkrétní příklady konfliktů:** KŘIVOHLAVÝ, Jaro. *Konflikty mezi lidmi*. Praha: Portál, 2002. ISBN 80-7178-642-X. Str. 23-37.

- ❖ **Konflikty postojů** (tj. názor v kombinaci s osobním citovým zaměřením, člověk kombinuje kognitivní a citovou stránku, při konfliktu postojů dvou jedinců tak dochází k útlumu argumentace, naopak se do popředí dostává osobní rovina obou jedinců; postoje mají velký vliv na zaměření člověka, každý se během svého života setkává s různými lidmi, mající různé postoje, názory, představy či zájmy; především postoje však zanechají vliv, jsou totiž citově zaměřené a postihnout jejich zákonitost pomocí vědy je téměř nerealizovatelné)
- ❖ **Konflikty zájmů** (tj. konflikty, které se řadí mezi nejzávažnější a nejsložitější druhy konfliktů; tento druh konfliktu může nabývat různých forem, obvykle se jedná o konflikt dvou protichůdných stran, kde ani jedna strana nechce ustoupit, přičemž pouze jeden má možnost naplnit svůj zájem; při situaci, kdy ani jedna strana neustoupí, může být daná situace destruktivní pro obě strany)

Křivohlavý dává také své doporučení, jak nakládat s vědeckými poznatky o konfliktech, tj. jak je vnímat z pozice pomáhající profese: *„Má-li věda hýbat světem, pak je samozřejmě třeba něco znát, vědět a umět. Ale to nestačí. Je třeba poznaného také moudře využívat. V našem případě to znamená, že lidé, kteří s druhými přicházejí do styku a tím i do konfliktů, by měli znát to, co se ví, co bylo o těchto otázkách zjištěno a objeveno. Je třeba toho nezneužít, nýbrž moudře využít, asi tak jako v lékařství: (...) při léčení, při terapii – umět použít vhodných strategických plánů (...) a neomezit se jen na to, ale věnovat pozornost i úpravě podmínek konfliktní situace (...) – předcházet vyhrocení konfliktů do beznadějných nulových forem a eskalace soupeření, ale tvořivě formovat vzájemný vztah, dokud je k tomu vhodný čas. Existence dobrých vzájemných vztahů mezi lidmi, vzájemné důvěry, přátelství a lásky – to jsou hodnoty, které stojí za to, aby pro ně člověk něco udělal. (...) Každý pokus o tvořivé řešení konfliktů, (...) je signálem naděje.* (2002, str. 185-186)

Dalším pohledem na konflikty přispěje Béatrice Trélaün, která se přímo zaměřuje na konflikty v rodině. Trélaün vnímá konflikt jako přirozenou součást lidských vztahů a celkově i života. Podobně jako Křivohlavý dodává, že mezi lidmi panují různé rozpory a rozdílnosti, týkající se potřeb, zájmů, postojů či představ. Na základě toho dochází k různým nedorozuměním, z nichž vznikají konflikty. Podobně jako Křivohlavý vnímá konflikt jako konfrontaci mezi dvěma a více protichůdnými silami, přičemž taktéž jej vnímá, tak jak jest (bez vnějšího hodnocení), tj. nelze jednoznačně určit, že je konflikt kladný nebo záporný. Konflikt tak může mít kladné i záporné důsledky, což se má odvíjet podle toho, jakým

způsobem k němu přistoupíme, tj. řešit vzájemnou spoluprací či vzájemným soupeřením. Spolupráce obvykle vede ke konstruktivním řešením, zatímco soupeření může vést k destruktivním řešením. (Trélaün, 2005, str. 11) Trélaün dále dodává, jak vnímat konflikt¹⁵: „*Při správně vedeném konfliktu lze vyjádřit nesouhlas a vztek. Lze připomenout pravidla nebo zákazy a přitom druhého neponížit a nezranit.*“ (2005, str. 12)

2.2. Konflikty v rodině

Po obecném vymezení konfliktu se zaměřím na konflikty v rodině, tj. specifickém prostředí, ve kterém jsou mezilidské vztahy zřejmě nejintenzivnější. S mezilidskými vztahy přichází i konflikty. Tak jak jsem uvedla výše, bez vztahu není konfliktu. První pohled na rodinné konflikty uvede Hana Janiková. Podle jejího mínění může být mnoho příčin rodinných konfliktů, např. kvalita vztahu mezi partnery či manžely, jejich hodnoty, péče o dítě apod. Každodenně má docházet k různým nedorozuměním, stejně tak uvádí i výše uvedení autoři. Tato nedorozumění vedou k hádkám, sporům, jednoduše konfliktům, na něž každý reaguje svým vlastním způsobem. Řešení konfliktů se tak může odvíjet od spolupráce či soupeření. Podle Janikové tomu tak je v důsledku krize rodiny ve společnosti. Rodina se ji tak jeví jako více labilní a náchylnější k různým otřesům, než tomu bylo v dřívější době tradičních hodnot. Ať už se jedná o jakoukoli krizi, bez aktivní účasti zainteresovaných rodinných účastníků ji nelze řešit. V dnešní době však nemusí rodina spoléhat pouze na své vlastní síly, nýbrž může využít služeb odborníků na mezilidské vztahy, kteří jsou vyškoleni k práci s rodinou. Dokážou zmapovat vztahovou síť rodiny, nalézt příčiny problémů a navrhnout různá opatření k jejich řešení. (Janiková, 2012, str. 24-27)

Ke krizovým situacím a konfliktům rodině se vyjadřují především Zdeněk Matějček a Zdeněk Dytrych. Obdobně jako předchozí autoři uvádí, že v současných rodinách dochází k mnoha konfliktům. Tuto skutečnost taktéž přisuzují rozvolnění poměrů, které přinesla postmoderní doba. Ukazují to např. na vztahu mužem a ženou, mezi nimiž nedocházelo k častým sporům, protože muž vedl rodinu autokratickým způsobem, žena se nemohla výrazněji projevit a k výrazným konfliktům tak docházelo méně; neznamená to však, že by se v rodině nevyskytovaly. Rozvolnění však nelze vnímat pouze jako negativní, již

¹⁵ **Konflikt** – Podle slovníku sociální práce se konflikt definuje jako střet potřeb; nutný a dynamický prvek lidského života, který má povahu intrapersonální (vnitřní střet v člověku), interpersonální (vnější střet mezi dvěma lidmi), příp. skupinovou (střet dvou skupin). Konflikt může být destruktivní, pokud je neřešený či neřízený; může být konstruktivní, pokud vede k rovnováze, vývoji či kompromisu. (Matoušek, 2003, str. 95)

předchozí autoři uvedli, že konflikt lze řešit vzájemnou spoluprací, tj. rozdílné názory (jak muže, tak i ženy) nemusí být potlačovány. Při rozdílných názorech musí docházet k vzájemné rozmluvě a nalézání kompromisu, který by dostatečně uspokojil obě strany konfliktu. Podle autorů navíc dochází ke konfliktům téměř na jakékoli téma, což vnímají jako neobvyklé, oproti dřívější době. (Matějček a Dytrych, 2002, str. 8)

Autoři uvádí, že rodinné konflikty se dotýkají především pěti oblastí:

(2002, str. 8-14)

- ❖ **Rodinná ekonomika**
- ❖ **Nezájem o rodinu u jednoho z rodičů dítěte**
- ❖ **Vztahy prarodičů a rodičů dítěte**
- ❖ **Výchovné styly rodičů dítěte**
- ❖ **Ztráta společných zájmů a citové odcizení rodičů dítěte**

Jednotlivé oblasti je vhodné si blíže přiblížit. První oblastí je ekonomika, která se v současné době stala podle autorů častým předmětem konfliktů v rodině. Mnozí lidé mají tendenci si více chránit svůj majetek, necítí potřebu se právně zavazovat ke sdílení majetku, což se týká především manželských svazků. V minulé kapitole o rodině jsme se také dozvěděli o tom, že dítě dnes představuje značnou materiální investici, partneři se tak mohou snadno dostat do konfliktu, pokud ji jeden z nich nechce riskovat. Určitou roli může hrát i nevyrovnanost příjmů mezi partnery či manžely, může tak docházet k vzájemnému obviňování při ekonomickém vedení domácnosti. (2002, str. 8-9)

Každý člověk má odlišné myšlení, to se týká i ekonomického myšlení. Rodinu může značně ovlivnit těžká finanční krize, konflikty tak mohou vznikat i při výrazném nedostatku peněz v domácnosti, příp. jejich užíváním. Rodina může podléhat pocitům úzkosti, může mít značné obtíže zajišťovat základní potřeby členů domácnosti. Ekonomická krize domácnosti je tak výzvou pro vztah partnerů či manželů. Častým případem je i rodina po rozvodu, kde může docházet ke konfliktům kvůli výživnému na dítě. Současná doba je komplikovaná také v další věci. Lidé se navzájem srovnávají, více než kdykoli předtím, někteří lidé tomu mohou podléhat a v dané domácnosti si navzájem vyčítat. To se může týkat i dítěte, které také podléhá srovnávání ve školním prostředí. Pro nedostatek materiálního zajištění dokonce může dojít ke školnímu šikanování či nátlaku samotného dítěte na rodiče pro ukojení vlastní

potřeby. Podle autorů může být realita života jiná, než jak si ji rodina představuje. O to silnější a obtížnější mohou být v důsledku toho vznikající konflikty. (2002, str. 9-10)

Druhou oblastí je nezájem o rodinu u jednoho z rodičů dítěte. Tato okolnost může vzniknout z řady různých příčin, nejčastěji se jedná o problém u mužů, tj. ženy vystupují s argumentem nezájmu muže o rodinu. Může se jednat např. o pozdní příchody z práce, preferování zájmů či přátel místo rodiny apod. Ženy s dítětem se mohou cítit připoutané k dítěti a obviňovat tak muže či dokonce dítě. S dítětem přichází řada povinností, které nemohou ulpívat pouze u ženy. Dítě předznamenává zodpovědnost obou rodičů, zároveň však nelze nepochybovat o tom, že muž i žena si chtějí udržet kontinuitu se životem před příchodem dítěte. Nelze tak primárně obviňovat muže, kterých se to však týká nejvíce. Konflikty tak pramení z nesouladu mezi partnery či manžely, resp. neochotou respektovat vzájemné potřeby. (2002, str. 10-11)

Ve třetí oblasti se jedná o konflikty s prarodiči dítěte. Současná doba sice není pozitivní pro vícegenerační rodinu, přesto však k ní nadále dochází, především v případech, kde partneři či manželé s dítětem nemají možnost vlastního bydlení a musí se tak odkázat na pomoc prarodičů dítěte. Podle autorů je závislost na prarodičích přinejmenším komplikovaná, když se obě generace výrazně odlišují. Každodenní styky založené na nesouladu názorů, postojů, představ či zájmů mohou zapříčinit konflikty nejen mezi oběma generacemi, nýbrž i mezi partnery či manžely. Tyto konflikty se nutně odrážejí i při výchově dítěte a budoucím vztahu jeho rodičů. Vícegenerační soužití nemusí být nutně negativní, prarodiče si odjakživa nesly výchovnou roli, která však nesmí převažovat nad rodiči dítěte. Celkově způsob života partnerů či manželů musí zůstat v jejich vlastních rukou, přičemž prarodiče by neměli vědomě či nevědomě zasahovat do soukromých věcí jejich dětí, ačkoli se nachází v jejich domovském prostředí, tj. prarodiče by si měli uvědomit, že jejich výchovná role vůči dětem a vnoučatům je okrajová. (2002, str. 11-12)

U čtvrté oblasti je předmětem konfliktu výchova dítěte rodiči. V první kapitole o rodině bylo poukázáno na to, že budoucí rodiče mají řadu představ o tom, jaké jejich dítě bude, jak jej budou vychovávat apod. U některých rodičů je pak nenaplnění těchto představ určitým zklamáním, o to více dochází k eskalaci problému v případě, kdy se rodiče nedokážou shodnout na společné výchově. Podle autorů mohou rodiče různé negativní projevy dítěte svádět jeden na druhého jako příčinu celého problému. Tím je založen konflikt, který nutně zasahuje i dítě. To je svědkem konfliktu, např. hádek, dokonce se může stát druhotným terčem obviňování, tj. dítě objektem či prostředníkem (příp. obětí), přičemž

dítě není ve své podstatě původcem konfliktu. Podle autorů je problém ještě závažnější, pokud se dítě ocitne v pubertě, tj. období, které se projevuje zvýšenou nezávislostí a kritičností vůči svým rodičům. U dítěte může celkově docházet k pocitům úzkosti, neklidu, napětí, citového strádání či bezvýchodnosti. Autoři zároveň dodávají, že problém vychází od obou rodičů a že není výjimkou, když rodiče nevyřeší problém společného výchovného stylu a dokonce si ani neuvědomí, že by mohli způsobit dítěti jakoukoli újmu. Podobně jak bylo výše obecně pojednáno o konfliktech, nastavení pozice soupeření či spolupráce napoví, zdali se bude rodina a dítě zdravě vyvíjet. (2002, str. 12-14)

U páté oblasti se jedná o ztrátu společných zájmů a citové odcizení mezi rodiči. Podle autorů se jedná o situaci, která vychází z dlouhodobých a neřešených konfliktů. Rodiče se obvykle nesnaží o jejich nápravu, což předznamenává rozchod partnerů (příp. rozvod manželů) a tedy rozpad rodiny. Autoři dále uvádí: „*Mnoho manželů si stěžuje na postupující všednost manželství, na to, že nezažívají nic nového, že jde o podivnou šedivou životní rutinu (...). Ztrácí se pojeďnou schopnost tvořit si aktivně představu o budoucnosti, chybí radost z realizace dříve vytčených cílů, nic vlastně už není zajímavé, ani na prosperitě rodiny, ale především ani na partnerovi. (...) Manželství se stává spíš povinností než přirozenou radostí a jedním z hlavních smyslů života. V takovém stádiu není pochopitelně daleko k výčítkám a konfliktům, i když si často nejsou partneři vědomi toho, co si vlastně vyčítají. Nedovedou přesně zhodnotit a pojmenovat to, že jde o citové odcizení (...)*“ (2002, str. 14)

Autoři však zároveň dodávají, že dlouhodobý partnerský či manželský svazek je naplněn řadou věcí, které se obtížně mění a řeší. Myslí se tím např. společné bydlení, péče o dítě, právní a ekonomická svázanost apod. V tomto ohledu je tak rozchod či rozvod obtížnou, ale přesto upřednostněnou volbou. Podle autorů nejčastěji dochází k únikům rodičů od této životní reality, tj. hledání nové seberealizace, která je však druhým partnerem či manželem zpochybňována. Také ale může docházet ke zdravotním problémům, např. depresím, především u žen. Všechny tyto okolnosti ovlivňují dítě, kterému nemůže neujít tato rodinná situace, přičemž bez odborné pomoci neodvratně směřuje k rozpadu rodiny. (2002, str. 14)

Dalším pohledem na konflikty v rodině přispívá Ilona Špaňhelová. Ta se víceméně shoduje s výkladem běžných konfliktů v rodině od výše uvedených autorů. Konflikty v rodině vztahuje podle své zkušenosti především k nefungujícím rodinám. Zároveň je však přesvědčena o tom, že ke konfliktům dochází i jinde. Stejně jako Křivohlavý je toho názoru, že konflikty mohou být prospěšné. Dokonce je podle ní vhodné, aby dítě mělo zkušenost

s konfliktním jednáním a kompromisem rodičů, tj. když najdou společnou řeč a oba částečně ustoupí v dané věci. Dítě má podle Špaňhelové vnímat rozdílnost lidí, tj. jejich názorů, postojů, představ nebo zájmů. S touto okolností přichází i potřeba informovat dítě o tom, co se dělo, co se děje nebo bude dít. Tím se u dítěte nehromadí pocity neklidu, napětí či sebeobviňování. (Špaňhelová, 2010, str. 29-32)

Podobně jako Matějček a Dytrych uvádí mezi běžné konflikty v rodinách spory rodičů ve výchovném stylu. Poukazuje, že se tak děje především při odlišných náhledech rodičů, kteří jsou formováni jejich vlastním prožitkem výchovy v dětství, ale také vlivem blízkého okolí, tj. srovnáváním s jinými rodiči či vlivem masmédií. Problém vidí u nesouladu mezi rodiči a neochoty učinit kompromis. Podle Špaňhelové může dojít i k rozchodu či rozvodu rodičů, i když se zdá, že se jedná pouze o společné nastavení výchovy. Špaňhelová dále dodává, že pro děti jsou nevhodné i doprovodné projevy konfliktů, např. mlčení rodičů, přehazování odpovědnosti rodiči na dítě (pozice dítěte jako rozhodčího či tlumočnicka konfliktu, tj. prostředníka), fyzické či psychické týrání. Tělesným týráním se myslí akt násilí, např. uhození, záměrné poranění, opomenutí péče apod. Také dodává, že tělesné násilí může probíhat i mezi rodiči. Podobně jako tělesné týrání, i psychické nese stejně neblahé následky, jak mezi rodiči navzájem, tak i vůči dítěti, např. slovní agrese, ponižování, omezování vzájemné komunikace, vysmívání apod. Za častý konflikt považuje i nevěru jednoho, příp. obou rodičů; projevuje se jak ve vzájemném vztahu rodičů, tak i vůči dítěti. Jako problematické vnímá komentování nevěry před dítětem. (2010, str. 33-45)

Jako poslední příspěvek ke konfliktům v rodině uvádím názor Jany Procházkové, která se zaměřila na porozvodové konflikty. Poukazuje, že rozvod rodičů dítěte není konečným řešením přetrvávajících konfliktů. Konkrétně dodává: „*Typické je popouzení dítěte proti jednomu z rodičů. Toto popouzení může být přímé nebo nepřímé, vždy je v něm ale obsažen úmysl snížit hodnotu druhého rodiče u dítěte. Popouzet mohou (a často tak jednají) nejen rodiče dítěte, ale i prarodiče. Někdy iniciativa vychází jen od jednoho rodiče, někdy se tak chovají oba – popouzejí dítě proti sobě navzájem.*“ (Procházková et al., 2011, str. 74) Podle Procházkové je celá řada různých motivů, které vedou k tomuto jednání rodičů, uvádí např. pomsta, zloba, touha po moci apod. Porozvodové konflikty mohou být velmi intenzivní a traumatizující pro dítě, pokud nedošlo ke smířcímu rozvodu. Mají především vnitřní povahu (tj. psychickou) a může dojít k ohrožení zdravého vývoje dítěte. Procházková udává, že může také docházet k vědomé i nevědomé manipulaci či dokonce programování dítěte. (2011, str. 74-75)

2.3. Následky neřešených rodinných konfliktů

V minulé podkapitole o konfliktech v rodině bylo již nastíněno, co mohou způsobit neřešené rodinné konflikty. Je však na místě si je blíže přiblížit. Prvním pohledem opět přispěje dvojice autorů Matějček a Dytrych. Podle jejich názoru mohou být některé konflikty pouze dočasné a bezvýznamné, zároveň však dodávají, že jsou i konflikty, které mohou mít až dramatickou podobu a představovat nebezpečí pro dítě. Autoři dodávají, že rodiče běžně podceňují vnímavost dětí, ačkoli se mohou rodiče snažit jakkoli zakrýt konflikty. Dítě je dokáže odhalit skrze chování jednoho či obou rodičů, obvykle však neporozumí jejich příčině. Kapitola o rodině jasně akcentovala důležitost zdravého vývoje dítěte a naplňování jeho potřeb. Dítě si nepřeje nic jiného než vidět kolem sebe své rodiče, s nimiž se může identifikovat, což může být nerealizovatelné, pokud mají mezi sebou rodiče výrazné konflikty. Autoři jsou přesvědčeni o tom, že běžné konflikty mají jiný význam pro rodiče, než pro děti. Dospělí již nepodléhají citlivému duševnímu vývoji a tuto okolnost si nemusí vůbec připouštět. (Matějček a Dytrych, 2002, str. 15-16)

Jednou z oblastí, kde dochází k jasným následkům, je ekonomika domácnosti. Podle autorů zde mohou být ohroženy především základní psychické potřeby dítěte, tj. potřeba bezpečí a životní jistoty. Autoři poukazují, že problém se ani tak nenachází v tom, že by děti neměli co jíst a pít. V našem evropském (a tedy i českém) prostředí téměř vymizela dřívější bída, sociální nůžky nejsou tak výrazné. I ty nejnižší vrstvy jsou schopné uspokojovat základní i vyšší potřeby. Podle autorů se dnes nedá výrazně odlišovat a poměřovat podle objektivních měřítek (mezi chudými a bohatými), tudíž důležité jsou i subjektivní postoje lidí. Přímo uvádí: „*Všechny ty závisi a pocity chudobné méněcennosti, pokud u dětí jsou (a že jsou, to je víceméně samozřejmé), se odehrávají tedy spíše jen ve středních polohách. Nejsou to žádné těžké tragédie, žádné nezvládnutelné problémy, žádné nepřekonatelné překážky ve zdravém vývoji dětské osobnosti – spíše jen občasné pocity nepohody a nespokojenosti.*“ (2002, str. 18)

Autoři tak předpokládají, že srovnávání s druhými je určitý problém, ale reálně se pro něj ztenčuje prostor, ve kterém by dále narůstal. Pro dítě to může být obtížný problém. Když dítě vidí, co kdo má, co si může dovolit, ale jemu je to upřeno jeho rodiči, ať už úmyslně či neúmyslně. Podle autorů se může dítě upnout ke snaze vyrovnat se s tímto nedostatkem, např. sociálně patologickým jednáním. Autoři ale zároveň uvádí, že problém se může nacházet docela jinde; za nedostatkem materiálním se může schovávat nedostatek citový, tj. psychická deprivace. Z tohoto pohledu tak lze vidět, že dítě se snaží kompenzovat citový

deficit se svými rodiči. Reálně může být dítě dobře materiálně zabezpečené, ale citová potřeba je natolik utlumená, že dítě bude inklinovat ke kompenzaci, u níž lze stejně předpokládat její nedostatečnost. Tento problém není neobvyklý v bohatých rodinách; naopak chudá rodina může žít ze dne na den, ale jejich citová vazba je výrazně silnější. Z tohoto hlediska tak autoři bohatým rodičům doporučují, aby se děti o uspokojení vyšší potřeby musely zasloužit; odměna je poté pro dítě značně povznášející a celkově pro život důležitější. Následky neřešených vnitřních konfliktů, především citových vazeb, tak mohou mít výše uvedenou podobu. (2002, str. 19)

Autoři se dále pozastavují u následků konfliktů, které pramení ze žárlivosti či nevěry mezi rodiči dítěte. Podle autorů se jedná o zvlášť závažný problém, protože svou formou jsou to především skryté problémy. Žárlivost a nevěra jsou problémy obvykle úzce propojené a mohou způsobovat značné napětí v rodině. Mohou nabývat různých podob a různé intenzity, podle toho pak vyplývají následky. Je však zřejmé, že žárlivost a nevěra¹⁶ mohou narušit výše zmíněné potřeby dítěte, které jsou zásadní pro jeho zdravý vývoj. (2002, str. 21-25) Podle autorů je problém také v tom, že rodiče dítěte mohou přijít do psychologické poradny (příp. rodinné) s tím, že u dítěte je nějaký psychický problém. V pozadí toho však stojí rodinný konflikt, přičemž jen obtížně se zjišťuje, že se jedná o nevěru či žárlivost u rodičů dítěte. Tuto okolnost rodiče nahlas nevyslovují a přičítají problém něčemu jinému. I dítě je v tomto ohledu nesdílné; danou rodinnou situaci, pocity a postoje nechce vylíčit. Pro psychology se tím otevírá zvlášť komplikovaná záležitost, kterou musí rozličnými metodami odhalit, má-li se problém vyřešit. Pokud se problém podaří odhalit, přichází na řadu snaha přesvědčit rodiče o tom, že problém není v dítěti, nýbrž v rodinném prostředí. Dítě svými projevy přirozeně reaguje na danou situaci. Podle autorů se cesta nápravy nachází u rodičů, nikoli u dítěte. Pokud si rodiče dokážou problém na vlastní straně připustit a uvědomit, může dojít k plnohodnotnému řešení problému. Usmířením rodičů se mohou velmi rychle napravit projevy, které se u dítěte vyskytovaly. (2002, str. 35-37)

Autoři dále akcentují následky rozvodu manželství, které mají vliv nejen na dítě, ale celou širší rodinu. Podle nich se zde projevují aspekty sociální, psychologické, emoční a právní. Vzhledem k potřebám dítěte se jedná o složité období, naplněné frustrací a stresem, který může trvat i po naplnění rozvodu. (2002, str. 39) To autoři také potvrzují: „*Mnoho*

¹⁶ **Více o podobách žárlivosti a nevěry:** MATĚJČEK, Zdeněk a Zdeněk DYTRYCH. *Krizové situace v rodině očima dítěte*. Praha: Grada, 2002. Pro rodiče. ISBN 80-247-0332-7. Str. 21-31.

autorů řadí rozvod mezi projevy tzv. sociální patologie. Rozvod má četné rozporné charakteristiky, protože může být považován za určité základní společenské sanační opatření, které má zamezit nesouladu a těžkým konfliktům mezi manželi, má skončit problematické soužití a umožnit další perspektivy. Tyto základní předpoklady, pro které je rozvod obecně akceptován, se však ne vždy naplňují a očekávané pozitivní změny se neobjeví, naopak dochází k další frustraci, stresu a konfliktům i v době po rozvodu.“ (2002, str. 39)

Podle autorů je proces rodinného nesouladu (příp. rozvratu až rozvodu) výrazným ohrožením zdravého vývoje dítěte. Výzkumy měly navíc ukázat, že není věk, ve kterém by dítě nebylo ohrožené, a tedy netrpělo danou rodinnou situací, naplněnou konflikty a jejich následky. Lišit se mají pouze reakce, jak podle věku¹⁷, tak i pohlaví; je však patrné, že negativnímu ovlivnění se nedá zabránit. Rodiče si podle autorů musí uvědomit tuto skutečnost, dokonce se dá hovořit i o psychosociálním a epidemiologickém fenoménu, vzhledem k tomu, že počet rozvodů je znatelný, nejenom v českém prostředí. Autoři navíc poukazují na již zmíněnou skutečnost, že po rozvodech nedochází k uklidnění napětí a stresu. Má se to projevovat např. soudními spory o výživné, výhradní péči a styk s dítětem, společný majetek apod. Pro dítě je taková situace značně svízelná, má-li se dokonce před soudními znalci vyjádřit, s kým by chtělo žít. Pozice dítěte jako prostředníka může zanechat značné následky. (2002, str. 40-43)

Uvádí to i na příkladu školního prostředí, kde bývá typické, že dochází ke zhoršené školní úspěšnosti a výkonu. Nejen rodinné, ale i školní prostředí se tak může stát zdrojem dalšího stresu a frustrace, bez ohledu na věk a pohlaví dítěte. Následky se projevují i u širší rodiny, tj. dalšího příbuzenstva, které může být vzájemně zneprátené. Rodič, který má po rozvodu dítě ve výhradní péči, může dokonce zamezit styk s druhým příbuzenstvím, jakkoli přívětivým vůči dítěti. Pro vývoj dítěte může být obtížný i příchod nového partnera či partnerky rodiče. V tomto ohledu se může dítě nacházet v kompletním zmatení lidských vztahů a jen obtížně hledat odpovědi na tíživé otázky. Všechny tyto zmíněné okolnosti mohou přispět k narušení zdravého vývoje dítěte a vést ke vzniku sociálně patologického jednání. (2002, str. 43-46)

¹⁷ **Více o rozvodových a porozvodových projevech dítěte podle věkových období, pohlaví a výhradní péče:** PROCHÁZKOVÁ, Jana et al. *Sborník studií. Rodiče, děti a jejich problémy*. Praha: Sdružení Linka bezpečí, 2011. ISBN 978-80-904920-0-4. Str. 70-74; ELLIOT, Julian a Maurice PLACE. *Dítě v nesnázích – prevence, příčiny, terapie*. Praha: Grada, 2002. ISBN 80-247-0182-0. Str. 100-102.

Posledním pohledem přispěje Ilona Špaňhelová, která uvádí celou řadu projevů a následků při neřešených konfliktech v rodině:

(Špaňhelová, 2010, str. 46-70)

- ❖ **Lhaní** (tj. dítě nemusí rozeznávat rozdíl mezi svým fantazijním myšlením a realitou, může se tak dít do pátého roku dítě; lhaní jako takové bývá snahou získat si pozornost a odezvu rodiče, ta však nebývá kladná, v tomto ohledu se tak jedná o „nevinou lež“, problém přichází tehdy, pokud dítě svým lhaním ubližuje; problematický je také útěk do vlastního světa lží)
- ❖ **Krádeže** (tj. dítě může reagovat na konflikt drobnou krádeží, tak aby na sebe upozornilo, podobně jako u výše uvedené „nevinné lži“; pokud však nepřichází reakce rodičů, může být toto negativní jednání dítětem vnímané jako akceptovatelné)
- ❖ **Noční děsy** (tj. stav, který se může u dítěte objevovat i po delší dobu, až do doby mladšího školního věku; noční děsy se od nočních můr liší svou intenzitou, dítě může křičet ze spánku, přitom si to však nepamatovat, jedná se o podobu šoku, která vyžaduje pozornost rodičů)
- ❖ **Zvýšená lhostejnost** (tj. projev dítěte, který může předznamenávat řadu věcí, obvykle rodinný konflikt, např. lhostejnost mezi rodiči, vůči dítěti, příp. obranný projev dítěte vůči napjaté rodinné situaci; lhostejnost může tímto způsobem zasáhnout i budoucí život dítěte, resp. obdobně se projevovat ve vztahu k druhým)
- ❖ **Útěk dítěte z domova** (tj. vědomá či nevědomá reakce dítěte na rodinný konflikt, obvykle se jedná o obranný projev před situací, kterou nemůže dál snášet, dítě si obvykle nedokáže uvědomit, že toto řešení nemá a nemůže mít dlouhodobý účinek, čímž se zvyšuje šance jeho návratu; daný projev může obdobně působit jako snaha získat si pozornost rodičů či problém zpracovat vlastní emoce a pocity)
- ❖ **Sebeobviňování** (tj. projev dítěte, ve kterém se obviňuje za danou rodinnou situaci, připadá si zodpovědné a má tíživé svědomí, ačkoli nemusí být vůbec příčinou rodinného problému; tento projev mívá souvislost s citlivými jedinci, jejich následné počínání může vést k negaci všeho s nimi spojeného)

- ❖ **Mlčení** (tj. stav, který obdobně nastává v důsledku rodinných konfliktů, dítě může mít plno myšlenek, o kterých neustále přemítá a není schopné je slovně vyjádřit)
- ❖ **Somatické obtíže** (tj. nevědomé tělesné reakce spojené s rodinným konfliktem, např. bolesti břicha, hlavy apod., obvykle vznikají při projevujícím konfliktu, při lékařské kontrole obvykle nezjistitelné; i zde se jedná o projev, kterým dává dítě najevo závažnost celé rodinné situace, a vyžaduje tak i pozornost rodičů)
- ❖ **Koktání** (tj. problém se slovním vyjádřením, nejčastěji vnímaný jako tzv. dětská neuróza, vycházející z rodinných konfliktů, pokud dítě koktá, může to také znamenat emoční stres a napětí)
- ❖ **Pomočování** (tj. nevědomá tělesná reakce na rodinný konflikt, může být spojena s určitým strachem, např. ze strany rodiče; tato reakce dítěte není obvykle rodiči pochopena, ale značně upoutává pozornost)
- ❖ **Zhoršený školní prospěch** (tj. důsledek, který může být spjatý s rodinným konfliktem, např. rozchodem rodičů, přenesen i do školního prostředí; ve školním prostředí může být tato změna prožívání dítěte nepochopena, ze strany učitele a žáků, o to více pak u rodičů, ačkoli se nejedná o problém dítěte; ve vztahu k rodinnému konfliktu se dítě nedokáže soustředit na učení, v důsledku rodinného zatížení)
- ❖ **Zhoršený vztah s vrstevníky** (tj. zhoršení školního prožívání u dítěte, které se může projevovat přerušením kamarádských vztahů, mlčením, uzavřením, stydlivostí, vyhýbavostí apod.; pro učitele a především vrstevníky dítěte jsou tyto projevy těžko pochopitelné, pokud danou konfliktní situaci sami nezažívají ve své rodině či nepochopí, jejich reakcí může být zanevření na spolužáka)
- ❖ **Rozmazlenost** (tj. projev dítěte, ve kterém je dítěti nabízena nadmíra materiálních požitků jako náhrada nad citovým vztahem mezi rodiči a dítětem, případně jako snaha rodičů ulehčit dítěti napětí a tíhu rodinné konfliktní situace; dítě si může na tuto situaci navyknout, nevhodně využívat získaných materiálních prostředků, také se mohou ztenčovat hranice dítěte; tento projev může dítě poznamenat i v budoucím životě, kde může upřednostnit věci nad vztahy)

- ❖ **Zvýšená neukázněnost** (tj. situace, ve které se dítě unáhluje k nadávkám, neposlouchání, neurvalosti, hádkám či negaci; může se projevit v různých věkových obdobích dítěte, především však v pubertě, kde je znatelnější kritičnost a nezávislost vůči rodičům; tento projev dítěte se uplatňuje především vůči matkám, které jsou osobnostně zranitelnější než otcové; projev vychází z rodinného konfliktu, především častých hádek mezi rodiči)
- ❖ **Nechutenství** (tj. jedná se o reakci na rodinné prostředí, u dítěte se může v nejzazším případě projevit formou mentální anorexie; problém se může projevovat nejen nepřijímáním potravy, ale i odmítáním sdílet potravu s rodinnými příslušníky; jedná se tak o vztahový problém, vycházející z rodinných konfliktů a citového strádání)
- ❖ **Útěk dítěte k partě či lásce** (tj. reakce dítěte na rodinnou konfliktní situaci, především v důsledku nedostatečné citové a láskyplné opory rodinného domova; problém vzniká i v důsledku nedostatečné péče rodičů dítěte, pro ně je tato situace obtížně pochopitelná, obávají se negativního ovlivnění jejich dítěte, např. alkoholu, kouření, dalších drog či sociálně patologického jednání; situace vzniká také na základě nedostatečného rodičovského přehledu o aktivitách dítěte; pro dítě se jedná o situaci, kde se snaží naplnit potřebu uznání a lásky)
- ❖ **Popírání** (tj. reakce, ve které dítě popírá, že by se doma konaly jakékoli rodinné konflikty, ačkoli se reálně dějí; jedná se o obrannou reakci, resp. potlačování emocí a vnitřní frustraci, což se nemusí zprvu projevit, ale až později prostřednictvím dalších výraznějších projevů)
- ❖ **Zvýšená agresivita** (tj. jedná se především o reakci na takové rodinné prostředí, kde např. dochází k tělesnému násilí, celkově však může souviset pouze s hádkami a napětím mezi rodiči; také v tomto případě se jedná o obranný projev dítěte, který může škodit nejen dítěti – sebepoškozování, nýbrž i blízkému okolí – agresivní jednání dítěte vůči druhým; také se může jednat o snahu získat si pozornost rodičů s předpokladem jejich nutné reakce, které však nemusí být vůbec adekvátní, obdobně mohou přejít do obranného postoje vůči dítěti či jejich blízkého okolí)
- ❖ **Separční úzkost** (tj. úzkostlivý vztah dítěte, který vychází z absence rodiče či rodičů dítěte, především ve chvílích, kdy jsou rodiče pryč od dítěte a péče o něj

je ponechána v rukách jiných lidí, se kterými nemá citovou vazbu; u dítěte se vytrácí potřeba životní jistoty a bezpečí, může být apatické a nepřístupné vůči blízkému okolí; tento problém se vyskytuje především u malých dětí, nejpozději však do období předškolního věku)

2.4. Metody a přístupy k řešení rodinných konfliktů

Autoři Matějček a Dytrych se zamýšlí nad možnostmi nápravy rodinných konfliktů. Podobně jako v předchozích podkapitolách jsou toho názoru, že rodinné konflikty mohou mít značné dopady na dítě a celkově rodinné vztahy. Pokud se dopady vyskytnou, je podle nich důležité, aby si rodiče uvědomili, že problém není primárně v dítěti. Obecně bývá u rodičů tendence řešit problémy, které se vyskytly u dítěte, tj. něco je špatně s dítětem. Problém je buď v něm, nebo v něčem jiném, obvykle však nepřichází uvědomění vlastního provinění. Podle autorů je počátkem nápravy uvědomění vlastních chyb, a přitom mít stále na vědomí, že každý člověk chybuje, ať už více či méně. Jedná se o zásadní uvědomění, protože při rodinném konfliktu může utrpět nevinné dítě. Především si také nelze namlouvat, že se jich rodinné konflikty netýkají, ba právě naopak. Možná nerozumí konfliktu jako takovému, ale reagují na něj, mnohdy zvláště negativním způsobem. (Matějček a Dytrych, 2002, str. 37)

Po uvědomění by mělo podle autorů docházet k usmíření a odpuštění, tj. k opětovnému nastolení vzájemné důvěry a harmonie v rodinném prostředí. Autoři si jsou vědomi toho, že se nejedná o záležitost, kterou lze uskutečnit jednoduchým pomyšlením. Je však důležité si být vědom toho, že i snaha o napravení se počítá. Je to hodnotnější než ponechání stávajícího stavu, který škodí rodině. Autoři dodávají: *„Pamatujme, že dítě se lépe vzpamatuje z psychického otřesu, který je časově omezen, než z takového, který se protahuje měsíce, neřkuli na léta či celé dětství.“* (2002, str. 37)

Podle autorů je důležité, aby si rodiče byli vědomi svého rodičovství (především psychického, nejen právního), svého závazku a povinnosti k dítěti. Především poukazují na období porozvodové (porozchodové)¹⁸, které může být značně konfliktní a kde dochází k separaci rodičů dítěte. Autoři také akcentují, že odpovědnost mají vždy oba rodiče, nehledě

¹⁸ Více k formám porozvodového bezkonfliktního soužití dítěte s rodičem: MATĚJČEK, Zdeněk a Zdeněk DYTRYCH. *Krizové situace v rodině očima dítěte*. Praha: Grada, 2002. Pro rodiče. ISBN 80-247-0332-7. Str. 54-55.

na rozvod (rozchod), zároveň však proto musí být zařízeny takové podmínky, ve kterých by se tato odpovědnost uskutečňovala. Podle autorů se má navíc ukazovat (skrze poradenské zkušenosti a empirické výzkumy), že zachování kontaktu dítěte s oběma rodiči představuje vhodnější a dlouhodobější výhled pro zdravý vývoj dítěte. K tomu samozřejmě nedochází v každém případě, mnohdy dochází k určitým krajnostem, především vzájemnému nepřátelství mezi rodiči dítěte. V tomto případě je podle autorů zvláště důležité zamezit pokračování podobných krajností, protože se jedná o jedinou možnost, jak opět nastavit harmonické prostředí, kde rozvod (rozchod) bude symbolickým a reálným ukončením konfliktu. (2002, str. 47-48)

K řešení konfliktů je nezbytně nutná i vzájemná komunikace, bez níž nelze dojít v nápravě. Hovoří o ní dvojice autorů Tomáš Novák a Petr Šmolka, kteří jsou toho názoru, že konflikty vznikají především v takové komunikaci, kde dochází k boji o slovo, o právo rozhodovat, tj. kde není snaha o vzájemný kompromis, nýbrž pouze o uspokojení potřeby jednoho navzdory druhému. V tomto ohledu je třeba vést komunikaci takovým způsobem a v takovém momentě, kdy bude zřejmé, že nebude docházet k další konfliktní situaci. Autoři uvádí celou řadu různých předpokladů, podle kterých lze postoupit k uvedenému momentu, např.:

(Novák a Šmolka, 2016, str. 53-55)

- ❖ **Absence napětí a neklidu u jednoho či obou zúčastněných**
- ❖ **Absence boje o slovo a právo rozhodovat jednoho či obou zúčastněných**
- ❖ **Absence dalších nevyřešených konfliktů, které by blokovaly při řešení daného přítomného konfliktu**
- ❖ **Absence dalšího podobného konfliktu**
- ❖ **Absence promítání vlastních pocitů do druhé zúčastněné osoby**

Takových předpokladů však může být podstatně více, zde je výčet pouze těch základních, resp. obecných. Při řešení jakéhokoliv konfliktu vchází do popředí i jiné okolnosti, které jsou specifické pro danou dvojici či skupinu lidí. V každém případě, pokud nakonec dojde k naplnění oněch předpokladů, může být daný konflikt předmětem vzájemné komunikace, resp. lidé si ho mohou vyříkat. Autoři poukazují, že lidé obvykle předpokládají, že problémem (příčinou) je chybná či nedostatečná komunikace, naopak se má jednat o důsledek. Autoři tak přichází s jakýmsi desaterem komunikace, které má přiblížit

mezilidskou komunikaci v jejích souvislostech; a kterou bychom měli mít na vědomí, pokud s druhými hovoříme, především pak v pomáhajících profesích:

(2016, str. 53-55)

- ❖ Lidé si navzájem sdělují informace nejen slovem, ale i mimoslovně, sdělujeme více, než si obvykle připouštíme, např. řečí těla.
- ❖ Ve vzájemné komunikaci je nejdůležitější to, co učiníme, než to co řekneme.
- ❖ Způsob, jakým něco říkáme, je pro naše sdělení přesto značně důležitý, vždy záleží na tom, co říkáme.
- ❖ Pokud něco sdělujeme, nejedná se o jednoduchý jev, ba naopak velmi komplexní jev, např. co říkáme, co děláme, co naopak neříkáme a neděláme.
- ❖ Lidské myšlení není jednoduché a přísně strukturované, člověk může sdělovat něco, co si ve skutečnosti nemyslí.
- ❖ Každé naše sdělení podléhá našemu posluchači, ten rozhoduje o tom, co si vybere pro poslouchání, co bude vnímat apod.
- ❖ Vzájemná komunikace neleží pouze ve slovním vyjádření zúčastněných, lidé mohou užívat stejný jazyk, přitom se ale nedokážou domluvit; záleží na vzájemné snaze a ochotě druhému porozumět.
- ❖ Vedle sdělování vlastních slov, přinášíme i vlastní postoj, nepřinášíme pouze objektivní fakta.
- ❖ Každé naše sdělení obsahuje (ať už vědomě či nevědomě) určitý cíl, který nemusí být odhalen či pochopen posluchačem.
- ❖ Každé naše sdělení určitým způsobem posluchače zasahuje, komunikace není něčím nezávažným, může druhému pomoci, nebo také ublížit.

Dalším pohled na řešení konfliktů uvádí Béatrice Trélaün, podle jejího přesvědčení je důležité nejdříve „být sám sebou“, než člověk přejde na „bytí s druhými“. Každý člověk musí naslouchat sám sobě, uvědomovat si vlastní význam, nepopírat a neodkládat péči o sebe samého. Trélaün poukazuje na přirozené lidské potřeby, které musí být nejen uspokojeny, nýbrž především uznány, nejenom druhými, ale také sebou samým. Respektováním sebe sama však nemáme ubírat na respektu k druhému, naopak má docházet

k lepší vztahové konstituci. Druhý člověk je stejně důležitý, jako jsme my, přestože má odlišné názory, postoje, zájmy či představy. Obdobně jako my chce být vyslyšen a respektován, proto nelze druhého člověka idealizovat a redukovat do námi zvolené podoby. Vzájemné naslouchání je cestou k řešení konfliktu, nejde jen o to se zahrnovat konejšivými slovy, nýbrž jde o to vzbudit v druhém člověku důvěru. (Trélaün, 2005, str. 23-30)

Blíže Trélaün hovoří o aktivním naslouchání, fungující jako nástroj pro porozumění druhému a konstruktivní vztah mezi lidmi. Podle Trélaün má aktivní naslouchání pět fází: (2005, str. 23-30)

- ❖ **Zřetelné přijetí sdělení druhého člověka**
- ❖ **Rozšifrování přijatého sdělení**
- ❖ **Přeformulování přijatého sdělení pro přiblížení daného problému**
- ❖ **Rozlišení specifických potřeb druhého člověka**
- ❖ **Podpořit a uvědomit druhého člověka o vlastní vnitřní síle vyřešit daný problém**

Podle Trélaün však není jednoduché se přiblížit druhému člověku, problémy druhých můžeme dokonce vnímat jako ohrožující. Pokud tak chceme učinit, musíme konat zodpovědně. Být k druhému otevřený, vyslechnout ho, ale zároveň být sami vyrovnaní, znát své vlastní hranice, kam až můžeme ve své snaze zajít. Každé naslouchání tak přináší i určitou starost, abychom daný problém více nezhoršili. Podle Trélaün se při aktivním naslouchání nesmí radit, je třeba přijímat druhého, tak jak je, např. jeho emoce, pocity apod. Při naslouchání také nejednáme za druhého člověka, neřešíme jeho problém, výrazně nemluvíme, tím vším dáváme najevo, že v něj věříme. Člověk musí opustit pozici, ve které se bojí být sám sebou. Naopak se jeho vlastní já musí nanejvýc projevit a vyjádřit, bez jakéhokoliv odsuzování či znevažování. S pocitem „já“ může přicházet i „ty“, tím se formuje mezilidský vztah, který když se správně pěstuje, tak roste na kvalitě. Pokud máme vztah, můžeme požádat o pomoc druhého, tím se přiblížit k řešení problému. Podobně jako Novák a Šmolka, i Trélaün akcentuje význam mezilidské komunikace, být si vědomi mimoslovních projevů; být také asertivní, upřímní, vnímající, chápaví, respektující apod. (2005, str. 32-39)

Trélaün udává, že jsou různé reakce na konflikt, např. útěk, negace, mlčení, střetnutí, agrese, násilí, ale také zvládnutí konfliktu, např. odstupem, formou dialogu, domluvou či mediací. První zmíněný odstup znamená, že při konfliktní situaci odstoupíme, tj. přijmeme

situaci takovou, jaká je, čímž si rozšíříme pohled na věc. Podle Trélaün může být odstup dokonce nezbytný, aby vůbec došlo ke komunikaci. Zde je důležitá role facilitátora, osoby sice zúčastněné v konfliktu, ale natolik zodpovědné, že zaujme odstup a vyslechne druhou stranu konfliktu, tj. druhou osobu. Tento způsob má být dobře aplikovatelný i v rodině, jeho výhodou má být umožnění tolerantního prostoru druhé osobě. Klade však velké nároky na osobu facilitátora, který musí zaujmout neutrální stanovisko. Být tím, kdo otevře onen prostor, umožnit druhému něco, čeho není v danou chvíli schopen. Přitom však zůstat součástí řešení konfliktu, tj. neodstoupit natolik, aby nedošlo k opačnému efektu. (2005, str. 56-58)

Druhý zmíněný je dialog, kde jde o přímou komunikaci mezi dvěma osobami. Podle Trélaün je dialog tvořen dvěma částmi, kde první částí je sebepotvrzení, v němž jedinec vydává vlastní vyjádření o problému či potřebách; druhou částí je naslouchání, v níž zase další zúčastněný sebepotvrzuje vlastní vyjádření. Dialog má primárně vést k vyřešení konfliktu. Třetí zmíněná je domluva, která se od dialogu v zásadě neodlišuje, i v tomto případě je zásadní vzájemná komunikace a snaha ukončit konflikt. Domluva však může být svou formou důkladnější, řeší se různé možnosti a potřeby. Výsledkem domluvy je společná dohoda, která ve zdárném případě vyhovuje všem zúčastněným. Čtvrtou zmíněnou je mediace, tj. zprostředkování domluvy. Jedná se o situaci, kdy je zapotřebí třetí nezainteresované osoby – zprostředkovatele (mediátora), který se přičiní o to, aby byl opět nastolen dialog, namísto konfliktních monologů. Cílem mediace je vyřešení konfliktu, resp. dohoda, která by byla výhodná pro obě konfliktní strany. (2005, str. 58-60)

Trélaün uvádí, že domluva a mediace mají značné výhody, mají lépe napravovat a zachovávat vztahy, zároveň se však neobejdou bez určitých nároků. Především oba způsoby řešení konfliktu vyžadují motivaci, otevřenost, ochotu a tvořivost obou konfliktních stran. Trélaün je však přesvědčena o tom, že je toho schopen každý jedinec, zároveň však nemůže být mediátorem dítě, tj. nemůže nést odpovědnost dospělého či dokonce se dostávat do pozice rodiče. Řešení vzešlé z domluvy či mediace musí pocházet z rukou dospělého, ačkoli všechny osoby zúčastněné v konfliktu mají význam, nehledě na věkovou rozdílnost. (2005, str. 61-62)

U pozice mediátora je však nutné postupovat podle určitého schématu, máme-li se stát opravdu prostředníkem, který pomůže vyřešit konflikt. Především se musíme nejdříve ujistit o tom, že dané osoby nedokážou vlastními silami ukončit vzájemný konflikt a dobrat se smírného výsledku. Podle Trélaün se mnohdy stáváme prostředníky, aniž bychom si to

uvědomovali, když mají např. děti určitý spor a zasáhneme, stavíme se již do role prostředníka. V této pozici vytrváme, pokud zůstáváme neutrální (máme odstup) a snažíme se přispět k řešení, ze kterého by těžily obě konfliktní strany. V případě rodiny se nejčastěji dostávají do sporů sami členové rodiny, z nichž se generuje prostředník, který však slovy Trélaün není „profesionální“ (tím by byl např. terapeut či poradce), nýbrž „všední“. Pokud prostředník zahájí svou činnost, měl by se podle Trélaün řídit níže uvedeným postupem. Role prostředníka má zároveň svá úskalí, např. pokud vyjádří svůj názor a přidá se na stranu jedné konfliktní strany, tj. nevěnuje stejnou pozornost. Problém je nejen v nedostatečném odstupu, nýbrž také ve špatném odhadu dané konfliktní situace, kterou je třeba vždy dostatečně prozkoumat. Podle Trélaün musí navíc komunikovat konfliktní strany, prostředník nesmí na sebe vztahovat přílišnou pozornost svou vlastní promluvou. Trélaün upozorňuje, že k mediaci je třeba přistupovat s pokorou, nemá se jednat o zázračný lék, který vyléčí jakýkoli konflikt.

(2005, str. 75-82)

- I. Zahájení mediace** (prostředník zde vstupuje do konfliktu, vysvětluje svou roli při řešení konfliktu, posuzuje názory konfliktních stran)
- II. Určení problému konfliktu** (prostředník stejnoměrně vyslechne konfliktní strany, konfliktní strany jasně deklarují okolnosti konfliktu pro lepší formulaci a porozumění prostředníkem)
- III. Formulace pocitů zúčastněných konfliktních stran** (prostředník zajistí, aby konfliktní strany vyjádřily své pocity ohledně konfliktu, které následně formuluje pro obě konfliktní strany)
- IV. Formulace potřeb zúčastněných konfliktních stran** (prostředník se stejnoměrně zajímá o potřeby konfliktních stran, od nichž vede cesta k řešení konfliktu)
- V. Řešení konfliktu pomocí tvořivosti vlastní či zúčastněných stran** (prostředník vybízí konfliktní strany k tvořivému řešení konfliktu, případně sám přichází s řešením, pokud konfliktní strany s ničím nepřichází, je vhodná vizualizace, např. na tabuli či papír)
- VI. Formulace dohody a ukončení konfliktu** (prostředník shrne potřeby konfliktní stran, obdobně tvořivé nápady k řešení konfliktu, probíhá volba mezi možnostmi u konfliktních stran; při výběru možnosti se může nastavit

zkušební lhůta pro ověření správnosti, pokud se neosvojí, přichází v úvahu jiné možnosti; prostředník přeformuluje zvolenou dohodu a ověří si souhlas konfliktních stran)

Trélaün přichází i s metodou tzv. rodinné schůzky¹⁹, jakožto možné řešení konfliktu potřeb v rodině. Má se jednat o typ domluvy, ve kterém může být zahrnuto i více rodinných příslušníků, také je zde možná mediace, pokud není rodinný příslušník účastníkem konfliktu a může si zachovat odstup. Postup je obdobný jako u výše zmíněného schématu mediace. (2005, str. 92) Pokud se nedaří vyřešit rodinné konflikty přímo v rodině, např. výše zmíněnými metodami a postupy, přichází na řadu profesionální rodinný mediační pracovník²⁰. Podle Trélaün se jedná o kvalifikované osoby, speciálně školené ve společenských vědách (především psychologii, sociologii a právo) a mezilidské komunikaci. Rodinná mediace²¹ má nabídnout konfliktním stranám v rodině „*důvěrný a bezpečný prostor, ve kterém lze mluvit o konfliktu, vysvětlit spory, vyslovit své bolesti a potřeby, aby se mohlo přistoupit k novému uspořádání rodiny, ke změnám, k budoucnosti*“. I v tomto případě však není rodinná mediace zázračným lékem, může se však v ní naskýtat širší prostor pro řešení rodinných konfliktů, neboť nabízí profesionální pracovníky s odbornou a prověřenou metodologií. Bez dobré vůle konfliktních stran se však žádné řešení neobejde. (2005, str. 110-114)

2.5. Rodinná terapie a rodinné poradenství

Vzhledem k metodám a přístupům, které jsem výše uvedla, je vhodné se ještě pozastavit u významu rodinné terapie a rodinného poradenství. První zmíněnou rodinnou terapii osvětlí prvním pohledem dvojice autorů Šárka Gjuričová a Jiří Kubička. Ti se zamysleli nad tím, jakou pozici má rodinná terapie, resp. ve světle jiných aplikovaných terapií. Přiznávají, že rodinnou terapii aplikují v době postmoderní, o které byly zmínky již

¹⁹ **Více k rodinné schůzce a jejímu schématu:** TRÉLAÜN, Béatrice. *Překonávání konfliktů v rodině*. Praha: Portál, 2005. Rádci pro rodiče a vychovatele. ISBN 80-7178-935-6. Str. 92-108.

²⁰ **Více dostupných informací k rodinným mediačním pracovníkům:** VRABCOVÁ, Dana. *Rodinná mediace: cesta k řešení sporů mezi rozvádějícími se rodiči*. Publikováno: 03. 01. 2014. Poslední editace: 10. 01. 2019 [cit. 18. 06. 2019]. Dostupné na: <https://www.sancedetem.cz/cs/hledam-pomoc/rodina-v-problemove-situaci/problemy-v-partnerskem-vztahu/rodinna-mediace-cesta-k-reseni-sporu-mez-rozvadecimi-se-rodici.shtml> [online]

²¹ **Více k rodinné mediaci:** TRÉLAÜN, Béatrice. *Překonávání konfliktů v rodině*. Praha: Portál, 2005. Rádci pro rodiče a vychovatele. ISBN 80-7178-935-6. Str. 110-133; MATOUŠEK, Oldřich. *Děti a rodiče v rozvodu: manuál pro zúčastněné profesionály a rodiny*. Praha: Portál, 2015. ISBN 978-80-262-0968-3. Str. 109-134.

u výše uvedených autorů. Na základě toho si jsou vědomi toho, že i jejich teoretická pozice rodinné terapie má svá omezení. Nevnímají tak model rodinné terapie jako univerzálně platný, jedná se o jiný úhel pohledu, který představuje pouze určitou část dalšího porozumění něčemu (v tomto případě rodině). Podle autorů nemají rodinní terapeuti za úkol vést své klienty k určitému ideálu rodiny, který ze své pozice vnímají dokonce jako nereálný, neboť každá doba nabízí mnoho podob rodiny. Pojem rodina není neměnný, není normativní, stejně jako vše ostatní ve společnosti. Ukazují to na postmodernitě, která se odděluje od tzv. tradičních hodnot a upřednostňuje pluralitu, např. množství pravd. Není pouze jedna jediná pravda, stejně jako není jen jedna událost, souvislost či kontext. (Gjuričová a Kubička, 2009, str. 11-12)

Rodinní terapeuti by se tak neměli vztahovat k určité ideologii či totalitě, vše lze určitým způsobem zpochybnit, nelze spoléhat pouze na empirické výsledky, nelze pouze spoléhat na osobní zkušenost. Autoři uvádí: „*Reflexi názorů a přesvědčení, které mívají svůj původ jak v rodině, tak také v širších společenských kontextech, považujeme za nezbytnost v terapii i rámci vzdělání terapeutů.*“ (2009, str. 12) Podle autorů se rodinná terapie snaží působit tak, aby byly vytvořeny takové podmínky, v nichž může být vysloveno (a realizováno) i to, co jinde obvykle nemůže. Autoři vnímají rodinnou terapii jako aktivní proces, v němž může docházet k různým změnám, pozitivním i negativním. Rodinný terapeut není expertem, který by předával společenskou normu a klient ji musel přijmout. Naopak užívají jiný přístup, který autoři dokonce označují jako „radikální“, tj. terapeut není expertem na život svých klientů, tím jsou oni sami. Terapeut se musí v postmoderní situaci ukazovat jako otevřený, vynalézavý či nedirektivní, ačkoli nelze takto direktivitu vyloučit, stále má své validní zastoupení. (2009, str. 12-13)

Autoři se zabývají rodinnou terapií velmi podrobně, v rámci této práce však budou uvedeny pouze teoretické základy rodinné terapie. Jak tedy definovat rodinnou terapii? Autoři uvádí tuto definici: „*Rodinná terapie je způsob řešení zdravotních či jiných problémů ve spolupráci terapeuta a více členů rodiny. Terapeut se obvykle setkává se všemi členy rodiny současně, nikoli s každým z nich individuálně. Jinak řečeno – nejtypičtější situací v praxi rodinné terapie je setkání několika členů rodiny s terapeutem, při kterém se účastníci snaží rozhovorem vyřešit problém, který se týká jich všech. (...) setkávání s více členy rodiny mělo v historii rodinné terapie rozhodující význam.*“ (2009, str. 17)

Autoři však poukazují, že rodinná terapie nenabízí jeden jediný terapeutický styl, má se jednat především o způsob myšlení a techniku terapie, která využívá různé myšlenkové

postupy. I proto čerpá z různých humanitních věd, např. filozofie, psychologie, sociologie, kulturní antropologie apod. Právě humanitní vědy jsou takovým typem věd, kde nepřevažuje jeden typ paradigmatu, je jich naopak celá řada, vzájemně spolu souvisí i nesouvisí, žádný z nich však není výlučný, viz výše zmíněná ideologie a totalita. Podle autorů se v rodinné terapii prosadily především čtyři teoretické koncepce, které si stručně rozebereme:

(2009, str. 19-20)

- ❖ **Systemický přístup**
- ❖ **Narativní přístup**
- ❖ **Kolaborativní přístup**
- ❖ **Sociální konstrukcionismus**

První zmíněný, tj. systemický přístup, vznikl jako reakce vůči dlouhodobě aplikovanému přístupu, který se zaměřoval pouze na jednotlivce, tak se nazývala a nazývá tzv. intrapsychická perspektiva. Později se však ukázalo, že okolí jednotlivce nemusí být nutně škodlivé pro terapii, i proto se začala zvat i rodina na terapeutická setkání. Vztahová síť jedince se stala součástí terapie a podle autorů se otevřel nový úhel pohledu. Systemický přístup měl rozšířit kontext, v němž se problém odehrával, otevřít pohled na další systémy, které ovlivňují jednotlivce. Na dané systémy lze různě nahlížet, podle autorů to však není překážka daného problému. Každý je účasten lidského systému, tím se stává specifickým pozorovatelem, který může nabídnout svůj vlastní pohled (popis). Čím více pohledů, tím více roste šance na řešení problému. Rodinné terapeuti se ve své práci zaměřují na tyto systémy a pohledy lidí. Systemický přístup nehledá kauzalitu, nýbrž hledá onen problém a jeho reálné působení. (2009, str. 20-22)

Rodinný terapeut se ve své práci snaží o otevřenost vůči různým pohledům (popisům), zároveň se snaží o dosažení určité míry neutrality, tj. nestavět se na stranu jedné konfliktní strany. Dosažení absolutní neutrality však není možné, proto má být terapeut tzv. zvědavý, tj. chtít se dozvědět o pohledech druhých lidí (a jaký to má pro ně význam), tím naplňovat zmíněnou otevřenost. Terapeut se musí pokusit o jedno či o druhé, chce-li řešit problém svých klientů. Pokud jedna konfliktní strana rozpozná, že se terapeut dostává do koalice s druhou konfliktní stranou, nebude mít sebemenší důvod nadále spolupracovat, a tím reálně terapeutické sezení končí. (2009, str. 23)

Další koncepcí je narativní přístup, který se zaměřuje na příběh, poukazuje na okolnost, že lidské hledání odpovědí vždy doprovázelo vyprávění příběhu. Podle autorů je

pro člověka narativní poznávání významné a není tak náhodou, že se stalo součástí terapeutického procesu. V rodinné terapii se tak zájem také obrací na vyprávění životního příběhu, dále jeho převyprávění a hledání jeho významů. Lidé mají dokonce spontánně využívat převyprávění svých životních příběhů, používat jej jako argument při svém chování a jednání. Terapeut se tak s klientem soustředí na tyto příběhy, mohou je společně zpochybnit, dekonstruovat a tím nalézat smysl života (příp. identitu). Terapeuti jsou tak aktivními účastníky klientova příběhu, čímž je po nich vyžadována velká míra terapeutické zdatnosti. Klient si zde uvědomuje vlastní příběh, jaký má pro něj význam, otevírá se prostor pro vyslovení nejasných kontur příběhu. Klient nakonec vidí svůj životní příběh i z jiné perspektivy a může se nad ním nově zamyslet a příp. dekonstruovat. Hlavní pozitivum tohoto přístupu má spočívat v objevení nových možností náhledu na sebe samého. (2009, str. 31-34) Autoři dále uvádí: „*Cílem terapie není vytvořit příběh, který terapeut považuje za uspokojivý, ale spíše pomoci klientovi začít tvořit vlastní a možný životní příběh.*“ (2009, str. 33)

Třetí koncepcí je kolaborativní přístup, který se od toho narativního liší tím, že terapeut zde přistupuje ke klientovi s jinou mírou vlastní aktivity (vztahem), užívají tzv. nevědoucí formu otázek. Terapeut vychází z toho, že klient je odborníkem na svůj vlastní život, nikoli terapeut. Ten se snaží o co největší míru vlastní otevřenosti vůči klientovi, otázky klade takovým způsobem, aby mu porozuměl, neužívá však otázek k tomu, aby do nich skrýval odpovědi či poučení. Terapeuti sami sebe staví do takové pozice, kde se více ptají, než odpovídají, tj. nepoučuje. Jedná se o formu určité neutrality, jak bylo o ní mluveno výše. Terapeut není hodnotitelem, není soudcem; nemůže se však stát, že by terapeut nebyl odborníkem a nebyl přesvědčen o správnosti zvolené metody. Řadě klientů je tato forma terapie bližší, neradi se ocitají v přítomnosti lidí, kteří se snaží být odborníky na jejich život. Cílem terapeuta je tak otevřeně mluvit s klientem a dát mu najevo, že se zajímá o to, co sám pro sebe klient považuje za nejlepší. (2009, str. 43-45)

Poslední koncepcí je přístup tzv. sociálního konstruování. Právě z této koncepce má podle autorů vycházet jak narativní, tak i kolaborativní přístup. Konstruktivisté se mají zabývat tím, jak lidé o skutečnosti komunikují, nikoli jak o ní přemýšlejí. Vychází z toho, že lidská pospolitost se tvořila vyjednáváním lidí, tj. vzájemnou interakcí. Některé aspekty naší identity mají být dány (tj. geny) a zasazeny do sebe, určující naše já. Zbylou část člověka však konstituují vztahy, do nichž je člověk zasazen, kde je druhými potvrzován. To ovlivňuje i daná společnost, její zvyklosti, hodnoty apod. Naše identita podléhá těmto

okolnostem a je předmětem dojednávání (diskurzu). Terapeut se tak nesnaží nahlížet danou objektivní realitu (pokud ji lze vůbec stanovit), nýbrž to, co je o ní řečeno. Terapeut nemůže stanovit tuto realitu, ale může se zajímat o to, co o ní říká jeho klient. (2009, str. 28-29)

Autoři ukazují, že rodinná terapie²² nemůže být jednostranným procesem, musí zde vystupovat obě zúčastněné strany. Rodinná terapie také není zázračným lékem, každému klientovi může vyhovovat jiný přístup a je třeba najít místo, ve kterém dojde k vzájemnému naladění. Tím naplnit vzájemná očekávání, terapeuta a klienta. (2009, str. 45-46)

Dalším pohledem na rodinnou terapii přispěje Ivo Plaňava, který dále rozšiřuje definici rodinné terapie, konkrétně uvádí: „*Rodinná terapie se chápe jako psychoterapie, již se účastní celá rodina bez ohledu na styl práce; jako přístup i metodika odborných intervencí, kdy se terapeutické úsilí nesoustřeďuje na potíže nabídnutého klienta či pacienta, nýbrž na vztahy a interakce mezi členy rodiny; jako široce koncepčně-teoretický přístup (paradigma), v jehož rámci se vysvětluje nejen vznik poruch a obtíží, včetně individuální symptomatologie, nýbrž i procesy ve zdravé, adekvátně fungující rodině; jako určité hnutí organizující i stmelující své přívržence.*“ (Plaňava, 2000, str. 37-38)

Nyní stručně k rodinnému (příp. manželskému) poradenství, pohledem na něj přispěje dvojice autorů Tomáš Novák a Petr Šmolka. Podle autorů se poradny zaměřují na různé typy problémů svých klientů. Konkrétně uvádí:

(Novák a Šmolka, 2016, str. 21)

- ❖ **Poradenská a psychoterapeutická pomoc pro rodiny a manželské páry**
- ❖ **Rozvodové a porozvodové poradenství**
- ❖ **Předmanželské poradenství**
- ❖ **Psychologická pomoc pro osoby osamělé nebo v životní krizi**
- ❖ **Pomoc rodinám postiženým nezaměstnaností**
- ❖ **Pomoc rodinám s různě handicapovanými osobami**

²² **Více o konkrétním průběhu (praxi) rodinné terapie:** GJURIČOVÁ, Šárka a Jiří KUBIČKA. *Rodinná terapie: Systematické a narativní přístupy*. 2. doplněné a přepracované vydání. Praha: Grada, 2009. ISBN 978-80-247-2390-7. Str. 129-152.

❖ **Poradenská pomoc formou vzdělávací, výchovné nebo jiné osvětové činnosti**

Podle autorů je pomoc poraden široce žádaná, ročně má jít až o šedesát tisíc osob, u konzultací má jít dokonce o dvakrát tak větší zájem. Na základě této skutečnosti jsou tak kladeny nároky na poradny a samotné poradce. Autoři uvádí, že poradci musí mít konkrétní znalosti o rodině a dalších jejích souvislostech. Také se očekává všeobecný přehled, nejen o dané společnosti, ale také o všech formách dostupné pomoci. Jsou to právě poradny, které často odkazují k dalším odborníkům či institucím, které mohou lépe intervenovat. Autoři poukazují, že současná doba nabízí celou řadu forem pomoci, ve většině případů je lze dohledat na internetu. Poradenská praxe však prokazuje, že řada klientů nedokáže svépomocí zvolit vhodnou pomoc, čímž se vykazují důležitost odborné rady rodinného poradce. Podobně jako rodinní terapeuti, i rodinní poradci jsou vázáni etikou své profese, ke svým klientům musí přistupovat nanejvýš zodpovědně, korektně a s určitou mírou odstupu. Taktéž jsou vázáni mlčenlivostí, pokud zákony dané společnosti neurčují jinak, např. povinnost nahlásit trestní čin nebo podezření na trestné jednání klienta. U poraden není obvyklé, že by se uplatňoval výše zmíněný přístup (přístupy) rodinné terapie, tj. rodina, partneři či manželé mohou chodit na poradenská sezení odděleně, neznamená to však, že by byl odmítán. Klient má své rozhodnutí vždy ve svých rukách, poradce nemůže konat bez jeho vědomého souhlasu. (2016, str. 23-25)

Výhodou poraden mají být krátké objednávací lhůty (obvykle kolem jednoho či dvou týdnů), cílem poraden je co nejdříve poskytnout odbornou intervenci. To se může lišit podle formy zřízení dané poradny. Soukromé poradny mívají kratší lhůty, lidé obvykle zkouší jako první státní poradny, hrazené z veřejných prostředků, které je činí bezplatné, na rozdíl od soukromých. Podobně jako rodinná terapie, i rodinné poradenství se musí vypořádávat s odporem svých klientů, kteří obvykle nejsou plně rozhodnutí pro přijetí vnější pomoci. Pokud klient přijde na konzultaci a rozhodne se ji ze svých vlastních důvodů ukončit, má na to plné právo, poradce tuto okolnost nemůže výrazně ovlivnit. Samotné konzultace trvají podle potřeby, obvykle však netrvají více než dvě hodiny, podle autorů je tato hranice jen těžkou oddiskutovatelná. Stavět na předpokladu, že delší časová dotace odborné pomoci zaručí lepší výsledek, není opodstatněné. Autoři zároveň uvádí, že první sezení jsou významná, jak pro poradce, tak pro klienta. Některé výzkumy měly ukázat, že více než 75% dotázaných klientů kladně hodnotilo dopad prvního sezení s poradcem. V této souvislosti je důležité, aby si poradce ověřil, že klient nemá žádné další otázky, aby vyběhl klienta

k prozkoumání dalších nevyjasněných souvislostí, a dal najevo, že při jejich případném vyjevení, může opět navštívit poradce a problém dořešit. Podle autorů se počet konzultací na případ liší podle dané problematiky, obvykle se má jednat o dvě až pět konzultací, zároveň se však může stát, že problematika je natolik závažná, že může dojít k desítkám konzultací. Není výjimkou, že klient může docházet do poraden v různých věkových fázích svého života, tj. několikrát za život. Z toho lze např. vyvodit důvěru klienta v poradenské služby. (2016, str. 25-29)

Při své práci se poradce také řídí určitým schématem, nemusí se ho striktně držet, záleží podle dané situace s klientem. Poradce by měl podle tohoto schématu zaznamenat své posouzení osobnosti klienta, popis klientova problému, plán intervence, z toho posléze učinit závěrečné ustanovení. Lze samozřejmě očekávat jiný způsob vedení práce poradcem, pokud činí rodinnou, manželskou či osobní anamnézu. Podle autorů je také vhodné ji zjišťovat neformálním způsobem, tj. během rozhovoru. Otázky však musí být dobře připravené, resp. dobře položená otázka zaručuje lepší odpověď klienta. (2016, str. 33-37)

Přístup²³ poradce se musí podle autorů nést v duchu zodpovědnosti, zdrženlivosti a korektnosti, poradce by se neměl nechat vtáhnout do polemizování s klientem, což samozřejmě nevylučuje projevení odlišného názoru. Konkrétně uvádí: „*Pokud jsou názory na některé problémy mezi klientem a poradcem skutečně zcela neslučitelné, nezbyvá než poradenskou intervenci ukončit. Ostatně umožňuje to i etický kodex Asociace manželských a rodinných poradců.*“ (2016, str. 38) Základními metodami poradce je rozhovor a pozorování. Poradenská činnost nabízí i další možnosti metod a přístupů, jsou však podmíněné patřičným výcvikem, např. absolvování vzdělávacího kurzu. Hojně využívané jsou dotazníky, standardizované i nestandardizované, které mohou pomoci poradci s anamnézou klienta. Podle autorů je však výhodnější rozhovor a pozorování, kde se klient nemůže výrazně stylizovat podle svých záměrů. (2016, str. 39-40) Podobně jako u rodinné terapie, i rodinné poradenství má své limity. Poradce může mít všeobecný přehled, není však odborníkem na všechny oblasti života a vědy. Poradce nepředstavuje pevnou autoritu, kterou musí klient za každou cenu uznat a poslouchat. Poradce nevyřeší všechny problémy svého klienta. Ne každý poradce je ten vhodný pro daného klienta a jeho osobní problematiku.

²³ **Více k zásadám a přístupům v poradenství:** NOVÁK, Tomáš a Petr ŠMOLKA. *Manželské a rodinné poradenství*. 2., aktualizované vydání. Praha: Grada, 2016. Psyché (Grada). ISBN 978-80-247-5873-2. Str. 44-48.

Každý poradce užívá jiných metod a přístupů, které se mohou i nemusí vzájemně potkat, tj. úspěšně intervenovat. (2016, str. 49-50)

2.6. Přístup sociálního pracovníka k rodině

Jak již bylo uvedeno v první kapitole, každá rodina má svá specifika. V dnešní době jsou různá rodinná uspořádání, celá řada rodin je zatížena určitými problémy, např. konflikty. Pokud se zdá problémová situace rodiny neúnosná, přichází na řadu vnější zásah státních institucí, které mají za cíl problém řešit. Významnou roli zde představují sociální pracovníci, kteří se zabývají celým spektrem sociálních problémů. Proto si přiblížíme přístup sociálního pracovníka při práci s rodinou. Prvním pohledem přispěje Oldřich Matoušek, podle něhož je pro sociálního pracovníka (a další pomáhající profese) důležité, aby si uvědomil, zdali byla daná rodina již předmětem intervence, např. odborných profesionálů či organizací. Je třeba vědět, jak se s rodinou dosud pracovalo, aby se stanovil další plán intervence. Samotná intervence však není jednoduchá, problémové rodiny jsou problematické už jen v tom, že si obvykle žádné problémy nepřipouští. Pro sociálního pracovníka je tak obtížné poukázat na tuto skutečnost a navíc vyřešit defenzivní postoj rodiny. (Matoušek a Pazlarová, 2014, str. 27)

Matoušek proto uvádí: *„Je důležité si uvědomovat, že fenomén obrany je vždycky založen na rozdílných perspektivách: Pracovník prostě vnímá situaci jinak než rodina. Když se pracovníkovi zdá, že rodina klade odpor, má pracovník blízko k tomu, pokládat svou perspektivu za správnou a chtít rodinu přesvědčit o své „pravdě“. (...) v této souvislosti se doporučuje, aby se pomáhající profesionál v první řadě pokoušel obranné postoje členů rodiny nikoli přemáhat, ale pochopit. (...) Pokud se pomáhající pracovník bude na rodinu dívat jako na systém v permanentní změně, může jí pomáhat s vytvářením kontextů, v nichž změny mohou probíhat s výsledky, které rodina posléze vyhodnotí jako prospěšné.“* (2014, str. 27-28)

Tato okolnost si žádá po sociálních pracovnících citlivý přístup, který se projevuje především ve styku a komunikaci s rodinou, např. vynechat takový slovník, který je vzdálen od slovníku dané rodiny, dát najevo pozici pomáhajícího pracovníka, nikoli někoho, kdo přišel hodnotit a kritizovat. Rovnocenná spolupráce s rodinou má být podle Matouška klíčem k řešení problému. Matoušek však zároveň uvádí, že ne vždy lze vyhovět tomuto přístupu, hlavně v případech, ve kterých hrozí přímé ohrožení rodinného příslušníka, např. dítěte. V tomto případě tak nezbyvá než uplatnit mocenský postup, aby došlo k zamezení bezprostředního ohrožení. Jeho uplatnění však není řešení problému a nadále je tak platná

podpora rodiny sociálním pracovníkem, tj. navrátit vhodné podmínky do rodinného prostředí. Matoušek dále upozorňuje, že sociální pracovník nemůže řešit problémy za klienty, nýbrž nabízí a podporuje různé možnosti řešení rodinných problémů. Výsledkem prvních společných sezení rodiny se sociálním pracovníkem má být podle Matouška vyhodnocení potřeb a rizik. Práci s rodinou má podpořit i smluvní ujednání, ve kterém by měl být definován např. jednotlivé cíle podpory, pravidelný kontakt s rodinou, forma a délka kontaktu, forma pomoci apod. (2014, str. 28-29)

Podle Matouška lze vymezit dva přístupy užívané při podpoře rodiny:

- ❖ **Parciální přístup** (tj. intervence, která se zaměřuje na jeden problém ve fungování rodiny)
- ❖ **Komplexní přístup** (tj. intervence, která se zaměřuje na kompletní potřeby rodiny)

Matoušek uvádí, že komplexní přístup je nejvhodnější, zároveň však nese svá úskalí, vzhledem k své náročnosti pro rodinu a především pro sociálního pracovníka. Taková náročnost může vést dokonce k syndromu vyhoření, řešením této okolnosti má být práce v týmu, kdy sociální pracovník nepracuje pouze s rodinou, nýbrž také v součinnosti s dalším pomáhajícím pracovníkem, např. rodinným terapeutem, psychologem, jiným sociálním pracovníkem apod. Matoušek doplňuje, že sociální pracovník se vedle nemateriální pomoci může angažovat i přímou materiální pomocí, tj. zajištění ošacení, jídla či finančních dávek, má-li na ně rodina nárok. Tento přístup sociálního pracovníka však nesmí nahradit vlastní rodinnou svébytnost, jakákoli forma pomoci je především dočasná, přičemž rodina je motivována k tomu, aby vlastními silami řešila budoucí těžkosti. (2014, str. 31-32)

Ač se to zdá neobvyklé, i pro sociálního pracovníka je důležité mít na vědomí vlastní bezpečnost, především v případech, kde je rodina zatížena mnoha problémy, z nichž některé mohou ohrožovat okolí. Sociální pracovník nemá osamocen navštěvovat rodiny, které mu jsou neznámé. Tereza Gardiner uvádí, že je třeba uvědomit nadřízeného pracovníka o návštěvě v rodině a dalších souvisejících informacích, např. adrese rodiny, důvod návštěvy, doba trvání návštěvy či uvedení doprovodu. Podle Gardiner je třeba dbát na vlastní instinkt, neriskovat přítomnost osob, od nichž lze očekávat ohrožení, např. drogově závislých, duševně nemocných apod. Znalost rodinného prostředí je podstatná pro intervenci, tj. co lze očekávat nebo čemu se vyvarovat. (Gardiner in Matoušek a Pazlarová, 2014, str. 35-36)

Matoušek a Pazlarová dále uvádí, že je celá řada okolností, podle nichž lze navázat kontakt s rodinou. Zároveň je však potřeba počítat s tím, že sociální pracovník se mnohdy nachází v pozici, ve které je vnímán jako oponent rodiny. Tuto okolnost je zapotřebí překonat a navázat vzájemnou důvěru a spolupráci. Především se musí sociální pracovník vyhýbat zjednodušujícím hodnocením, děje se tak při rychlém seznámení s rodinou, avšak nejedná se o žádoucí východisko pro další spolupráci. Podle autorů je důležité, aby byl sociální pracovník při prvním setkání dobře připraven. Sociální pracovník by měl sledovat především tři základní cíle:

(Matoušek a Pazlarová, 2010, str. 154-155)

- ❖ **Seznámení s rodinou, dát ji najevo její hlavní roli při podpoře rodině**
- ❖ **Předat rodině všechny potřebné informace**
- ❖ **Získat základní informace o rodině, učinit si představu o probíhajících problémech a konfliktech**

Vedle těchto cílů by měl mít každý sociální pracovník na vědomí, že do rodiny je třeba přicházet s přátelským úmyslem, navodit otevřenou atmosféru, nabídnout vlastní pomoc pro řešení problému, užívat srozumitelný jazyk, také si zachovat kladný pohled na danou rodinu, jak ve verbální, tak i nonverbální formě. Sociální pracovník má věnovat pozornost celé rodině, vhodně otevírat prostor pro komunikaci, hlavně pokud se to týká závažnějších a osobních problémů. Setkání s rodinou by mělo proběhnout po domluvě, nikoli formou přepadové kontroly, ačkoli je to legitimní možnost. Zároveň je důležité, aby setkání probíhalo při účasti všech rodinných příslušníků, kterých se daný problém týká. Je třeba mít na vědomí, že rodina si nepozvala sociálního pracovníka, nejedná se o dobrovolnou účast, proto tak lze očekávat defenzivní postoj rodiny. Pracovník by tak měl vystupovat jako host, chovat se zdvořile a respektovat osobní prostor rodiny. Tím lépe naváže kontakt s rodinou. Pro setkání je vhodné vést dialog na takovém místě, kde nebude nijak narušován. Sociální pracovník nemusí nutně následovat bod po bodu ve svém protokolu²⁴, přizpůsobuje se okolnostem setkání, které však nesmí jít na vrub šetření sociálního pracovníka. (2010, str. 155-156)

²⁴ **Více k průběhu setkání sociálního pracovníka s rodinou:** MATOUŠEK, Oldřich a Hana PAZLAROVÁ. *Hodnocení ohroženého dítěte a rodiny v kontextu plánování péče*. Praha: Portál, 2010. ISBN 978-80-7367-739-8. Str. 154-158.

K přístupu sociálního pracovníka v rodině se vyjadřuje také Lenka Gulová, která přímo uvádí: „*Sociální pracovník by měl vnímat kulturní a hodnotovou orientaci rodiny a uspokojení jejich potřeb. Zásadní je kvalita vztahu k dětem a hodnocení vývoje dětí a také vztahy všech členů rodiny k sobě navzájem. Dále je nezbytné posuzovat vazby rodiny ke škole, k zaměstnavatelům rodičů a k dalším institucím. Významná je také sociální síť rodiny, jejich vazby, perspektivy a spokojenost. Do sociální práce s rodinou začíná vstupovat nový způsob práce, a to je sanace rodiny. (...) Cílem je předcházení, zmírnění nebo eliminování příčin ohrožení. Snahou je zachovat rodinu, rodinné prostředí a přispět ke kvalitativním změnám v rodině.*“ (Gulová, 2011, str. 60) V tomto kontextu je tak důležité zmínit i etický kodex sociálního pracovníka, který může být důležitý pro aplikaci určitého přístupu. Podle Gulové obsahuje devět zásad, které promítají obsah a složitost vztahu mezi sociálním pracovníkem a jeho klientem; lze také poznamenat, že uvedené zásady kladou vysoké požadavky na osobnost a profil sociálního pracovníka:

(2011, str. 40)

- ❖ **Nezávislost**
- ❖ **Osvobození od utlačování a nelidských životních podmínek**
- ❖ **Nediskriminování**
- ❖ **Demokratičnost a lidská práva**
- ❖ **Spoluúčast klientů**
- ❖ **Ochrana osobní integrity klientů**
- ❖ **Právo na sebeurčení**
- ❖ **Odpor proti agresi a násilí**
- ❖ **Osobní zodpovědnost**

K zásadám a principům sociální práce s rodinou přispívá i Monika Chrenková. Podle jejího názoru by měl sociální pracovník uplatňovat vůči svým klientům zásady jako nestrannost, empatie, vstřícnost či opravdovost. Chrenková akcentuje především nestrannost, která má vést k „*respektujícímu, nedirektivnímu a nehodnotícímu přístupu*“. (Chrenková in Kuzníková et al., 2011, str. 75) Ta však není neomezená, často dochází k situacím, ve kterých nelze aplikovat běžnou nestrannost. Sociální pracovník tak musí mít na vědomí tzv. morální nestrannost a bez okolků zasáhnout v situaci, kdy se jedná např. o pohlavní zneužívání, domácí násilí apod. Podobně jako Trélaün, i Chrenková zmiňuje

důležitost aktivního naslouchání. Podle jejího názoru by sociální pracovníci měli být aktivními posluchači svých klientů, otevřeně a přátelsky se na ně naladit, pomocí verbální (např. vyhýbat se slovní negaci, vhodné nastavení hlasu) i neverbální (např. přiměřený oční kontakt, kladné výrazy obličeje) formy komunikace. Chrenková také dodává, že je třeba aplikovat ke každému klientovi individuální přístup²⁵. Podle Chrenkové je důležitá sanace rodiny jako metoda preventivní práce s rodinou, pokud dochází k ohrožení rodiny. Sociální pracovníci by měli vítat (a vyžadovat) multidisciplinární spolupráci s jinými pomáhajícími profesemi při sanaci rodiny, např. zdravotními či bezpečnostními složkami apod. (2011, str. 75-77)

Přímo k empatii se vyjadřuje Věra Bechyňová, která přímo uvádí: „*Rodiče a děti potřebují, abyste jim dávali najevo, že akceptujete jejich rodičovství. A to i v případě, že nesouhlasíte s tím, jak se v některých situacích k dítěti chovají. Svěřují se svými potížemi a nedostatky, dovolují vám nahlédnout do svého života. Empatie je schopnost vcítit se, porozumět pocitům a jednání klientů. (...) Jde o součást profesionální výbavy, která je natrénovanou dovedností. Tato dovednost je zaměřena zejména na vnímání emočního stavu druhé osoby a na udržení hranice, aby nedošlo ke ztotožnění a ztrátě odstupů.*“ (Bechyňová, 2012, str. 133)

Jak již bylo uvedeno výše, překonat defenzivní postoj rodiny může být pro sociálního pracovníka značně obtížné. Podle Bechyňové může pomoci, pokud pracovník jasně vysvětlí, že i jemu jde o blaho rodiny a dítěte, že nechce být tím, kdo by dával podněty k takovým krokům, které by vedly až k umístění dítěte mimo rodinu. Cílem je, aby rodina přistoupila na sanaci, i kdyby se jednalo pouze o dočasnou sanaci, tj. uzavření smlouvy o sanaci na dobu určitou. Sociální pracovník a rodina si tak bude moci přímo ověřit, zdali byla sanace užitečná a pomohla řešit rodinný problém. Tímto způsobem lze prokázat vzájemný respekt a důvěru. Bechyňová zároveň akcentuje, že je důležité věnovat rodině čas a prostor k rozmyšlení (pokud se nejedná o případ, kde je např. dítě ohroženo dalším pobytem v rodině), zdali sanaci přijmou, aby si uvědomili všechny důsledky, které mohou vycházet z nespolupráce se sociálním pracovníkem. Zde je důležité vymezit roli sociálních pracovníků v orgánu

²⁵ **Z hlediska současných aplikovaných přístupů doporučuje Chrenková především systemický a antidiskriminující přístup. Více o těchto přístupech:** KUZNÍKOVÁ, Iva. *Sociální práce ve zdravotnictví*. Praha: Grada, 2011. ISBN 978-80-247-3676-1. Str. 79. **Více o obecných zásadách a strategiích práce s rodinou:** MATOUŠEK, Oldřich. *Metody a řízení sociální práce*. 3., aktualiz. a dopl. vyd. Praha: Portál, 2013. ISBN 978-80-262-0213-4. Str. 199-220.

sociálně-právní ochrany dětí (OSPOD), kteří mají pravomoc direktivně zasáhnout, pokud je dítě přímo ohroženo, např. zanedbáním či neplněním rodičovské zodpovědnosti apod. Pro tyto pracovníky může být sanace určitou brzdou ve vzájemné spolupráci, vidí-li situaci jiným pohledem a upřednostnili by spíše soudní opatření. Podle Bechyňové je však žádoucí, aby docházelo k celkové spolupráci mezi sociálními pracovníky, nehledě na to, že jedni chrání zájmy dítěte a druzí se snaží o sanaci rodiny. (Bechyňová a Konvičková, 2008, str. 22-26)

2.7. Zanedbání péče o dítě v důsledku rodinných konfliktů

Předchozí podkapitoly již ukázaly, že zanedbání péče o dítě není okrajová záležitost, nýbrž naopak. Dokazuje tak dvojice autorů Tereza Pemová a Radek Ptáček, kteří dokonce vnímají zanedbávání dětí jako nejzávažnější sociálně patologický projev. Jak již bylo vylíčeno, zanedbávání plyne z řady aspektů, především však z nenaplnění potřeb dítěte, které jsou podstatné pro zdravý vývoj. Autoři se shodují na tom, že nejzávažnější zanedbávání dítěte se především týká potřeb fyzických, psychických a sociálních. Podle autorů nemusí být zanedbávání okamžitě rozpoznáno, obvykle probíhá delší dobu a pomalejším tempem, každopádně následky na dítěti zanechává, ať už krátkodobé či dlouhodobé. Problém tohoto jevu se má také ukazovat v jeho vymezení, zjišťování a posuzování, každý případ zanedbání je něčím specifický a pro sociálního pracovníka má být mnohdy obtížné vhodně intervenovat, vzhledem k různým formám zanedbání péče o dítě. (Pemová a Ptáček, 2016, str. 8-9)

Z pohledu předchozího pojednání je patrné, že naplnění potřeb dítěte je do značné míry spojeno s rodinným prostředím. Podle autorů se to týká především takových rodin, kde je např. nedostatek rodičovských zkušeností, nízký socioekonomický status nebo také nízký věk rodičů. Okolností, které mohou zamezovat plnění rodičovských povinností, je celá řada a velká část již byla zmíněna. Problémové rodiny jsou zatíženy různými problémy, která však mohou být pouze dočasné a eventuálně nemusí k zanedbání péče vůbec dojít. Sociální pracovníci (i jiné pomáhající profese) mají tu povinnost zasáhnout, pokud soustavně dochází k zanedbávání péče dítěte. Zanedbání je však důsledek, je tak třeba hledat příčinu, hledat co způsobilo onen negativní stav a pokusit se o nápravu. Rodina není prostředí, kde vždy dochází k harmonii, může být naplněna konflikty, které mohou vést až k zanedbání, pokud nejsou důsledně řešeny. Podle autorů si řada rodičů obvykle nepřipouští, že by ve své péči o dítě nějak selhávali, činí tak z vlastní nevědomosti. Jsou však také případy, kdy rodiče sice popírají nějaké selhání, přitom si však jsou vědomi toho, že jejich působení není vhodné a je navíc viditelné. Sociální pracovník však není a nemá být nepřitelem žádné rodiny, jeho

zájmem je fungující rodina, fungující společnost, což je aspekt, který by měl přimět ke spolupráci každého rodiče, ačkoli se tak v řadě případů neděje. (2016, str. 41)

Rodinné konflikty se tak týkají především rodičovských faktorů, podle autorů se primárně hledají příčiny zanedbávání dítěte u rodičů, jejich osobní historii, vzájemných vztahů a socializaci. Autoři dodávají: „*Nejhorší situace je v rodinách, kde rodiče o děti z nejrůznějších důvodů pečovat nechťejí. Jde o situace, kdy již samotné těhotenství a narození dítěte je rodiči vnímáno jako nežádoucí a nechťené, případně k tomuto rodičovskému postoji dojde až později. Takovouto situaci může být třeba navázání nového partnerského vztahu, ve kterém dítě není akceptováno druhým partnerem, nebo situace, kdy po rozvodu rodič úplně zprětrhá kontakty s původní rodinou, případně stav, kdy dítě např. vzhledem k svému zdravotnímu stavu nebo osobnostním odlišnostem nesplňuje očekávání či nároky rodiče.*“ (2016, str. 54-55) Z tohoto příkladu je patrný konflikt potřeb a představ rodičů, který může mít značné dopady, pokud jeden či dokonce oba rodiče zanevřou na své dítě.

2.8. Vymezení zanedbání péče o dítě, příčiny a formy zanedbání

Podle autorů je vymezení zanedbání péče o dítě obtížným jevem, konkrétně uvádějí: „*Absence moderní definice zanedbávání dětí a v České republice jakýchkoliv objektivizujících metod pro hodnocení tohoto jevu z něj činí jev obtížně řešitelný.*“ (2016, str. 8) I přesto se autoři svým počinem formou publikace pokusili o co nejlepší vymezení zanedbání péče o dítě, a tím pomoci pomáhajícím profesím při práci s tímto jevem. Jako problematické shledávají především zaměňování zanedbávání a týrání, podle autorů se však jedná o rozdílné formy zacházení s dítětem, ačkoli obě jsou nežádoucí a škodlivé pro zdravý vývoj dítěte. Jejich rozdílnost mají dokazovat jejich intervenční řešení, kdy u obou forem se aplikují jiné postupy. Autoři se ve své publikaci omezují na tyto typy definic zanedbání: (2016, str. 25)

- ❖ **Právní definice zanedbání péče o dítě**
- ❖ **Klinická definice zanedbání péče o dítě**
- ❖ **Definice závažnosti zanedbání péče o dítě**

Ať už definování formou právnickou či klinickou, má být podle autorů důležité, aby došlo k zohlednění potřeb dítěte a jeho ochrany. Cílem právní definice není uškodit rodičům (příp. jiným pečovatelům), ani je nijak podezřívát či obviňovat, ale zajistit onu ochranu dítěte a jeho zdravý vývoj. Autoři se přiklání k obsáhlé a právní definici, která byla zformována Světovou zdravotnickou organizací (WHO), která zní: „*Za zanedbávání dítěte je*

považováno neposkytnutí péče nebo služeb nezbytných pro jeho rozvoj v následujících oblastech: zdraví, vzdělávání, emoční vývoj, výživa, přístřeší a bezpečné životní podmínky. Důsledkem tohoto chování nebo nečinnosti je vysoká pravděpodobnost způsobení škod na zdraví dítěte nebo jeho tělesném, duševním, duchovním, morálním či společenském rozvoji. Za zanedbávání lze rovněž označit chování, kdy rodiče nedokážou řádně dohlížet a chránit děti před zraněním nebo jiným poškozením. Chování je nutné hodnotit v kontextu možností a zdrojů rodiny nebo jiné pečující osoby.“ (2016, str. 27-28)

Podle autorů v současné praxi sociálně-právní ochrany stále přetrvává tendence vyhodnocovat za zanedbávání pouze takové projevy, které jsou viditelné a lépe prokazatelné před soudním orgánem. Tímto přístupem se však reálné zanedbání péče přehlíží a jeho následky přitom stále narůstají. Autoři však oceňují, že dochází k pokroku, ke snaze aplikovat podporu rodiny, nejenom ochranu dítěte, která je samozřejmě cílem, jehož je však dosahováno zmíněnou podporou rodiny. Zároveň je méně přehlíženo široké spektrum potřeb dítěte, lze lépe nahlížet na jejich naplňování a přitom pomáhat rodině s potenciálním rozvojem. (2016, str. 29)

Druhá zmíněná klinická definice se potýká se zmíněným problémem zaměňování zanedbávání a týrání. Podle autorů se musí dokonce posuzovat zanedbání na základě širšího kontextu kulturních a právních norem. Zanedbání se má od týrání odlišovat tím, že se vztahuje k nedostatečné či minimální péči o potřeby dítěte, zatímco týrání je takovým aktem, který poškozuje a ohrožuje zdraví dítěte. U zanedbání se řeší neaktivita rodiče při péči o dítě, u týrání se zase řeší agrese rodiče, tj. aktivita, která je však nežádoucí. Neaktivita má však podobný důsledek, jedná se totiž o dítě, které samo nemůže naplňovat své životní potřeby. (2016, str. 25)

Autoři se zde přiklání k této klinické definici zanedbávání: *„V praxi jde o soubor nepříznivých příznaků v nejrůznějších oblastech stavu a vývoje dítěte a jeho postavení v společnosti, v rodině především. Zanedbávání zachycuje především všechny škodlivé formy „ne-péče“ o dítě se všemi nepříznivými důsledky pro jeho život a vývoj, jak v oblasti tělesné (neorganická porucha prospívání), tak psychické a emoční (deprivace v dětském věku) i sociální (dítě ulice, dítě na ulici, dítě toxikomanů). Jeho společným jmenovatelem je vždy poškození osobnosti dítěte, v nejzávažnějších případech pak jeho zahubení.“ (2016, str. 26)*

Třetí zmíněná definice závažnosti zanedbávání, která reflektuje intenzitu a podobu zanedbání, protože právní a klinické definice jsou obecnějšího charakteru. Podle autorů se pro posouzení užívá minimálně tříbodová škála, bude se tak jednat v zásadě o tři definice:

(2016, str. 30-31)

- ❖ **Kategorie nízkého rizika** (tj. potenciální ohrožení dítěte je nízké, jedná se takové zanedbání péče, které nevyžadují zásah OSPOD či jiných dalších složek, řadí se sem např. lehké úrazy apod.)
- ❖ **Kategorie středního rizika** (tj. ohrožení dítěte, které vyplývá z četnějšího ohrožování zdraví a vývoje dítěte, v tomto případě se již předpokládá intervence OSPOD či jiných dalších složek)
- ❖ **Kategorie vysokého rizika** (tj. ohrožení dítěte, které má dlouhodobý charakter a může způsobit trvalou újmu dítěti, ba dokonce smrt; zde je samozřejmostí přímá intervence OSPOD či jiných dalších složek)

Autoři podávají také shrnutí k pojmu zanedbání péče o dítě. Podle jejich názoru je to často užívaný pojem, ale jeho definování je nedostatečné, přitom se má jednat o nejčastější formu chování a jednání, která ohrožuje dítě a jeho zdravý vývoj. Důvodů, proč tomu tak je, má být několik. Autoři předpokládají, že problémem je nedostatek věnované pozornosti laické a odborné veřejnosti, či neschopnost zajistit vhodnou a jednotnou definici, ačkoli je vymezení zanedbání nesnadnou záležitostí. (2016, str. 32) Autoři dále dodávají: „*V praxi je definice zanedbávání skutečně závislá na odborném a kvalifikovaném posouzení širšího sociálního kontextu života rodiny. Nejasná definice zanedbávání dětí tedy vyplývá z jeho výrazně kulturně normativního charakteru. Přitom jednoduchá obecně přijatelná definice zanedbávání umožňuje konstruovat funkční a efektivní systém sociální ochrany (...)* Závažná definice zanedbávání je také nezbytná pro účely trestněprávní politiky a právní úpravy umožňující ze zákonných důvodů odebrat dítě z péče rodičů. Společná definice (...) je rovněž nezbytná pro výzkumné účely.“ (2016, str. 33-34)

Dalším pohledem na zanedbávání přispěje Oldřich Matoušek, podle jeho slovníku sociální práce je zanedbávání péče o dítě zařazeno do tzv. syndromu týraného a zanedbávaného dítěte. Matoušek vnímá pod zanedbáním „*jakýkoliv druh nedostatku péče, který dítěti způsobuje vážnou újmu. Fyzické zanedbávání spočívá v neuspokojování tělesných potřeb (jídlo, teplo, spánek, čistota), psychické zanedbávání v neuspokojování citových a kognitivních potřeb dítěte, zejména potřeby kladného přijímání a potřeby*

příslušnosti k určitým lidem, resp. k určitému prostředí. (...) Následkem týrání nebo zanedbávání je nejistá vazba dítěte na rodiče, poznamenávající další vztahy dítěte.“ (Matoušek, 2003, str. 233)

Podobně Bechyňová uvádí pojem zanedbávání jako součást syndromu týraného, zneužívaného a zanedbávaného dítěte (CAN). Konkrétně uvádí: „*Jde pravděpodobně o nejčastější formu nevyhovujícího zacházení s dětmi v rodinách. Oběti zanedbávání, pokud nejde o jeho nejtěžší formy, bývají společně s oběťmi psychického násilí nejhůře zjizvitelné. Děti jsou jím ohroženy často dlouhodobě, jeho důsledky mohou bez poskytnutí vhodné intervence vážně ohrožovat jejich fyzický a psychický vývoj. (...) V takových situacích obzvláště platí, že včasná podpora rodičů v péči o dítě i ve stabilizaci fungování rodiny je pro další zdravý vývoj dítěte nesmírně důležitá. (...) Přestože zanedbávání je fenomén uznávaný v řadě zemí a je mu věnováno mnoho výzkumů, mnozí zahraniční autoři uvádějí, že neexistuje jeho obecně uznávaná teorie.“* (Bechyňová, 2012, str. 148)

Nyní k příčinám zanedbávání péče o dítě. Řada příčin již byla řečena, přičemž konflikt v rodině je jednou z těchto příčin. V této souvislosti však stručně uvedu i další příčiny, pohledem dvojice autorů Pemová a Ptáček. Podle jejich mínění je odhalení příčin zanedbávání velmi komplikované, je důležité posoudit celý rámec rodiny a to i ve vztahu ke společnosti. Každopádně objevení příčin má být klíčové pro vhodnou intervenci a zamezení pokračování zanedbávání. Autoři označují příčiny zanedbávání na základě rizikových faktorů a jejich působení. Konkrétně uvádějí tyto faktory²⁶:

(Pemová a Ptáček, 2016, str. 43-66)

- ❖ **Vnější rizikové faktory** (tj. takové faktory, do nichž se řadí např. chudoba, sociální vyloučení, sociální izolace apod.)
- ❖ **Vnitřní rizikové faktory** (tj. takové faktory, do nichž se řadí např. nízký věk rodičů a z toho nevhodná rodinná konstelace dané situace, nízká schopnost zvládat emoční zátěž, nevhodné rodičovské chování a výchovná strategie, neúplná rodina apod.)

²⁶ **Blíže o těchto faktorech, resp. možných příčinách zanedbávání:** PEMOVÁ, Terezie a Radek PTÁČEK. *Zanedbávání dětí: příčiny, důsledky a možnosti hodnocení*. Praha: Grada Publishing, 2016. ISBN 978-80-247-5695-0. Str. 43-77.

- ❖ **Amnestické a osobnostní rodičovské faktory** (tj. takové faktory, do nichž se řadí např. osobnostní faktory rodičů, vlastní zážitek týrání či zanedbávání rodičů dítěte, nízká úroveň mentálních schopností či duševního zdraví rodičů, nízký socioekonomický status, závislost rodičů na návykových látkách, chronický stres, tendence k agresivitě apod.)
- ❖ **Rizikové faktory na straně dětí** (tj. takové faktory, do nichž se řadí např. věk dítěte, především předškolní věk vnímán jako nejrizikovější, pokud dochází k zanedbávání, riziko stoupá s nižším věkem dítěte, z důvodu úplné závislosti dítěte na rodičích; dalším faktorem je osobnost a chování dítěte, zde se zmiňuje např. temperament, neklid, hyperaktivita a celkově emoční naladění dítěte; lze zmínit také děti se specifickými potřebami, např. handicapované či nemocné)

Nyní k formám zanedbání péče, které bylo načrtnuto ve výše zmíněných definicích zanedbávání. Podle autorů se jedná o tyto formy zanedbání²⁷:

(2016, str. 91-111)

- ❖ **Fyzické zanedbání dítěte** (tj. takové zanedbávání, které poškozuje zdraví dítěte či dokonce ohrožuje jeho život; příčiny mohou být rozličné, např. může se jednat o zanedbání materiální péče v důsledku nízkého socioekonomického statusu rodiny, může se jednat také o odmítnutí zdravotní péče pro dítě, nedostatečnou výživu, riskantní chování rodičů apod.)
- ❖ **Vzdělávací a vývojové zanedbání dítěte** (tj. takové zanedbávání, které ohrožuje vzdělávací potřeby dítěte, jeho socializaci či budoucí uplatnění ve společnosti, konkrétně se jedná např. o zanedbání povinné školní docházky, neumožnění podmínek pro vzdělávání, nerespektování odborných doporučení pro vzdělávání dítěte apod.)
- ❖ **Emoční zanedbání dítěte** (tj. takové zanedbávání, které je obtížně odhalitelné, emoční zanedbání je zřejmě nejzávažnější formou, nejsou uspokojeny emoční potřeby dítěte, což může způsobit apatii, agresivitu, hyperaktivitu a řadu dalších projevů; tato forma je spojována s dalšími pojmy jako je deprivace či subdeprivace; patří sem mj. také odmítání odborné psychologické péče rodiči)

²⁷ **Více k formám zanedbání péče o dítě:** PEMOVÁ, Terezie a Radek PTÁČEK. *Zanedbávání dětí: příčiny, důsledky a možnosti hodnocení*. Praha: Grada Publishing, 2016. ISBN 978-80-247-5695-0. Str. 90-112.

- ❖ **Prenatální zanedbávání dítěte** (tj. takové zanedbávání, které je spojené rizikovým chováním a jednáním matek ještě před narozením dítěte, např. užívání alkoholu, drog a jiných návykových látek; obecně se diskutuje o tom, zdali se jedná o legitimní zanedbání péče, patrné jsou však negativní vlivy tohoto chování a jednání v postnatálním období dítěte a jeho dalším životě)
- ❖ **Chronické zanedbávání dítěte** (tj. takové zanedbání, které se nemusí přímo projevat, může mít plíživou až nenápadnou podobu; jako každá forma zanedbávání představuje ohrožení zdravého vývoje dítěte, především z hlediska toho, že se jedná o opakující zanedbávání)
- ❖ **Akutní zanedbávání dítěte** (tj. takové zanedbání, které se odlišuje od chronického tím, že jeho důsledky mohou být závažné pro život dítěte či jeho zdravý vývoj, a také tím, že nemá plíživý charakter jako chronické, čímž je lépe zjiřitelné a řešitelné)

2.9. Hodnocení a řešení zanedbání péče o dítě sociálním pracovníkem

Předchozí úvodní pojednání o zanedbání péče o dítě již nastínilo, že se jedná o jev závažný, avšak značně komplikovaný, co se týče jeho vymezení. Obdobně je tomu u hodnocení a řešení. K tomuto tématu opět přispějí autoři Pemová a Ptáček. Podle jejich mínění není v České republice jednotný systém hodnocení zanedbávání péče o dítě, neznamená to však, že by sociální systém podceňoval zanedbávání. Posouzení leží výhradně u povolanych osob (např. sociálních pracovníků), kteří hodnotí a volí vhodnou intervenci. Obecně tak neexistuje jednotný systém, metodika jednotlivých odborů SPOD se tak může odlišovat. Ačkoli je poptávka po jednotném hodnotícím rámci, stále platí, že každá rodina musí být posuzována individuálně, vzhledem k jejímu kontextu. Objektívni hodnocení pomocí jednotného rámce musí být vyvažováno subjektivním hodnocením povolanych osob, např. sociálních pracovníků. (2016, str. 113-114)

Podle autorů jsou různé modely hodnocení zanedbávání, které se snaží objektivně hodnotit danou situaci dítěte a to na základě zjevných a ověřitelných informací (např. podvýživa, delikvence, nedostatečná hygiena, neklid či jiné další projevy). Autoři dále dodávají: *„Hodnocení lze provádět v kontaktu s dítětem, případně pozorováním v přirozeném prostředí, ale rovněž na základě analýzy spisové dokumentace bez nutnosti hovořit s rodiči nebo dítětem. Tento model lze použít k detekci zanedbávání při prvním kontaktu s dítětem a zároveň umožňuje orgánům sociálně-právní ochrany dětí vyhodnocovat*

závažnost oznámení o zanedbávání. (...) Další model využívá standardizovaných dotazníků nebo škál, které vyplňují rizikovní rodiče, případně děti samy nebo za účasti pomáhajících. (...) Poznatky z těchto hodnocení lze použít při určování míry nutnosti zásahu státu do práv rodičů a stanovení forem konkrétní intervence.“ (2016, str. 116)

Během hodnocení dítěte se řeší celková situace dítěte, pokud se tedy ocitne v systému OSPOD. Sociální pracovník musí identifikovat míru ohrožení dítěte, resp. určit, zda je vhodná intervence. Proces hodnocení navíc podléhá spolupráci s dalšími pomáhajícími profesemi a odborníky. Na hodnocení navazuje zhotovení individuálního plánu, který určuje cíle a způsoby intervence u rodičů a dítěte. (2016, str. 118-119) Před samotným hodnocením je však důležitá identifikace. Autoři uvádí: „*Včasná identifikace ohroženého dítěte je klíčovým faktorem fungujícího systému sociálně-právní ochrany dětí. Ve většině zemí legislativa zajišťující ochranu dětí upravuje povinnost odborníků, ale i všech občanů, kteří se stali svědky špatného zacházení s dítětem nebo se o tom nějakým způsobem dozvěděli, učinit o tom oznámení na příslušná místa.*“ (2016, str. 119)

Role sociálního pracovníka je v tomto ohledu velmi důležitá, podle autorů funguje jako koordinátor, shromažďuje a vyhodnocuje získané informace, aby mohl učinit komplexní závěr a navrhnout vhodný postup při intervenci. Úvodní hodnocení dítěte je zásadní, často se nedá podložit úplnými a jasnými informacemi, sociální pracovník ještě není v kontaktu s dítětem ani rodiči a celkově nezná zázemí dané rodiny. Autoři uvádí, že hodnocení má dynamickou formu a nelze jej vnímat jako proces, ve kterém se vytváří výsledná anamnéza. Jedná se v zásadě o první reakci veřejné ochrany dětí, slouží jako vodítko pro stanovení dalších kroků. Důležitým kritériem pro hodnocení mají být objektivně zhodnotitelné faktory, které případně ohrožují dítě, tj. faktory, o nichž bylo pojednáno výše. (2016, str. 123-124)

Podle autorů by se mělo konkrétní hodnocení²⁸ zaměřit na několik základních oblastí: fyzický a psychický stav dítěte, vývojovou fázi dítěte a rodinné prostředí, včetně jeho funkcí. Autoři uvádí, že současným trendem sociální práce, resp. sociálně-právní ochrany dětí, je zapojení dítěte do procesu hodnocení. Na základě tohoto trendu tak přestává být dítě pouze objektem, nýbrž také aktivním a spolupodílejícím činitelem. Aktivní účast se přidružuje také rodině. Pro sociální pracovníky je to zřejmě pozitivní okolnost, pokud mohou kooperovat na

²⁸ **Více k procesu hodnocení zanedbávání péče o dítě:** PEMOVÁ, Terezie a Radek PTÁČEK. *Zanedbávání dětí: příčiny, důsledky a možnosti hodnocení.* Praha: Grada Publishing, 2016. ISBN 978-80-247-5695-0. Str. 113-141.

podpoře rodiny. (2016, str. 133-134) Zde lze opět vyzorovat důležitou součást procesu hodnocení a intervence, tj. šetření sociálním pracovníkem v rodině. V podkapitole o přístupu sociálního pracovníka k rodině jsme si již uvedli, že se jedná o náročnou profesní dovednost, potvrzují to také autoři Pemová a Ptáček. Ti také potvrzují, že sociální pracovníci se musí ve velké míře potýkat s obranným postojem šetřených rodin. Podle autorů si musí sociální pracovníci počínat nanejvýš efektivně, objektivně, systematicky, transparentně, důstojně a důvěrně, má-li být jejich hodnocení a intervence účinná. (2016, str. 138-139)

Po procesu hodnocení a prokázání zanedbání péče o dítě následuje intervence, tj. proces řešení²⁹ daného problematického jevu. Podle autorů lze rozlišit dva typy nástrojů, kterými lze řešit problematiku zanedbávání péče o dítě:

(2016, str. 142-144)

- ❖ **Obecné nástroje** (tj. principy a právní normy moderního sociálního státu, jejichž cílem je předejít zanedbávání; působit na laickou a odbornou veřejnost; dále také poskytovat sociální pomoc – finanční a hmotnou, např. dávky státní sociální podpory, hmotné nouze či sociální péče; stát se také stará o nemocenské či důchodové pojištění)
- ❖ **Specifické nástroje** (tj. systém ochrany dětí před zanedbáváním stojící na principu systematizace procesu ochrany dětí, dále na přístupu a zaměření k diagnostice a intervenci, na multidisciplinární spolupráci či profesionalitě při poskytování sociálních služeb)

²⁹ **Více k procesu řešení zanedbávání péče o dítě:** PEMOVÁ, Terezie a Radek PTÁČEK. *Zanedbávání dětí: příčiny, důsledky a možnosti hodnocení*. Praha: Grada Publishing, 2016. ISBN 978-80-247-5695-0. Str. 142-164.

3. Rodina a rozvod

Předchozí kapitoly nám ukázaly, co si představit pod pojmem rodina a pod pojmem konflikt. O rozvodu jakožto rodinném prostředí, nutně dochází ke konfliktu, ať už potřeb, představ, postojů či zájmů rodičů. Pokud by konflikt nebyl, zřejmě by se rodiče dítěte neuchylovali k rozvodu jako prostředku k ukončení konfliktu. Předchozí pojednání nám však ukázala, že rozvedení manželů ukončení konfliktu zcela negarantuje, ba dokonce může zakládat nový konflikt. V této kapitole nebude výrazně pojednáno o rozvodu, jeho úskalí byla již načrtnuta výše. Blíže si však ukážeme, jakou roli má sociální pracovník při rozvodovém řízení, jaký je vývoj rozvodovosti a rodinná politika v České republice.

3.1. Rozvodové řízení a role sociálního pracovníka

Jako první pohled na rozvod uvádím teze Oldřicha Matouška, který se dlouhodobě zabývá rozvodem a jeho souvislostmi. Nejdříve si však blíže přiblížme definici tohoto pojmu. Podle Matouška je rozvod: *„Právní úkon, kterým je ukončeno manželství. (...) Zanikají jím práva a povinnosti, které manželé měli k sobě navzájem (až na výjimky – vyživovací povinnost, bezpodílové spoluvlastnictví majetku, právo na společný nájem bytu). Nezanikají však povinnosti, které mají vůči svým dětem. Soud má při svém rozhodování především respektovat zájmy nezletilých dětí. Vedle rozvodového řízení, během něhož se rozhoduje o úpravě styku s nezletilými dětmi, probíhají nezávislá další řízení o vypořádání majetku, o styku jednoho rodiče s dítětem, jež mu nebylo svěřeno do výchovy, o užívání bytu.“* (Matoušek, 2003, str. 192) Péče o dítě bývá při rozvodovém řízení stěžejním tématem, soud musí v této věci zohlednit celou řadu faktorů, např. kompetence obou rodičů, zdali nastaví střídavou nebo výhradní péči jednoho z rodičů. Sociální pracovníci mají v této souvislosti velkou roli. Soud bere při rozhodování v úvahu jejich odborná doporučení.

I Matoušek dodává, že rozvod bývá provázen dlouhodobými konflikty, přičemž jejich trvání může být dokonce traumatizující pro jeho účastníky, tj. rodiče a především dítě. Důsledky tak mohou být nejen ekonomické povahy, ale také psychologické či sociální. Podle Matouška jsou reakce dětí na rozvod neblahé, dítě může považovat vzniklou situaci za vlastní chybu případně prožívat stesk po rodiči, který rodinu opustil. Matoušek uvádí, že příčin rozvodů může být celá řada, např. osobnostní rozdíly, nesoulad zájmů, potřeb, představ či názorů; dále také hádky, nevěra, alkoholismus apod. (2003, str. 193)

Pokud se nepodaří udržet manželství pohromadě, ani pomocí rodinného poradenství či terapie (v řadě případů i bez jakékoli snahy), dochází k rozvodovému řízení, pokud tak učiní

řádně podanou žádostí alespoň jeden z manželů. V tomto ohledu bude pojednáno především o roli sociálních pracovníků OSPOD. Při rozvodovém řízení je důležitým tématem péče o dítě, tj. komu bude svěřeno, jak bude upravena jeho výchova a výživa. Matoušek podtrhuje výše zmíněnou tezi o tom, že pracovník OSPOD pro soud sepisuje návrh na úpravu výchovy a výživy dítěte, ačkoli se nejedná o zákonnou povinnost sociálního pracovníka. Podle Matouška by se neměl sociální pracovník uchýlovat k jednostrannému favorizování jednoho z rodičů, resp. navrhovatele. Pokud jeden z manželů podává návrh na rozvod, je obvyklé, že navrhuje následnou péči o dítě. Sociální pracovník se po informování soudem, tj. předáním kopie návrhu na rozvedení manželství a následnou péči dítěte, stává tzv. kolizním opatrovníkem dítěte. (Matoušek, 2015, str. 75-76)

Kolizní opatrovník dítěte musí navázat kontakt s oběma rodiči, daný návrh na rozvedení manželství s nimi řádně projednat. Není nezvyklé, že návrh podává pouze jeden z manželů, tudíž druhý nemusí být řádně seznámen s požadavky svého protějšku a eventuelně se může rozhodnout podat odpor vůči návrhu. Matoušek dodává: „*Rodič podávající návrh většinou základní právní informace získal prostřednictvím sociální pracovnice, respektive právního zástupce či jiného odborníka, který s ním návrh sepisoval. Kolizní pracovník má vyvážit „informační nerovnost“ kontaktem s druhým rodičem a poskytnout mu v potřebném rozsahu sociálně-právní poradenství.*“ (2015, str. 76)

Podle Matouška může dokonce zmíněné poradenství fungovat jako krizová intervence, tj. neřešit pouze právní vztah mezi manželi (rodiči dítěte) a ujistit druhého rodiče o zachování jeho rodičovských práv a vztahu k dítěti. Matoušek uvádí, že by společné jednání o návrhu mělo směřovat k úpravě výchovy a výživy dítěte po rozvedení manželství, resp. najít kompromis (dohodu) mezi rodiči. Není nezvyklé, že druhý s rozvodem nesouhlasí a snaží se o zachování dosavadního soužití a společné výchovy dítěte. Zde může sociální pracovník doporučit rodinné poradenství či terapii (výše zmíněných). Pokud však nedochází k nalezení kompromisu a každý z rodičů usiluje o svěřeni dítěte do výhradní péče, přichází na řadu další krok kolizního pracovníka, který musí zjistit postoje a dosavadní podíl rodičů na výchově dítěte. Pracovník také musí prověřit poměry, v nichž by se dítě mělo po rozvodu nacházet. Toto šetření může probíhat i s dalšími institucemi, např. se školou dítěte, pedagogicko-psychologickou poradnou, případně pediatrem. Konkrétně lze uvést např. tyto poměry: pracovní doba rodičů, výchovné prostředky rodičů, představy rodičů o následném porozvodovém bydlení, trávení volného času s dítětem apod. (2015, str. 76-77)

Pro kolizního pracovníka je důležité se pokusit o sjednání dohody, narovnat práva mezi rodiči, tak aby se oba rodiče navzájem respektovali v dané věci, kterou má být péče o dítě. Ve většině případech dochází k neshodám, dohoda je však reálnou možností, které lze docílit. Podle Matouška musí pracovník nahlížet na všechny okolnosti, které jsou překážkou na cestě k dohodě. Pokud má být nějaká dohoda, musí být vytvořena na základě vyváženosti a shody. Dohoda je sepsána formou protokolu a může představovat mezník, který by byl obratem k nápravě vzájemných vztahů. Matoušek akcentuje dohodu mezi rodiči, vnímá ji jako účelnou. Uvádí také, že dítě se nemůže stát předmětem, prostředkem k obhájení individuálních cílů rodičů, tj. vyhrát pomocí dítěte nad druhým partnerem (manželem). Tato okolnost představuje hlubokou kolizi, která může být řešena i povinným poradenstvím či terapií, pokud tak soud či správní orgány uznají za vhodné. (2015, str. 78-80)

Součástí řešení je i pohovor kolizního pracovníka s dítětem, u něhož se předpokládá, že také dokáže podat vlastní názor, záleží však na tom, v jakém věkovém období se dítě zrovna nachází. Matoušek uvádí, že děti starší 12 let, kteří nepodléhají určitému psychickému handicapu, mohou podat vlastní názor k rozvodovému řízení. Matoušek přímo uvádí: *„Rozhovor by v takovém případě měl vést k ověření toho, zda dítě o situaci ví, souhlasí s řešením a zda je na budoucí úpravu poměrů psychicky připraveno. Praxe prokázala, že citlivě vedený pohovor sociálního pracovníka s dětmi, jejichž rodiče se dohodli na úpravě výchovy (...), přispěl k jejich zklidnění. Děti někdy v závěru pohovoru samy řeknou, že jim setkání s opatrovníkem pomohlo.“* (2015, str. 80-81)

Matoušek dodává, že děti mají dokonce právo se dozvědět o podstatných věcech, které se jich přímo týkají, samozřejmě s ohledem k jejich věkovému období. Okolnost, kdy rodiče zatajují událost rozvodu, může být pro dítě zatěžkávající, zvláště pokud se o ní dozví od jiných osob. Matoušek akcentuje etický a zvláště citlivý přístup kolizního pracovníka při rozhovoru s dítětem, vedení rozhovoru podléhá určitým pravidlům, která je třeba respektovat. Cílem rozhovoru je získat informaci o tom, jak dítě vnímá rozvodovou situaci a jak si představuje blízkou budoucnost. Dítě by však mělo být ujištěno o tom, že se nejedná o situace, ve které musí jednoho rodiče volit a druhého odmítnout. Dítě o budoucnosti nerozhoduje, ale musí mít určitý pocit jistoty, že rozhodnutí je na rodičích a případně soudci. (2015, str. 81-83)

Závěrem je tak třeba shrnout význam sociálního (kolizního) pracovníka, podle Matouška je zapotřebí chránit nezletilé dítě v souvislosti s rozvodovým řízením. Kolizní pracovník zastupuje dítě v rámci celého procesu, posuzuje výchovné podmínky a

předpoklady jeho rodičů. Na jejich základě hledá co nejvhodnější východisko, tak aby zdravý vývoj dítěte nebyl výrazně narušen, tj. zmírnit důsledky rozvodu, aby péče o dítě mohla nadále probíhat u jeho rodičů, ačkoli v odlišné podobě. Matoušek vnímá kolizního pracovníka jako koordinátora poradenských služeb; jako odborníka, jehož činnost má cílit k tomu, aby mohlo dojít ke smíru a vzájemnému respektu mezi rodiči dítěte; dále minimalizovat konflikt, který zapříčinil rozvod; či přispět k vzájemné dohodě mezi rodiči při budoucí péči o dítě. (2015, str. 103-105)

Matoušek těmito slovy podtrhuje roli³⁰ sociálního pracovníka v rámci rozvodového řízení: „*Opatrovník vstupuje do soudního řízení na základě usnesení soudu a jeho povinností je dbát na to, aby soudní rozhodnutí nebylo v rozporu se zájmy dítěte. Je povinen řídit se také základními zásadami činnosti správních orgánů (...). Sociální pracovník plnící tuto funkci je poměrně často nucen vykonávat opatrovnictví v nejlepším zájmu dítěte za situace, kdy nemá naprostou důvěru rodičů. Bývá nepochopen rodiči i jejich právními zástupci, neboť v některých případech doporučuje neschválit uzavřenou dohodu a v zájmu dítěte vystupuje „proti všem“, to znamená jak proti rodičům, tak proti jejich právním zástupcům. (...) Kolizní opatrovník v závěru soudního řízení podává, stejně jako rodiče, konečný návrh soudního rozhodnutí. Tento návrh bývá soudem většinou akceptován, je-li kvalifikovaně odůvodněn.*“ (2015, str. 104)

3.2. Vývoj rozvodovosti v České republice

Pohledem na vývoj rozvodovosti v České republice přispěje statistické zpracování učiněné Českým statistickým úřadem (ČSÚ). Nejdříve však osvětlí termín rozvodovosti Oldřich Matoušek. Konkrétně uvádí: „*Rozvodovost je ukazatel nebo soubor ukazatelů charakterizujících počet rozvodů v populaci. Jde obvykle buď o počet rozvodů na tisíc obyvatel, nebo o počet rozvodů na tisíc vdaných žen, nebo o počet rozvodů na sto manželství.*

³⁰ **Více k roli a možnostem sociálního (kolizního) pracovníka během rozvodového (příp. porozvodové péče) řízení:** MATOUŠEK, Oldřich. *Děti a rodiče v rozvodu: manuál pro zúčastněné profesionály a rodiny*. Praha: Portál, 2015. ISBN 978-80-262-0968-3. Str. 75-107; BAKALÁŘ, Eduard. *Rozvodová tematika a moderní psychologie: (studijní texty jsou zaměřeny na osud dítěte, jehož rodiče procházejí nebo již prošli rozvodem)*. Praha: Karolinum, 2006. ISBN 80-246-1089-2. Str. 15-27, 68-75; MATOUŠEK, Oldřich a Hana PAZLAROVÁ. *Státní orgány sociálněprávní ochrany dětí: dobrá praxe z pohledu rodin a pracovníků*. Praha: Univerzita Karlova v Praze, nakladatelství Karolinum, 2016. ISBN 978-80-246-3336-7. Str. 35-51; MATOUŠEK, Oldřich, Pavla KODYMOVÁ a Jana KOLÁČKOVÁ, ed. *Sociální práce v praxi: specifika různých cílových skupin a práce s nimi*. Vyd. 2. Praha: Portál, 2010. ISBN 978-80-7367-818-0. Str. 70-74.

Pouhé srovnávání počtu sňatků a počtu rozvodů v daném roce nedává správnou představu o vývoji. Lepší přehled poskytuje sledování jednotlivých věkových skupin, resp. vztahování k manželstvím, která trvala stejně dlouho jako manželství ve sledovaném roce rozvedená. V ČR se v letech 1990-1998 pohyboval absolutní počet rozvodů mezi 30 a 33 tisíci. V roce 1999 poklesl, pravděpodobně i vlivem ustanovení novely zákona o rodině ztěžující rozvod, o několik tisíc ročně. V mezinárodním srovnání je ČR zemí s vysokou mírou rozvodovosti. Téměř polovina všech manželství u nás v současnosti končí rozvodem.“ (Matoušek, 2003, str. 193-194)

Na základě přiložené definice a jejích obsahových údajů lze porovnat vývoj rozvodovosti do současnosti. Český statistický úřad³¹ tento jev celospolečensky zmapoval za 2017 a zatím se tak jedná o nejaktuálnější statistiku. Podle jejích závěrů mělo být v roce 2017 rozvedeno téměř 26 tisíc manželství, což je jeden z nejmenších počtů od roku 2000. Meziročně však mělo dojít k mírnému růstu. Tato okolnost souvisí s Matouškovým závěrem, kdy na pomezí let 1999 až 2000 výrazně klesl počet rozvodů, tehdy v souvislosti se zavedením novely, která rozvod ztěžovala. Nynější údaje statistiky dávají příčinnost jinam, konkrétně se má jednat o nižší intenzitu rozvodovosti a snižující počet uzavřených sňatků. Podle tohoto ukazatele skončila méně než polovina sňatků, resp. 47 procent, v průměru trvající 13 let, přičemž z celkového počtu rozvedených manželství bylo téměř 60 procent s nezletilými dětmi, při přepočtu na konkrétní čísla téměř 24 tisíc dětí. Tento údaj je zvláště neuspokojivý, když zvážíme, že pracovníkům OSPOD se dostává do opatrovnictví takové množství dětí.

Další podnětné údaje ukazují, že 80 procent manželství se rozvádělo poprvé, zbylých 20 procent mělo opakovaný rozvod. Tento trend uvádějí statistici jako dlouhodobý. Podrobnější údaje uvádí u rozvodů, kde jsou součástí i nezletilé děti. Podle statistiků bylo součástí rozvodu v téměř 60 procentech alespoň jedno nezletilé dítě. Velmi nízký počet rozvodů byl u manželství, kde se vyskytovalo tři a více dětí, necelých 6 procent. Zde se lze domnívat, že větší počet dětí je nižší motivací pro rozvedení manželství. Statisticy však tuto domněnku neuvádí. Zajímavý je údaj, který se týká manželství bez přítomnosti dětí. Na jednu stranu se má jednat o nejdéle trvající manželství, zároveň je zde vysoká četnost

³¹ ČESKÝ STATISTICKÝ ÚŘAD. *Vývoj obyvatelstva České republiky – 2017*. Praha: Český statistický úřad (ČSÚ), 2018. Zpracoval: Odbor statistiky obyvatelstva. Poslední editace: 03. 10. 2018 [cit. 01. 07.2019]. *Vývoj obyvatelstva České republiky – 2017, Rozvodovost*. Str. 21-26. Dostupné na: <https://www.czso.cz/csu/czso/vyvoj-obyvatelstva-ceske-republiky-2017> [online]

rozvodů, když se v prvních letech nenarodí dítě. Tento typ rozvodu měl v roce 2017 dokonce převažovat. Podle statistiků tak s rozvodovostí výrazně souvisí počet dětí a délka trvání manželství.

Statisticy uvádí, že rozvodovost byla nejhorší v roce 2010, mělo se jednat přesně o 50 procent rozvedených manželství, naopak nejnižší měla být v roce 2012, kdy se jednalo o necelých 45 procent, díky čemuž lze hodnotit rok 2017 jako poměrně pozitivní, podobně lze hodnotit průměrnou délku manželství (více než 13 let), kde je dlouhodobě zvyšující tendence, při porovnání s rokem 2007 se jedná o více než 1 rok. Aktuální vývoj rozvodovosti subjektivně hodnotím jako mírně negativní, vzhledem k podílu nezletilých dětí, u nichž je třeba řešit následnou péči.

3.3. Rodinná politika České republiky – pojetí, cíle a organizace

K obsahu poslední podkapitoly přispěje Igor Tomeš, který blíže pojedná o koncepci rodinné politiky v České republice, tj. důležitém oboru sociální politiky. Podle něj je ochrana rodiny a pomoc rodině dozajista předmětem sociálního práva. Taktéž uvádí, že právo na rodinu a výchovu svých potomků je nezadatelným právem, kterého se člověk nemůže vzdát, příp. postoupeno jinému člověku či být někým opomenuto. Již bylo výše řečeno, že oba rodiče nesou odpovědnost za svého potomka. Upravuje to i úmluva OSN o právech dítěte. V tomto ohledu se jedná o povinnost, která pokud není naplňována, má stát právo zasáhnout formou legitimních prostředků do práv rodičů a danou situaci napravit. Vždy je však cílem ochrana dítěte a rodiny jako takové. V našem evropském prostředí garantuje rodinnou politiku nejen úmluva OSN a zákony daného státu, nýbrž i úmluvy v rámci EU, které jsme jako Česká republika nepopíratelnou součástí. Podle Tomeše je ochrana a podpora rodiny základním východiskem společnosti. (Tomeš, 2014, str. 143-144)

Tomeš zároveň uvádí, že není jednoduché vymezit rodinnou politiku, mají se o ní vést diskuze, protože samotný pojem rodina vede k různým náhledům v odborné, tak i laické veřejnosti. První kapitola o rodině poukázala, že vnímání rodiny napříč autory dokáže být značně rozličné. Podle Tomeše však tato okolnost nebrání tomu, aby rodina a její problémy přestávaly být předmětem společenského zájmu. Tomeš uvádí, že dnešní soudobá společnost prošla velkým vývojem v rodinné politice, dlouhou dobu se řešila např. emancipace žen či proměny rodiny v důsledku průmyslové revoluce. Tato témata lze dnes považovat za téměř vyřešená, a mezi aktuální otázky se především řadí: ochrana ženy jako rodičky; ochrana ženy před domácím násilím či jiným dalším nedůstojným zacházením; ochrana dítěte před podobnými nedůstojnostmi jako v případě ženy; otázka rovnocenných příležitostí, tj.

zrovnoprávnění rodinného a profesního života mezi mužem a ženou; či otázka úsilí o podporu a obnovu dysfunkčních a problémových rodin. (Tomeš, 2011, str. 186-187) Zřejmě nejaktuálnější úmluvou, která má přispět k prevenci a řešení výše zmíněných nedůstojností vůči ženám, je tzv. Istanbulská úmluva³², tj. úmluva Rady Evropy o prevenci a potírání násilí vůči ženám a domácího násilí. V ČR bylo přijetí této úmluvy provázeno (a stále je částečně provázeno) řadou nesouhlasných postojů, např. u některých českých církví, politiků a jiných dalších organizací.

Podle Tomeše jde ve veřejné rodinné politice o „*úpravu vztahů mezi rodiči, rodiči a dětmi, o veřejné intervenci do vztahů (...), tj. o vztazích rodičů, nezletilých dětí a sourozenců a jejich sezdaných (manželů) či nesezdaných partnerů. Za faktickou rodinu budeme považovat i nesezdané rodiče. Protože ve veřejné rodinné politice jde vždy především o zájem dětí, méně již o dospělé, veřejná rodinná politika usiluje o vytváření rodinného prostředí, které umožňuje příznivý zdravý a znalostní vývoj dítěte i ochranu jeho nejlepších zájmů (...)*.“ (2011, str. 188) Blíže Tomeš definuje veřejnou rodinnou politiku jako ekonomickou, právní a sociální podporu či pomoc, kterou zajišťuje stát jako veřejnoprávní instituce. (2011, str. 189)

Nyní stručně k pojetí a cílům veřejné rodinné politiky. Zde Tomeš uvádí, že lze rozeznat několik různých modelů (pojetí), např. občanský, korporativní, solidaritní či liberální. Do žádného modelu ČR nezařazuje, zřejmě z toho důvodu, že se jedná o bývalou socialistickou zemi, která se svým zaměřením dosud plně nepřidružila k žádnému z výše uvedených modelů. Na základě jednotlivých modelů lze vydedukovat i konkrétní cíle veřejné rodinné politiky. Cílem jsou přirozeně rodiče a děti, resp. podpora rodiny má být zaručena celoplošnou solidaritou, která má být podle Tomeše přiměřená, udržitelná a úměrná. V našem státě zajišťuje rodinnou politiku především Listina základních práv a svobod (zejména článek 32), pracovní a občanské právo, v jehož rámci funguje rodinné právo; dále také zákon o nemocenském pojištění, o státní sociální podpoře, o sociálních službách. Tomeš dále uvádí, že legislativa dané země by měla být v souladu s mezinárodními dokumenty a úmluvami, přičemž je přirozené, že rodinné poměry nadále zůstávají v

³² Wikipedie: Otevřená encyklopedie: *Úmluva Rady Evropy o prevenci a potírání násilí vůči ženám a domácího násilí*. [cit. 02. 07. 2019]. Dostupné na:

https://cs.wikipedia.org/w/index.php?title=%C3%9Amluva_Rady_Evropy_o_prevenci_a_pot%C3%ADr%C3%A1n%C3%AD_n%C3%A1sil%C3%AD_v%C5%AF%C4%8Di_%C5%BEen%C3%A1m_a_dom%C3%A1c%C3%ADho_n%C3%A1sil%C3%AD&oldid=17450572 [online]

kompetenci daného státu a liší se napříč zeměmi. Základní shoda je však neměnná, např. ochrana rodiny a dítěte. Co se týče samotné organizace, je veřejná rodinná³³ politika pravomocí Ministerstva práce a sociálních věcí (MPSV), případně Ministerstva zdravotnictví (MZ) či Ministerstva spravedlnosti (MS). (2011, str. 190-199)

Závěrečným pohledem na rodinnou politiku v ČR přispěje Oldřich Matoušek. Konkrétně uvádí: „*Rodinná politika je součástí veřejné politiky přesahující oblast tradičního úzkého vymezení sociální politiky. Jsou to všechna politická opatření podporující rodinu: pojištění, daně, dávky, placená dovolená pro rodiče pečujícího o dítě, ochrana pracovního místa tohoto rodiče, služby poskytované rodinám (...) a v neposlední řadě opatření podporující angažovanost otců na výchově dětí. Do rodinné politiky patří i podpora bytové výstavby, dostupnost a kvalita zdravotní péče, dostupnost a kvalita vzdělání (...). Smyslem rodinné politiky z hlediska společnosti je zajišťování „lidských zdrojů“ pro budoucnost. (...) České rodinné politice je vytýkáno, že dosud nemá jasnou koncepci, zejména na regionální a komunální úrovni (...).*“ (Matoušek, 2003, str. 187-188)

³³ **Více k rodinné politice ČR:** TOMEŠ, Igor. *Obory sociální politiky*. Praha: Portál, 2011. ISBN 978-80-7367-868-5. Str. 143-164. TOMEŠ, Igor. *Sociální právo České republiky*. Praha: Linde Praha, 2014. ISBN 978-80-7201-938-0. Str. 186-206.

4. Projekt výzkumu

Součástí této diplomové práce je i vlastní provedení výzkumu na zvolené téma, kterým je „*Dopady rodinných konfliktů na dítě z hlediska sociální práce*“. Projekt výzkumu je členěn do šesti podkapitol, které postupně pojednávají o cíli výzkumu, o charakteristice zkoumaného vzorku, o výzkumné metodě a nástroji sběru dat, o hlavních a vedlejších výzkumných otázkách, o výsledcích výzkumu a jejich interpretaci, a nakonec je uvedena diskuse.

4.1. Cíl výzkumu

Cílem výzkumu bylo zjistit, jaké jsou názory a zkušenosti sociálních pracovníků s rodinnými konflikty na odborech sociálně-právní ochrany dětí (dále jen OSPOD) a to v každém kraji ČR. Koncept byl nastaven tak, aby z každého kraje odpověděli alespoň čtyři sociální pracovníci. K výběru cíle mne přivedla má studentská praxe na OSPOD v Mělníku. Uvědomila jsem si, že být sociálním pracovníkem u cílové skupiny ohrožených dětí není lehká práce. S konfliktním jednáním v rodinách se tyto pracovníci setkávali poměrně často, a proto jsem dospěla k názoru, že by bylo záhodno se tímto tématem blíže zabývat a zjistit, jaké mají zkušenosti s rodinnými konflikty.

4.2. Charakteristika zkoumaného vzorku

Zkoumaným vzorkem byli sociální pracovníci z OSPOD v rámci ČR, kteří nejdříve odpovídali na základní sociodemografické údaje, jako je pohlaví, vzdělání, délka praxe a oblast působení, tj. kraj. Z každého kraje jsem si zvolila nejdříve jedno okresní město podle mého vlastního kritéria, které pro zachování anonymity výzkumu nebudu publikovat. Ale protože mi některá okresní města vůbec neodpověděla, jak uvádím v diskuzi (viz níže), volila jsem postupně i další okresy v těchto krajích. Na základě reakce jednoho vedoucího pracovníka odboru SPOD jsem vynechala dotaz na věk tazatele. Dohromady jsem oslovila 24 vedoucích těchto odborů a celkem tedy odpovědělo 75 respondentů, tj. 4 muži a 71 žen. Z každého kraje odpověděli alespoň čtyři dotazovaní, což splnilo mou vlastní podmínku výzkumu.

Níže uvádím sociodemografické údaje zúčastněných ve výzkumu. Jejich počet a procenta:

Tabulka č. 1: Pohlaví respondentů

	Muži	Ženy
celkem	4 (5,3%)	71 (94,7%)

Tabulka č. 2: Délka praxe v sociální oblasti

Praxe	Muži	Ženy
1 – 5 let	3 (4%)	27 (36%)
6 – 10	1 (1,3%)	14 (18,7%)
11 – 15	0 (0%)	5 (6,7%)
16 – 20	0 (0%)	6 (8%)
21 – 25	0 (0%)	5 (6,7%)
26 – 30	0 (0%)	9 (12%)
31 let a více	0 (0%)	5 (6,7%)

Tabulka č. 3: Nejvyšší dosažené vzdělání

Vzdělání	Muži	Ženy
Středoškolské vzdělání s maturitou	0 (0%)	2 (2,7%)
Vyšší odborné vzdělání	0 (0%)	11 (14,7%)
Vysokoškolské vzdělání bakalářského stupně	1 (1,3%)	27 (36%)
Vysokoškolské vzdělání magisterského stupně	3 (4%)	30 (40%)
Vysokoškolské vzdělání zakončené doktorátem	0 (0%)	1 (1,3%)

Tabulka č. 4: Působnost pracovníků podle kraje ČR

Kraje	Muži	Ženy
Jihočeský kraj	0 (0%)	5 (6,7%)
Jihomoravský kraj	2 (2,7%)	2 (2,7%)
Karlovarský kraj	0 (0%)	7 (9,3%)
Královéhradecký kraj	0 (0%)	4 (5,3%)
Liberecký kraj	0 (0%)	4 (5,3%)
Moravskoslezský kraj	0 (0%)	4 (5,3%)
Olomoucký kraj	0 (0%)	6 (8%)
Pardubický kraj	2 (2,7%)	9 (12%)
Plzeňský kraj	0 (0%)	4 (5,3%)
kraj Praha	0 (0%)	4 (5,3%)
Středočeský kraj	0 (0%)	4 (5,3%)
Ústecký kraj	0 (0%)	4 (5,3%)
kraj Vysočina	0 (0%)	5 (6,7%)
Zlínský kraj	0 (0%)	9 (12%)

4.3. Výzkumná metoda a nástroj sběru dat

Při výzkumu jsem využila kvantitativní metodu, přičemž jako techniku sběru dat jsem použila dotazníkové šetření, které bylo zasláno sociálním pracovníkům (konkrétně odborům SPOD) do každého kraje v České republice.

Lukáš Urban definuje kvantitativní metodu jako „*cílevědomé využívání hromadných empirických nebo modelových dat pro zachycení určitých vývojových tendencí, k postižení společenských zákonitostí, k popisu strukturálních zákonitostí a závislosti mezi sociálními jevy.*“ (Urban, 2011, str. 69)

Dotazník obsahuje pouze 12 otázek, a to z toho důvodu, aby sociálním pracovníkům zabralo vyplňování co nejméně času. Přímou se jedná o deset uzavřených, jednu polouzavřenou a jednu otevřenou otázku.

Dotazník jsem zvolila z důvodu rychlého přístupu, nízké časové náročnosti a tím i zvýšené šance návratnosti. Miroslav Chráska popisuje dotazník jako „*způsob písemného kladení otázek a získávání písemných odpovědí.*“ (Chráska, 2007, str. 163)

Výzkum byl realizován v období od začátku února 2019 do poloviny května 2019. Dotazníky jsem rozesílala na pracoviště OSPOD, vždy do jednoho okresního města v každém kraji, a to podle svého vlastního kritéria. Za pomoci e-mailu jsem vždy oslovila daného vedoucího odboru (s ohledem k anonymitě dotazníku). Sdělení obsahovalo představení mé osoby, popis zájmu zkoumání, upozornění na anonymitu a dobrovolnost, dobu trvání dotazníku, instrukce pro vedoucího a odkaz pro vyplnění. Podmínkou bylo, aby odpověděli nejméně čtyři sociální pracovníci z každého pracoviště. Kvůli nedostatku odpovědí z některých krajů jsem se rozhodla oslovit i jiná okresní města. Samotné vyplnění dotazníku trvalo v průměru kolem sedmi minut. Důležitou součástí byl již zmíněný odkaz, který respondentu přenesl do prostředí online dotazníku (Google formuláře), který data sesbíral. V rámci předvýzkumu jsem si navíc nechala otestovat dotazník pomocí kolegů a kolegyně z OSPOD a upravila otázky a formulace dle jejich připomínek.

4.4. Hlavní a vedlejší výzkumné otázky

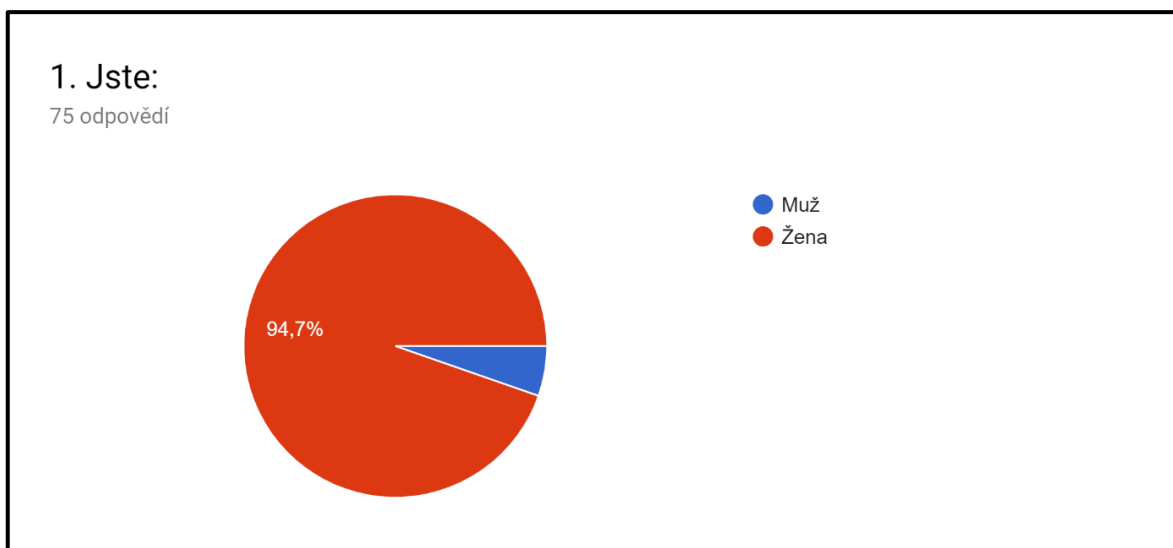
Stanovila jsem jednu hlavní a dvě vedlejší výzkumné otázky. Blíže jsou popsány v podkapitole o diskusi.

Hlavní výzkumná otázka – „*Odlišuje se teorie sociální práce zaměřující se na dopady rodinných konfliktů na dítě od praxe?*“

Vedlejší výzkumná otázka č. 1 – „*Jak se odráží rodinný konflikt a jeho rizika v dítěti?*“

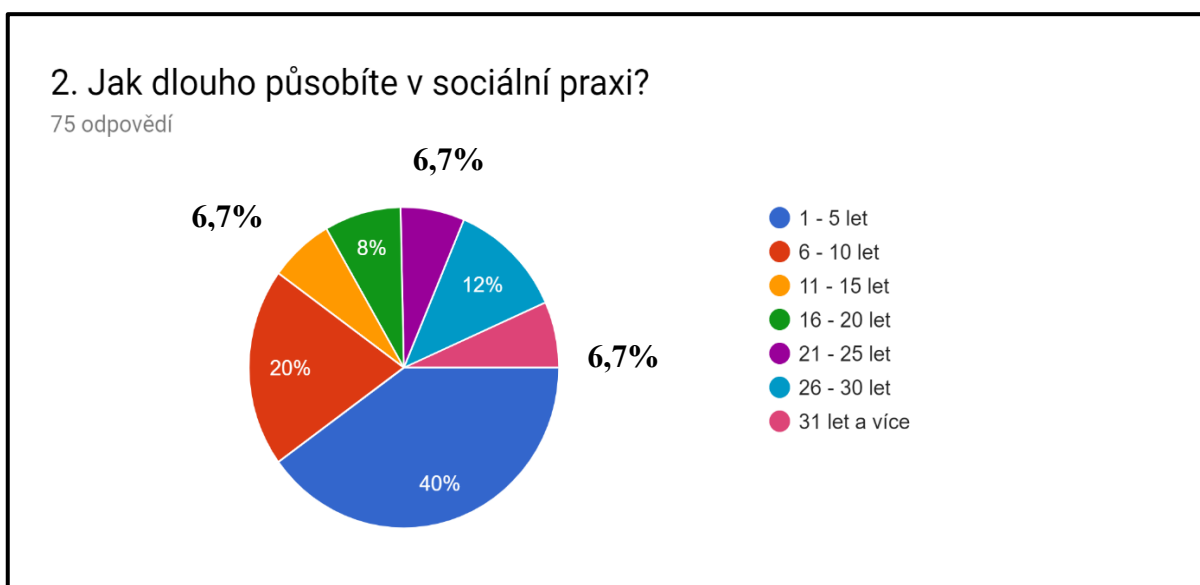
Vedlejší výzkumná otázka č. 2 – „*Liší se nahlížení sociálních pracovníků na jimi řešené rodinné konflikty dle krajů?*“

4.5. Výsledky výzkumu a jejich interpretace

Graf č. 1: Zdroj: autorka (vlastní výzkum)

- Soubor se skládá z nevyrovnaného počtu mužů a žen, kdy ženy tvoří většinu dotazovaných. Potvrzuje to, že oborem sociální práce se více zabývají ženy než muži.

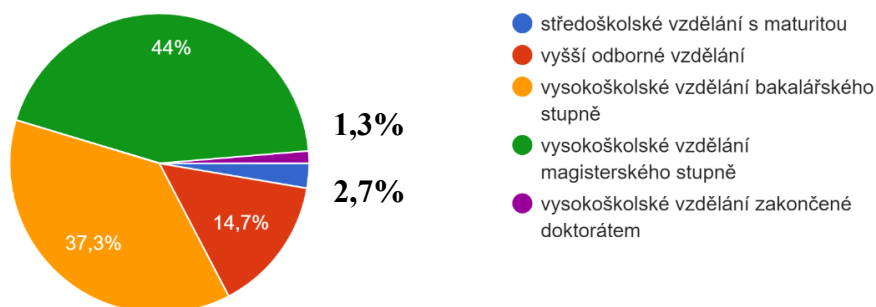

Graf č. 2: Zdroj autorka (vlastní výzkum)

- Z výsledků vyplývá, že sociální práci v orgánu SPOD se věnuje 40% respondentů v délce trvání od jednoho roku do pěti let, dalších 20% respondentů pak od šesti do deseti let.
- Zbylé časové rozmezí je poměrně vyrovnané. Může to být známka toho, že starší pracovníci změnili obor záměrně, nebo byl v posledních letech větší nárůst zaměstnanců v souvislosti se zlepšením platového ohodnocení.

3. Uved'te nejvyšší dosažený stupeň vzdělání

75 odpovědí

Graf č. 3: Zdroj autorka (vlastní výzkum)

- Dle zákona o sociálních službách č. 108/ 2006 Sb. §110 (4)³⁴:

„Odbornou způsobilostí k výkonu povolání sociálního pracovníka je

a) vyšší odborné vzdělání získané absolvováním vzdělávacího programu akreditovaného podle zvláštního právního předpisu v oborech vzdělání zaměřených na sociální práci a sociální pedagogiku, sociální pedagogiku, sociální a humanitární práci, sociální práci, sociálně právní činnost, charitní a sociální činnost,

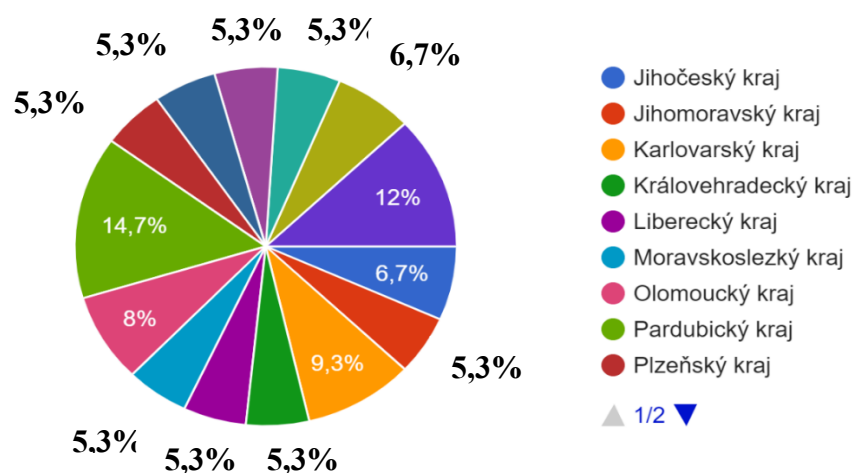
b) vysokoškolské vzdělání získané studiem v bakalářském, magisterském nebo doktorském studijním programu zaměřeném na sociální práci, sociální politiku, sociální pedagogiku, sociální péči, sociální patologii, právo nebo speciální pedagogiku, akreditovaném podle zvláštního právního předpisu.“

- Z výzkumu vyplývá, že téměř všichni zúčastnění tuto podmínku splňují. Více než jedna třetina respondentů dosáhla bakalářského stupně, méně než polovina pak stupně magisterského.

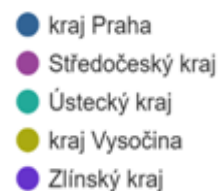
³⁴ ZÁKON Č. 108/2006 SB. ZÁKON O SOCIÁLNÍCH SLUŽBÁCH. [cit. 06. 07. 2019]. Dostupné na: <https://www.zakonyprolidi.cz/cs/2006-108> [online]

4. V jakém kraji působíte?

75 odpovědí

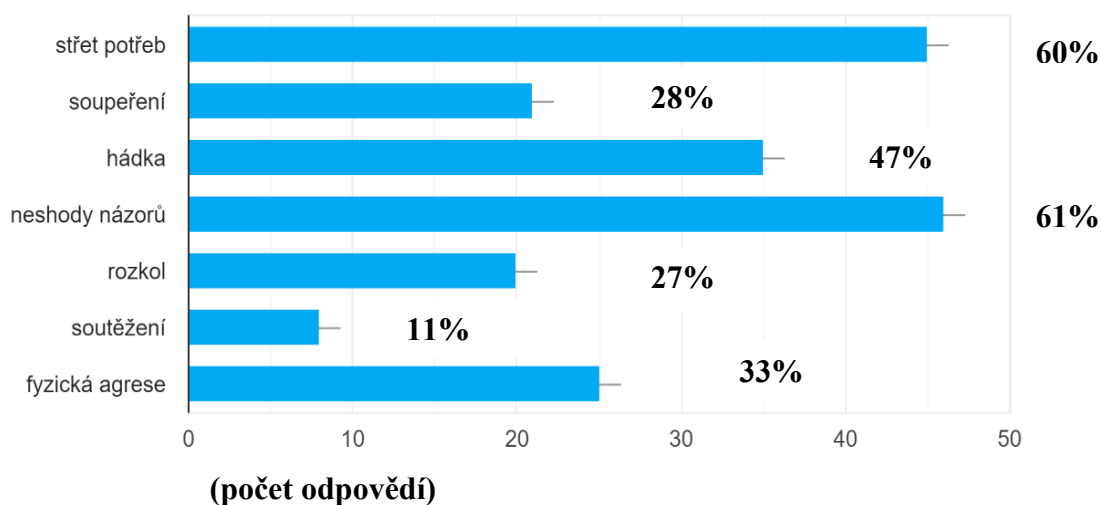
Graf č. 4: Zdroj autorka (vlastní výzkum)

- Jednou z podmínek pro oslovené vedoucí odborů SPOD bylo, aby dotazník vyplnili nejméně čtyři sociální pracovníci, kvůli reprezentativnímu množství dat. I přes výše popisované obtíže se nakonec u všech krajů podařilo tuto podmínku splnit. Naopak, Pardubický, Zlínský a Karlovarský kraj odpověděl ve velkém počtu (od sedmi do jedenácti pracovníků).
- Usuzuji tak, že jejich příslušné odbory mají více ochotných pracovníků nebo jim nevadilo se dotazníkem zabývat. Zajímavostí také je, že se jedná vesměs o kraje nejvíce vzdálené od Prahy.

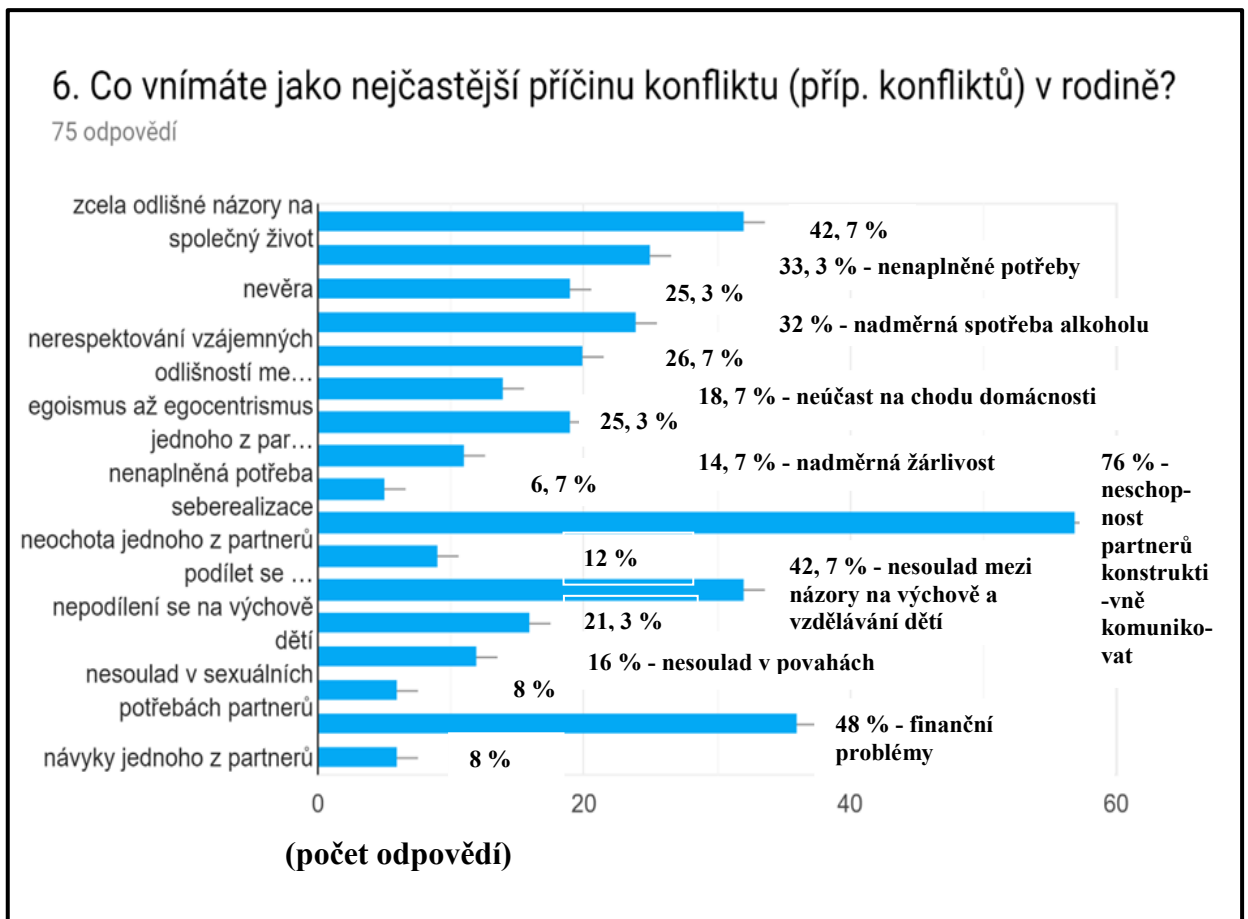
5. Co vnímáte pod pojmem konflikt?

75 odpovědí

Graf č. 5: Zdroj autorka (vlastní výzkum)

- Na tuto otázku mohli respondenti vybírat z více odpovědí, podle svého uvážení.
- Jako tři nejvíce vystihující odpovědi respondenti uvedli, že pod pojmem konflikt si představují: neshody názorů, střet potřeb a hádku.
- Naopak nejmenší počet hlasů získalo soutěžení, rozkol a soupeření.
- Domnívám se tedy, že neshody názorů, střet potřeb či hádky, jsou těmi konflikty, se kterými se sociální pracovníci nejčastěji setkávají, a u čeho jsou přítomni při jednáních s rodiči.
- S fyzickou agresí se podle odpovědí setkají minimálně, pokud rodič není agresivní k nim samotným.

Graf č. 6: Zdroj autorka (vlastní výzkum)

- Zde mohli respondenti vyplňovat opět z více možností, které jsou podle jejich mínění příčinou konfliktů v rodině. U největší příčinnosti (tj. 76%) se pracovníci shodují s odpovědí: „neschopnost partnerů konstruktivně komunikovat“.
- Toto se pravděpodobně nejčastěji objevuje při rozchodu či rozvodu partnerů a má vliv na úpravu poměrů k dítěti.
- Jako další nejčastější příčiny konfliktu v rodině respondenti zvolili: finanční problémy, zcela odlišné názory na společný život a nesoulad mezi názory na výchově a vzdělávání dětí. Všechny tyto odpovědi získaly přes 40%.
- Přes 30% získaly odpovědi jako je nadměrná spotřeba alkoholu a nenaplněné potřeby rodičů. Přes 20% odpovědí zmiňuje nevěru, nerespektování vzájemných odlišností mezi partnery či egoismus až egocentrismus jednoho z partnerů.
- Nejmenší příčinnost konfliktu přisuzují respondenti nenaplněné potřebě seberealizace.

7. Jaký je podle Vás nejčastější typ konfliktu (příp. konfliktů) v rodinách?

75 odpovědí

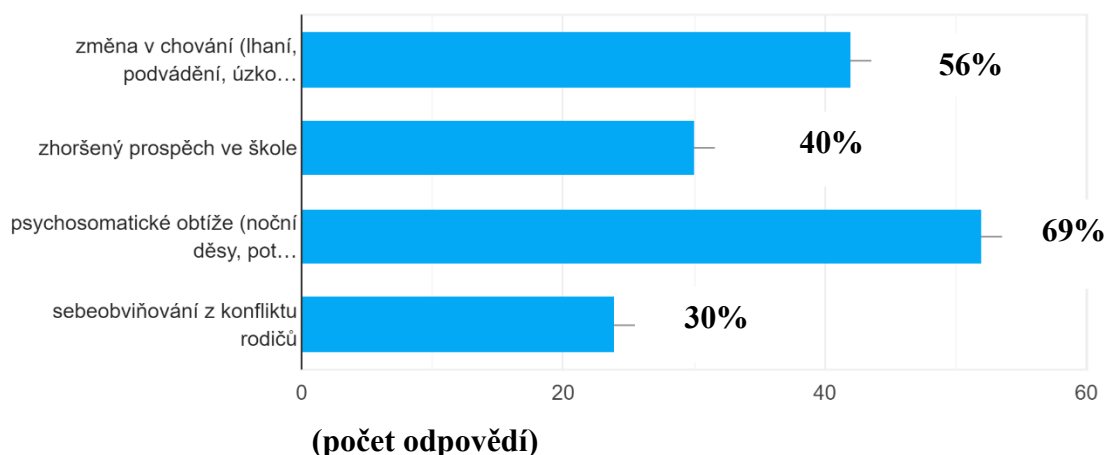

Graf č. 7: Zdroj autorka (vlastní výzkum)

- Ze dvou třetin se odpovědi shodují, že nejčastějším typem konfliktu v rodinách je vnější konflikt, tedy interpersonální. Domnívám se, že je tomu tak z toho důvodu, že sociální pracovníci jsou účastni u rozhovoru s rodiči především tohoto typu konfliktu.
- Zbývá jedna třetina respondentů uvádí vnitřní konflikt, tedy intrapersonální.

8. Jaká je podle Vás nejčastější reakce dětí na konflikt (příp. konflikty) rodičů?

75 odpovědí

Graf č. 8: Zdroj autorka (vlastní výzkum)

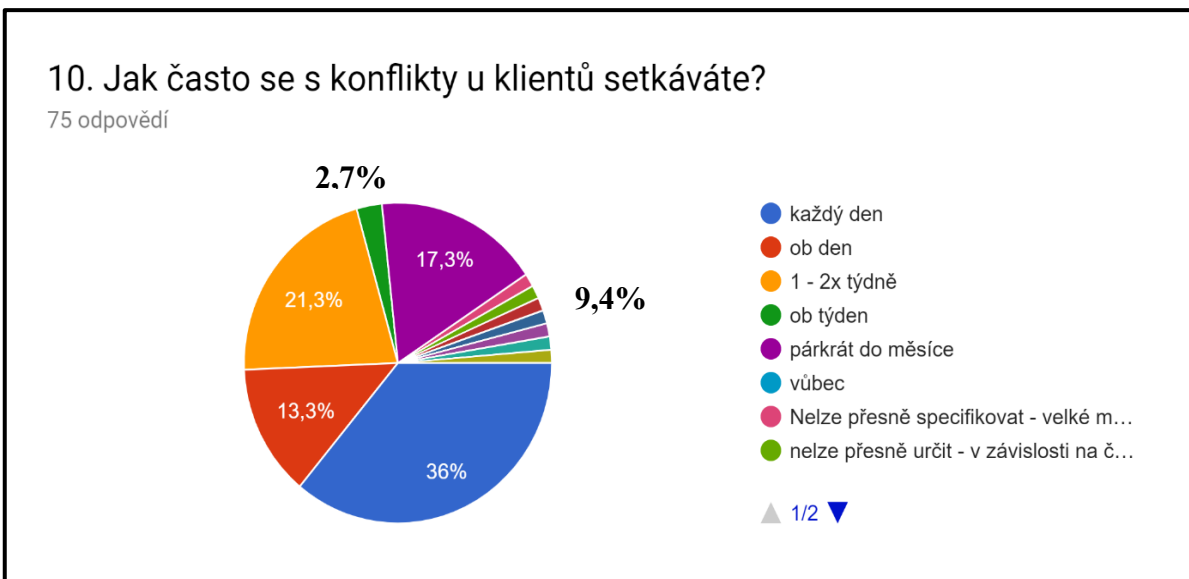
- V této otázce se volilo více odpovědí. Všechny odpovědi získaly přes 30%.

- Sociální pracovníci nejčastěji volili psychosomatické obtíže (noční děsy, pomočování atd.) za nejčastější reakci dětí na konflikt. Druhou nejčastější odpovědí byly změny v chování dítěte (lhaní, podvádění, úzkosti atd.).
- S největší pravděpodobností by měl sociální pracovník u těchto typů obtíží u klientů spolupracovat s učitelem dítěte, pediatrem či psychologem, případně s jinými odborníky, neboť se jedná o vážné reakce na konflikt v rodině.

Graf č. 9: Zdroj autorka (vlastní výzkum)

- Více než čtyři pětiny respondentů vnímá rizikovost konfliktů na psychiku dětí za velmi rizikovou. Více než jedna desetina respondentů nedokáže rizikovost přesně určit. Spíše nerizikové až nerizikové konflikty nevnímá žádný respondent.
- Můj předpoklad byl tedy správný a tento graf potvrzuje, že pro dítě je konfliktní prostředí velmi rizikové. Sociální pracovníci si tuto okolnost plně uvědomují.
- Pokud obtíže v rodině přetrvávají po delší dobu a nedostává se řešení, stává se prostředí pro dítě patologické a je potřeba včasné intervence.

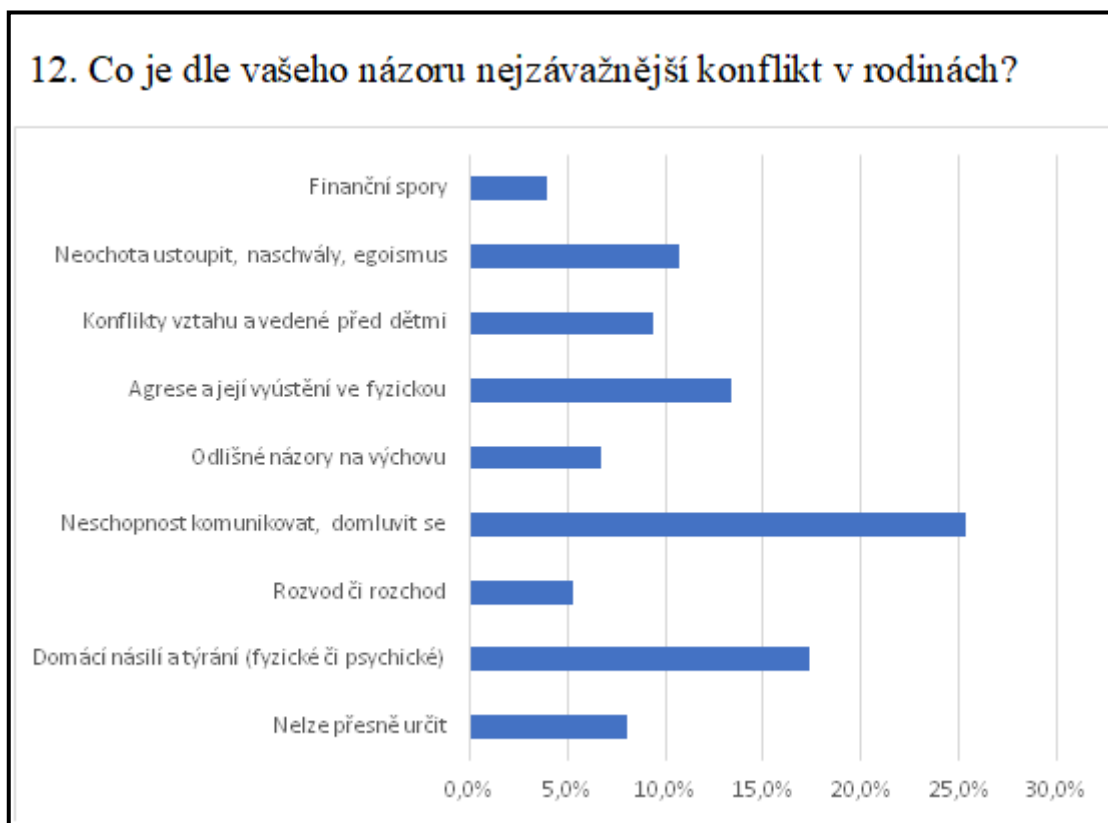
Graf č. 10: Zdroj autorka (vlastní výzkum)

- Sociální pracovníci se v polovině případů setkávají s konflikty téměř denně. Více než jedna pětina se s konflikty setkává jednou až dvakrát do týdne. Téměř jedna pětina se s konflikty setkává párkrát do měsíce. Další jedna desetina odpovídajících zvolila jiné odpovědi, které bych souhrnně označila jako „nelze přesně určit“.
- Konfliktnost lze v tomto oboru značně očekávat, proto nevnímám výsledky jako překvapivé. Pro sociálního pracovníka je tak důležité, aby dokázal ke konfliktům dobře přistupovat.

Graf č. 11: Zdroj autorka (vlastní výzkum)

- Konflikt v rodinách se podle tří pětín respondentů odráží na prospěchu a chování dítěte ve škole. Další jedna pětina dotázaných uvádí, že se částečně odráží a podle té zbylé pětiny to nelze přesně určit. Odpovědi „spíše se neodráží“ až „neodráží se“ se nevyskytly. Respondenti se shodují, že konflikt dítě ve všech případech zasahuje a může mít nepříznivý dopad.

Graf č. 12: Zdroj autorka (vlastní výzkum)

- Tato otázka byla otevřená. Po jejím zpracování jsem zjistila, že za nejzávažnější konflikt v rodinách považují pracovníci: neschopnost vzájemně komunikovat a na čemkoli se domluvit.
- Jako další se zde objevuje domácí násilí a týrání. To souvisí i s agresí, která se může promítat ve fyzické napadení apod. Konflikt jako hádka může vyústit ve fyzickou agresi a další formy násilí. Překvapivé tedy je, že ačkoli domácí násilí se může zdát jako nejzávažnější, dle respondentů se nejhorším jeví neschopnost komunikovat.

4.6. Diskuse

Výzkumné otázky:

Hlavní výzkumná otázka – „*Odlišuje se teorie sociální práce zaměřující se na dopady rodinných konfliktů na dítě od praxe?*“

Na základě výše vyložené teoretické části lze podle mě říci, že se teorie odlišuje od praxe sociální práce spíše částečně. Je přirozené, že sociální pracovníci nemohou ve všech případech konat učebnicově či naopak bez ohledu na odborné publikace. Konfliktové případy jsou specifické a každý sociální pracovník musí využít vlastních znalostí, schopností a dovedností, aby se s nimi dokázal vypořádat. Žádná z mých výzkumných otázek se neptala sociálních pracovníků na rozlišení mezi teorií a praxí. Otázkou je, zdali by vůbec sociální pracovníci dokázali na takto položenou otázku odpovědět.

Z mého pohledu je teorie obsáhlejší, celá řada citovaných autorů ukázala, jak lze ke konfliktu přistupovat, jak ho řešit apod. Jsem přesvědčena o tom, že každý sociální pracovník má k této tematické oblasti načtenou nějakou literaturu, ať už více či méně. Proto i předpokládám, že získané poznatky využívají v praxi, neboť teorie nabízí velmi podnětné rady. Jediný případ, kde lze zřejmě zaznamenat velký rozdíl teorie a praxe je v oblasti zanedbání péče o dítě. Výše vylíčená teorie připustila, že jsou odlišnosti při vnímání tohoto jevu. Pokud se ale do budoucna lépe vymezí teoretická problematika zanedbání péče, může podle mého názoru dojít ke srovnání mezi teorií a praxí sociální práce. Závěrem mohu říci, že teorie sociální práce je poměrně vstřícná k sociálním pracovníkům, ponechává dle mého velký prostor pro jejich individualitu, ačkoli ukazuje, co by sociální pracovník měl či neměl dělat, reálně je nepostihuje, pokud se nejedná o vážná pochybení. Víme, že sociální pracovníci nejsou příliš dobře placeni, jsou zatíženi různou administrativou, i proto by měli mít přinejmenším důvěru v tom, jak rozhodují ve věcech sociálních.

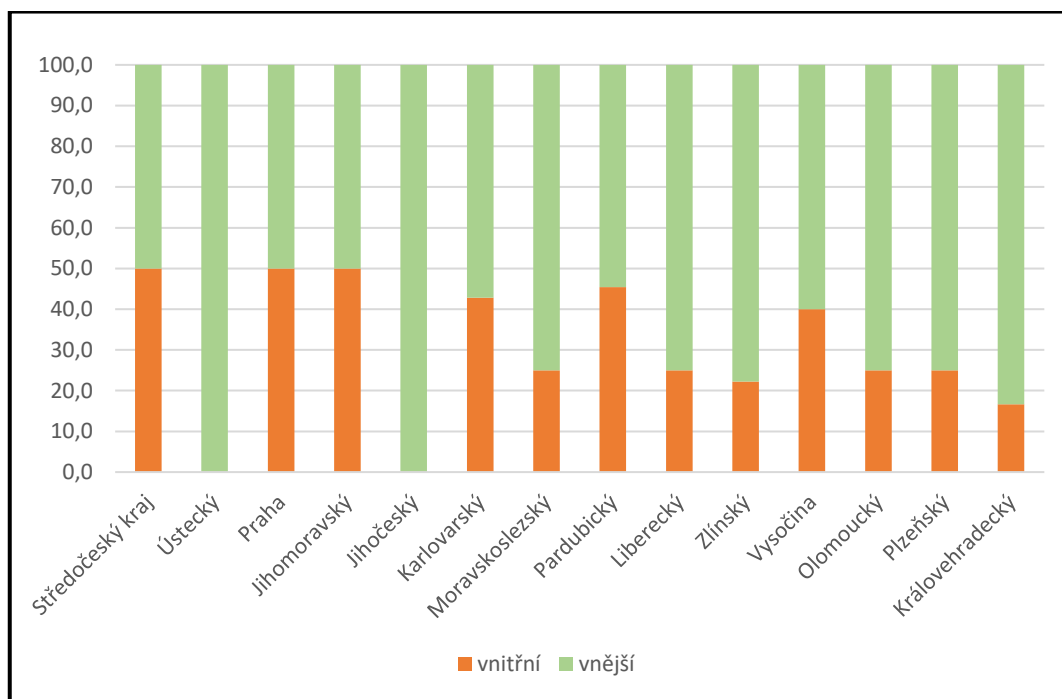
Vedlejší výzkumná otázka č. 1 – „*Jak se odráží rodinný konflikt a jeho rizika v dítěti?*“

Výzkumná otázka souvisí v dotazníku s otázkou č. 8: „*Jaká je podle Vás nejčastější reakce dítěte na konflikt v rodině?*“. Dle grafu č. 8 (viz výše) patří mezi nejčastější reakce dětí na konflikt psychosomatické obtíže, tj. noční děsy, potíže se spánkem, pomočování, bolesti hlavy, bolesti břicha apod. Zde se potvrzuje, jaký negativní vliv má nesoulad v rodině na dítě. Dále s otázkou souvisí i otázka č. 9: „*Jak vnímáte rizikovost konfliktů na psychiku dětí?*“ Odpovědí je graf č. 9 (viz předešlá kapitola), kde se ukazuje, že dle zkušeností sociálních pracovníků je konflikt v rodinách velmi rizikový. Neobjevuje se zde žádná odpověď, že konflikt „není“ rizikový. Naznačuje to tedy vážnost a případné důsledky toho, pokud se s rodinou vhodně neparuje. Připojila bych k tomuto tématu další otázku č. 11: „*Do jaké míry se podle Vašeho názoru odráží konflikt rodičů na prospěch a chování dítěte*“

ve škole?“ To znázorňuje graf č. 11, který ukazuje, že se konflikt v dítěti bez výjimky zrcadlí, alespoň podle respondentů, tj. sociálních pracovníků OSPOD. Konflikt může uvádět dítě do smíšených pocitů, zdát se matoucí, snižovat pozornost a zhoršovat chování dítěte.

Vedlejší výzkumná otázka č. 2 – „Liší se nahlížení sociálních pracovníků na jimi řešené rodinné konflikty dle krajů?“

S uvedenou otázkou souvisí otázka z dotazníku č. 7, tj. se kterým typem konfliktu se sociální pracovníci nejčastěji setkávají v rodině – s vnitřním nebo vnějším. Graf č. 13, který se nachází níže, znázorňuje, jak konkrétně se v krajích téma odlišuje. Nalézáme zde shodu odpovědí například u Středočeského, Jihomoravského kraje a Prahy, kde poměr odpovědí je stejný. U zbylých krajů vždy převládá vnější konflikt nad vnitřním. Dle výsledků se tedy výzkumná otázka částečně potvrdila.

Graf č. 13: Zdroj autorka (vlastní výzkum)

Diskuze s odbornou literaturou a získanými výsledky z výzkumu:

Dle posledních statistických údajů ročenky³⁵ MPSV z roku 2017, působilo v oblasti orgánů SPOD celkem 2618 zaměstnanců. Podle vlastního výzkumu odpovědělo na dotazník celkem 75 respondentů. To odpovídá téměř 3% celkového počtu pracovníků OSPOD. Tudíž mnou provedený výzkum nelze generalizovat, je to stále malá část odpovědí, která se však snaží reprezentovat zastoupením sociálních pracovníků z celé republiky.

O sociálních pracovnících, kteří působí v oblasti OSPOD pojednává také Oldřich Matoušek a Hana Pazlarová. Ve své publikaci se snaží představit sociální práci a to v souvislosti s „dobrou“ i „špatnou“ praxí sociálního pracovníka. Autoři se zmiňují o vzdělání sociálních pracovníků OSPOD, jejichž celkový počet byl 2108 pracovníků a to k roku 2014. Se základním vzděláním byl podle nich jeden pracovník, středního vzdělání dosáhlo 465 pracovníků (22%), vyššího odborného pak 327 pracovníků (15,5%) a vysokoškolského celkem 1315 pracovníků (62,4%). (Matoušek a Pazlarová, 2016, str. 47) Dle výsledků mohu zhodnotit, že výzkumu se zúčastnilo 2,7% respondentů s úplným středním vzděláním, vyššího odborného vzdělání pak 14,7% a vysokoškolského celkem 82,6%. Tato čísla nesou určitou korelaci s výzkumem Matouška a Pazlarové, tj. určitá shoda vlastního výzkumu s odbornou literaturou.

Diskuze sama se sebou:

Původně jsem nastavila při tvorbě dotazníku trochu jiný koncept, než je ten výsledný. První verzi dotazníku jsem začala rozesílat na odbory SPOD jednotlivých krajských úřadů. Mohu říci, že to byl nakonec jakýsi pomyslný předvýzkum. Mezitím přicházely odpovědi, ve kterých stálo, že by bylo vhodné něco upravit, předělat nebo změnit. Tyto připomínky jsem vnímala pozitivně, neboť přicházely z praxe. Obdržela jsem i několik negativních zpětných vazeb, ze kterých jsem se cítila zklamání. Zjistila jsem tak, že někteří pracovníci daného kraje jsou odtrženi od reality každodenní praxe sociální práce, a proto došlo k pozměnění konceptu.

Jak jsem zmiňovala v popisu výzkumu, začala jsem rozesílat e-maily okresním vedoucím odborů SPOD. Musím říct, že celá řada z nich byla velice vstřícných a ochotně se mnou komunikovali. Dále jsem si velice vážila každého jejich pracovníka, který si udělal čas a vyplnil dotazník, který jsem potřebovala ke své závěrečné práci. Abych to upřesnila,

³⁵ MINISTERSTVO PRÁCE A SOCIÁLNÍCH VĚCÍ. *Statistická ročenka z oblasti práce a sociálních věcí 2017*. Praha: Ministerstvo práce a sociálních věcí (MPSV), 2018. Str. 83. Dostupné na: https://www.mpsv.cz/files/clanky/34376/Statisticka_rocenka_z_oblasti_prace_a_socialnich_veci_2017.pdf [online]

zvolila jsem jako nástroj komunikace email, protože jsem si plně vědoma, kolik své administrativní práce mají sociální pracovníci. Volat na jednotlivé městské úřady, rušit příslušné pracovníky v jejich činnosti a prosit je o vyplnění dotazníku, mi přišlo krajně nevhodné. Tímto navazuji na Plzeňský kraj, který se stal problémový z hlediska nulových dat. Na úvodní dva emaily mi nebylo odpovězeno vůbec, na třetí vyzvání mi bylo vytknuto, že by uvítali osobnější přístup a nemají čas se zabývat studenty. Rozhodla jsem se tedy napsat do jiných okresních měst, která byla buď vstřícnější, nebo dosud neoslovená. Velice si vážím Pardubického a Zlínského kraje, ze kterých jsem získala nejvíce odpovědí. Nejnáročnější tak byla pro mne komunikace s jednotlivými pracovníky, dalo mi to však novou zkušenost a nadhled.

Závěr

Tato diplomová práce se zaměřila na prozkoumání problematiky dopadu rodinných konfliktů na dítě z hlediska sociální práce. Pro plné porozumění bylo nutné si vymezit jednotlivá slova tohoto tématu, k čemuž měla dopomoci odborná literatura. Ukázalo se, že literatura vůbec nezanedbává dopady rodinných konfliktů, což lze dokázat obsažností teoretické části. Odborná literatura je ale na druhou stranu nejednotná ve svých postojích ke konfliktům a žádná z nich nenabízí ucelený pohled. Proto se nabízelo vytvořit ucelený kompilát, který by spojil poznatky z odborné literatury a mohl sloužit jako kvalitní materiál pro pomáhající profese. Nejenom teoretické uchopení však bylo součástí této práce. Rozhodla jsem se učinit i vlastní výzkum, který by zjistil, jaký je pohled sociálních pracovníků na výše zmíněnou problematiku. Tento počín dle mého názoru významně doplňuje teorii.

Obsažnost této práce může být pro překážkou, nešlo se jí však vyhnout. Už jen první kapitola, která se pokusila vymezit rodinu, nemohla být kratší. Ukázalo se, že vymezení rodiny a jejích souvislostí je poměrně obtížné. První kapitola nabízí vymezení rodiny, ale rozhodně nenabízí shodu nad tím, co rodina znamená. Není to však na škodu, podle mého názoru to ukázalo, že rodina není neměnný subjekt, a je tak záhodno se jí dále zabývat. Odborná literatura jasně ukazuje, že rodina nebyla dosud plně pochopena, ačkoli společenské vědy doznaly značného porozumění. Pokud by se tak ozvaly hlasy, které by tvrdily, že na rodině není, co zkoumat, tak bych je rázně odmítla. Mnou použitá odborná literatura můj postoj do určité míry stvrzuje.

Pokud byla první kapitola obtížná k vymezení, nebylo tomu jinak ani u druhé kapitoly. Tato kapitola se přímo zabývala rodinnými konflikty a jejich důsledky. Ukázala, že by se konfliktová problematika neměla podceňovat. Odborná literatura prokazuje, že konflikty zasahují každého jedince ve společnosti a nelze se jim zcela vyhýbat. V rodinném prostředí bývají nejvážnější a nejčastější. S rodinnými příslušníky trávíme zřejmě tu nejdélší část svého života, a pokud k nim chceme mít kladný vztah a společně prožívat život, nelze je naplnit konflikty. Pokud se navíc jedná o dítě, je třeba si důsledky konfliktů uvědomit o to více. Zdravá pospolitost nemůže fungovat, pokud je naplněna neřešenými a zraňujícími konflikty. Tato teze provází celou druhou kapitolu a její obsah ukazuje, že řešení konfliktů není věcí nemožnou, nýbrž reálnou. Pro sociálního pracovníka (a další pomáhající profese nevyjímaje) je značně důležité, aby si u sebe nesl tento druh motivace, přeci jenom je tím, kdo má k řešení konfliktů ve společnosti zřejmě nejbliže.

Třetí kapitola tematicky doplnila dvě předešlé kapitoly, podobně ukázala, že i rozvod lze řešit takovým způsobem, který by byl přijatelný pro všechny jeho účastníky. Role sociálního pracovníka je zde důležitá, nejenom pro dítě, ale i rodiče, kteří jsou těmi nejbližšími dítěte. Vývoj rozvodovosti navíc ukazuje, že role sociálního pracovníka není hypotetická, nýbrž reálná. Několik tisíc dětí je každým rokem ohroženo rozvodovým konfliktem, který má dozajista důsledky vůči dítěti. Není vhodné tuto realitu podceňovat, česká společnost by si ji měla plně uvědomovat, má-li dojít k nějakým korektivním změnám. Rodinná politika by měla vnímat rozvodovost jako prioritní. Z odborné literatury to však nevyznívá, není nastavena koncepce, která by ji alespoň znatelněji snížila. Je však třeba vyzdvihnout, že rodinná politika má za cíl řešit násilí na ženách či dětech. V tomto ohledu je postupováno tak, aby se dosahovalo reálných a kladných výsledků.

Nyní závěrem k praktické části, která byla realizována vlastním výzkumem. Ten se zabýval pohledem sociálních pracovníků na dopady rodinných konfliktů. Celého výzkumu se zúčastnilo 75 respondentů (3% z celkového počtu pracovníků OSPOD zastoupeného v naší republice), tj. sociálních pracovníků OSPOD z celé republiky, resp. zastoupen byl každý kraj. V tomto ohledu lze považovat výzkum za reprezentativní. Podle předpokladu byla valná většina respondentů ženy. Toto povolání je silně feminizované, ačkoli v současné době se dostává i do předějí zájmu mužů, trend to však výrazně neovlivní.

Většina pracovníků byla vysokoškolsky vzdělaná. Praxe sociálních pracovníků je poměrně překvapivá, více než polovina respondentů nemá praxi delší než 10 let. Nejvíce odpovědi zaznamenaly tyto kraje: Pardubický, Zlínský a Karlovarský, tj. byli nejvstřícnější k provedení výzkumu a jeho otázkám. Co se týče konfliktu jako takového, tak si pod ním sociální pracovníci nejvíce představovali: neshody názorů, střet potřeb a hádku; naopak nejméně: soutěžení, rozkol a soupeření. U nejčastějších příčin konfliktů v rodině se vyskytovalo: zcela odlišný pohled partnerů (manželů) na život, nenaplněné potřeby, nadměrné pití alkoholu, neschopnost partnerů (manželů) vzájemně komunikovat, finanční problémy či neshoda na výchovném stylu. Jako nejčastější typ konfliktu nejvíce pracovníci vnímali vnější konflikt mezi dvěma a více osobami (interpersonální). U reakce dětí na konflikt vnímali především psychosomatické obtíže a negativní změny v chování, mající vliv i ve školním prostředí. Celkově vnímají konflikty jako velmi rizikové a to většina pracovníků. Ukázalo se také, že až polovina respondentů se ve své práci setkává s konflikty téměř denně. Zbylá polovina v týdenním až měsíčním intervalu, příp. nedokáže blíže časově specifikovat. U otázky na nejzávažnější konflikt v rodinách se nejvíce vyskytovalo domácí

násilí a týrání (fyzické a psychické), příp. fyzická agrese, a neschopnost partnerů (manželů) komunikovat či domluvit se.

Na úplný závěr mohu dle mého názoru říci, že se mi podařilo naplnit cíl práce, ačkoli je zjevné, že nahlížení na rodinné konflikty není celkově jednotné, jak z hlediska odborné literatury, tak i z hlediska praxe. Opět mohu říci, že by byl třeba určitý sjednocující pohled, který by byl zvláště přínosem pro praxi, i když každý případ je nutno posuzovat z hlediska jeho specifičnosti.

Seznam použité literatury

Primární literatura

- BECHYŇOVÁ, Věra a Marta KONVIČKOVÁ. *Sanace rodiny: [sociální práce s dysfunkčními rodinami]*. Praha: Portál, 2008. ISBN 978-80-7367-392-5.
- BECHYŇOVÁ, Věra. *Případové konference: praktický průvodce pro práci s ohroženou rodinou*. Praha: Portál, 2012. ISBN 978-80-262-0181-6.
- GJURIČOVÁ, Šárka a Jiří KUBIČKA. *Rodinná terapie: Systematické a narativní přístupy*. 2. doplněné a přepracované vydání. Praha: Grada, 2009. ISBN 978-80-247-2390-7.
- GULOVÁ, Lenka. *Sociální práce: pro pedagogické obory*. Praha: Grada, 2011. Pedagogika (Grada). ISBN 978-80-247-3379-1.
- HELUS, Zdeněk. *Sociální psychologie pro pedagogy*. Druhé, přepracované a doplněné vydání. Praha: Grada, 2015. ISBN 978-80-247-4674-6.
- CHRÁSKA, Miroslav. *Metody pedagogického výzkumu: základy kvantitativního výzkumu*. Praha: Grada, 2007. Pedagogika (Grada). ISBN 978-80-247-1369-4.
- JANIKOVÁ, Hana. *Rodina. Psychologie v praxi – další vzdělávání zaměstnanců organizací poskytujících sociální služby*. Druhé rozšířené a upravené vydání. Pardubice: Benepal a.s., 2012. CZ.1.07/3.2.13/01.0037.
- KŘIVOHLAVÝ, Jaro. *Konflikty mezi lidmi*. Praha: Portál, 2002. ISBN 80-7178-642-X.
- KUZNÍKOVÁ, Iva. *Sociální práce ve zdravotnictví*. Praha: Grada, 2011. ISBN 978-80-247-3676-1
- LOVASOVÁ, Lenka. *Rodinné vztahy*. Praha: Vzdělávací institut ochrany dětí, 2006. ISBN 80-86991-66-0.
- MASÁKOVÁ, Václava et al. *Rodiče, děti a jejich problémy: sborník studií*. Praha: Sdružení Linka bezpečí, 2011. ISBN 978-80-904920-0-4.
- MATĚJČEK, Zdeněk a Zdeněk DYTRYCH. *Krizové situace v rodině očima dítěte*. Praha: Grada, 2002. Pro rodiče. ISBN 80-247-0332-7.
- MATOUŠEK, Oldřich a Hana PAZLAROVÁ. *Hodnocení ohroženého dítěte a rodiny v kontextu plánování péče*. Praha: Portál, 2010. ISBN 978-80-7367-739-8.

- MATOUŠEK, Oldřich a Hana PAZLAROVÁ. *Podpora rodiny: manuál pro pomáhající profese*. Praha: Portál, 2014. ISBN 978-80-262-0697-2.
- MATOUŠEK, Oldřich a Hana PAZLAROVÁ. *Státní orgány sociálněprávní ochrany dětí: dobrá praxe z pohledu rodin a pracovníků*. Praha: Univerzita Karlova v Praze, nakladatelství Karolinum, 2016. ISBN 978-80-246-3336-7.
- MATOUŠEK, Oldřich. *Děti a rodiče v rozvodu: manuál pro zúčastněné profesionály a rodiny*. Praha: Portál, 2015. ISBN 978-80-262-0968-3.
- MOŽNÝ, Ivo. *Sociologie rodiny*. Vydání první. Praha. Sociologické nakladatelství (SLON), 1999. ISBN 80-85850-75-3.
- NOVÁK, Tomáš a Petr ŠMOLKA. *Manželské a rodinné poradenství*. 2., aktualizované vydání. Praha: Grada, 2016. Psyché (Grada). ISBN 978-80-247-5873-2.
- PEMOVÁ, Terezie a Radek PTÁČEK. *Zanedbávání dětí: příčiny, důsledky a možnosti hodnocení*. Praha: Grada Publishing, 2016. ISBN 978-80-247-5695-0.
- PLAŇAVA, Ivo. *Manželství a rodiny: struktura, dynamika, komunikace*. Brno: Doplněk, 2000. ISBN 80-7239-039-2.
- PROCHÁZKOVÁ, Jana et al. *Sborník studií. Rodiče, děti a jejich problémy*. Praha: Sdružení Linka bezpečí, 2011. ISBN 978-80-904920-0-4.
- SOBOTKOVÁ, Irena. *Psychologie rodiny*. Třetí vydání. Praha: Portál, 2012. ISBN 978-80-262-0217-2.
- ŠVEJCAR, Josef a Pavel FRÜHAUF. *Péče o dítě*. Doplněné, rozšířené a aktualizované vydání. Uspořádal Karel Havlíček. Praha: NUGA, 2003. ISBN 80-85903-15-6.
- TOMEŠ, Igor. *Obory sociální politiky*. Praha: Portál, 2011. ISBN 978-80-7367-868-5.
- TOMEŠ, Igor. *Sociální právo České republiky*. Praha: Linde Praha, 2014. Monografie (Linde). ISBN 978-80-7201-938-0.
- TRÉLAÛN, Béatrice. *Překonávání konfliktů v rodině*. Praha: Portál, 2005. Rádci pro rodiče a vychovatele. ISBN 80-7178-935-6.
- URBAN, Lukáš. *Sociologie trochu jinak*. 2., rozš. vyd. Praha: Grada, 2011. Sociologie (Grada). ISBN 978-80-247-3562-7.
- ZELENÁ, Martina a KLÉGROVÁ, Alžběta. *Podpora rodiny*. Praha: Vzdělávací institut ochrany dětí, 2006. ISBN 80 - 86991- 67 - 9.

Encyklopedie a slovníky

MATOUŠEK, Oldřich. *Slovník sociální práce*. Praha: Portál, 2003. ISBN 80-7178-549-0.

Elektronické zdroje

ČESKÝ STATISTICKÝ ÚŘAD. *Vývoj obyvatelstva České republiky – 2017*. Praha: Český statistický úřad (ČSÚ), 2018. Zpracoval: Odbor statistiky obyvatelstva. Poslední editace: 03. 10. 2018 [cit. 01. 07.2019]. *Vývoj obyvatelstva České republiky – 2017, Rozvodovost*. Str. 21-26. Dostupné na: <https://www.czso.cz/csu/czso/vyvoj-obyvatelstva-ceske-republiky-2017> [online]

ELÍŠKOVÁ, Zdeňka. *Funkčnost neúplné – rozvedené rodiny ve vztahu k dítěti*. Prevence úrazů, otrav a násilí. České Budějovice: Jihočeská univerzita v Českých Budějovicích. Roč. 2/2008, str. 139-148. [cit. 15. 05.2019]. Dostupné na: <http://casopis-zsfju.zsf.jcu.cz/prevence-urazu-otrav-a-nasili/administrace/clankyfile/20120328112022224363.pdf> [online]

FÍŠEROVÁ, Vlasta. *Sociologie rodiny*. Sociologická encyklopedie. Hlavní editor Zdeněk Nešpor. Praha: Sociologický ústav AV ČR. Poslední editace: 05. 03. 2018 [cit. 02. 02.2019]. Dostupné na: https://encyklopedie.soc.cas.cz/w/Sociologie_rodiny [online]

MINISTERSTVO PRÁCE A SOCIÁLNÍCH VĚCÍ. *Statistická ročenka z oblasti práce a sociálních věcí 2017*. Praha: Ministerstvo práce a sociálních věcí (MPSV), 2018. Str. 83. Dostupné na:

https://www.mpsv.cz/files/clanky/34376/Statisticka_rocenka_z_oblasti_prace_a_socialnich_veci_2017.pdf [online]

VRABCOVÁ, Dana. *Rodinná mediace: cesta k řešení sporů mezi rozvádějícími se rodiči*. Publikováno: 03. 01. 2014. Poslední editace: 10. 01. 2019 [cit. 18. 06. 2019]. Dostupné na: <https://www.sancedetem.cz/cs/hledam-pomoc/rodina-v-problemove-situaci/problemy-v-partnerskem-vztahu/rodinna-mediace-cesta-k-reseni-sporu-mezi-rozvadejicimi-se-rodici.shtml> [online]

Wikipedie: Otevřená encyklopedie: *Úmluva Rady Evropy o prevenci a potírání násilí vůči ženám a domácího násilí*. [cit. 02. 07. 2019]. Dostupné na: https://cs.wikipedia.org/w/index.php?title=%C3%9Amluva_Rady_Evropy_o_prevenci_a_pot%C3%ADr%C3%A1n%C3%AD_n%C3%A1sil%C3%AD_v%C5%AF%C4%8Di_%C

5%BEen%C3%A1m_a_dom%C3%A1c%C3%ADho_n%C3%A1sil%C3%AD&oldid=174
50572 [online]

ZÁKON Č. 108/2006 SB. ZÁKON O SOCIÁLNÍCH SLUŽBÁCH. [cit. 06. 07. 2019].

Dostupné na: <https://www.zakonyprolidi.cz/cs/2006-108> [online]

Přílohy

Vzor dotazníkového šetření

Dopady rodinných konfliktů na dítě z hlediska sociální práce

Vážení sociální pracovníci, vážené sociální pracovnice,

jmenuji se Michaela Březinová a studuji na HTF UK v Praze obor Sociální a charitativní práce magisterský stupeň.

Obracím se na Vás s prosbou o vyplnění mého dotazníku, který slouží k účelům diplomové práce, která nese stejný název jako dotazník. Prosím o odpovědi dle vašich názorů, vědomostí a hlavně zkušeností. Dotazník je zcela anonymní a obsahuje 14 otázek. Jeho vyplnění Vám zabere cca 7 minut.

Předem Vám děkuji za Vaše odpovědi,

Michaela Březinová

Internetový odkaz na zasílaný Google formulář:

https://docs.google.com/forms/d/e/1FAIpQLSevJtQazG0hW_VCf-jzFiuNgKUdJvIYpLhq8HgXvJZ7PUquJg/viewform

***Povinné pole**

1. Jste: *

- Muž
- Žena

2. V jaké věkové kategorii se nacházíte? *

- 20 - 29 let
- 30 - 39 let
- 40 - 49 let
- 50 - 59 let
- 60 - 69 let

3. Jak dlouho působíte v sociální praxi? *

- 1 - 5 let
- 6 - 10 let
- 11 - 15 let
- 16 - 20 let

- 21 - 25 let
- 26 - 30 let
- 31 let a více

4. Uveďte nejvyšší dosažený stupeň vzdělání. *

- středoškolské vzdělání s maturitou
- vyšší odborné vzdělání
- vysokoškolské vzdělání bakalářského stupně
- vysokoškolské vzdělání magisterského stupně
- vysokoškolské vzdělání zakončené doktorátem

5. V jakém kraji působíte? *

- Jihočeský kraj
- Jihomoravský kraj
- Karlovarský kraj
- Královéhradecký kraj
- Liberecký kraj
- Moravskoslezský kraj
- Olomoucký kraj
- Pardubický kraj
- Plzeňský kraj
- kraj Praha
- Středočeský kraj
- Ústecký kraj
- kraj Vysočina

6. Co vnímáte pod pojmem konflikt? *

- střet potřeb
- soupeření
- hádka
- neshody názorů
- rozkol
- soutěžení
- fyzická agrese

7. Co vnímáte jako nejčastější příčinu konfliktu (příp. konfliktů) v rodině? *

- zcela odlišné názory na společný život

- nenaplněné potřeby
- nevěra
- nadměrná spotřeba alkoholu až alkoholismus
- nerespektování vzájemných odlišností mezi partnery
- nepodílení se na chodu domácnosti
- egoismus až egocentrismus jednoho z partnerů
- nadměrná žárlivost
- nenaplněná potřeba seberealizace
- neschopnost partnerů konstruktivně komunikovat mezi sebou
- neochota jednoho z partnerů podílet se na finančním hospodaření domácnosti
- nesoulad mezi názory na výchově a vzdělávání dětí (dvojkolejnost výchovy)
- nepodílení se na výchově dětí
- nesoulad v povahách partnerů
- nesoulad v sexuálních potřebách partnerů
- finanční problémy
- návyky jednoho z partnerů

8. Jaký je podle Vás nejčastější typ konfliktu (příp. konfliktů) v rodinách? *

- vnitřní osobní konflikt - intrapersonální (např. stres, hněv, nedostatek sebevědomí, závislost, nejistota, rozpaky apod.)
- vnější konflikt mezi dvěma a více osobami - interpersonální (např. napětí v manželství či v partnerském vztahu, rodinné spory, neshody s blízkými přáteli, neshody v práci nebo ve škole apod.)

9. Jaká je podle Vás nejčastější reakce dětí na konflikt (příp. konflikty) rodičů? *

- změna v chování (lhaní, podvádění, úzkostlivost, agresivita, drobné krádeže apod.)
- zhoršený prospěch ve škole
- psychosomatické obtíže (noční děsy, potíže se spánkem, pomočování, bolesti hlavy, bolesti břicha apod.)
- sebeobviňování z konfliktu rodičů

10. Do jaké míry je podle Vás rizikový konflikt (příp. konflikty) rodičů pro děti? *

- rizikový
- částečně rizikový
- nelze přesně určit
- spíše nerizikový

- nerizikový

11. S jakým způsobem vyrovnávání se s konfliktem (příp. konflikty) rodičů se u dětí setkáváte nejčastěji? *

- nedokážou se vyrovnat
- částečně se dokážou vyrovnat
- nelze přesně určit
- spíše se nedokážou vyrovnat
- dokážou se vyrovnat

12. Jak často se s konflikty u klientů setkáváte? *

- každý den
- ob den
- 1 - 2x týdně
- ob týden
- párkrát do měsíce
- vůbec
- Jiné:

13. Do jaké míry se podle Vašeho názoru odráží konflikt (příp. konflikty) rodičů u dítěte ve škole? *

- odráží se
- částečně se odráží
- nelze přesně určit
- spíše se neodráží
- neodráží se

14. Co vnímáte jako nejzávažnější konflikt v rodinách? * (otevřená otázka)

Abstrakt

Diplomová práce pojednává o dopadech rodinných konfliktů na dítě z hlediska sociální práce. Práce je rozdělena do dvou částí, tj. teoretické a praktické části. V rámci teoretické části jsou tři hlavní kapitoly. První kapitola obecně vymezuje rodinu a souvislosti s ní spojené. Druhá kapitola je kapitolou stěžejní, pojednává obecně o konfliktu, o konfliktu v rodině, o následcích neřešených rodinných konfliktů, také o metodách a přístupech k řešení rodinných konfliktů, nevyjímaje rodinné poradenství a rodinnou terapii. Součástí kapitoly je také zaměření na přístup sociálního pracovníka k rodině, v níž se vyskytuje konflikt, nebo kde dochází k zanedbání péče o dítě. Třetí kapitola doplňuje dvě předchozí, stručně pojednává o rodině v rozvodu, především roli sociálního pracovníka při rozvodovém řízení. Dále také o vývoji rozvodovosti v České republice a její rodinné politice. V rámci praktické části se nachází vlastní výzkum, který se zaměřil na prozkoumání zkušeností a pohledů sociálních pracovníků v oblasti sociálněprávní ochrany dětí. Výzkum přímo souvisí s teoretickou částí práce, tématem jsou totiž dopady rodinných konfliktů na dítě. K provedení výzkumu byla využita kvantitativní metoda, přičemž technikou sběru dat bylo dotazníkové šetření, které bylo zasláno sociálním pracovníkům do každého kraje v České republice. Výsledky výzkumu tak reflektují pohledy a zkušenosti sociálních pracovníků, kteří se ve své profesi často setkávají s konfliktem a musí jej určitým způsobem řešit.

Summary

The diploma thesis deals with the impact of family conflicts on the child from the viewpoint of social work. The thesis is divided into two parts, i.e. theoretical and practical. The theoretical part consists of three main chapters. The first chapter generally defines the family and its context. The second chapter is a fundamental one dealing with conflict in general, family conflict as such, the consequences of unresolved family conflicts, as well as methods and approaches to family conflict resolution, including family counselling and family therapy. The chapter also includes an approach of a social worker to a family where a conflict occurs or where a child is being neglected. The third chapter complements the two previous ones, briefly discusses the family in divorce, especially the role of a social worker in divorce proceedings. Furthermore, the development of the divorce rate in the Czech Republic and its family policy. The practical part deals with research focusing on experiences and views of social workers in the area of the social and legal protection of children. The research is directly related to the theoretical part of the thesis as the topic is the impact of family conflicts on the child. A quantitative method was used to carry out the

research where the data collection technique was a questionnaire survey which was sent to social workers in each region in the Czech Republic. The results of the research reflect the views and experiences of social workers who often encounter conflict in their profession and have to deal with it in a certain way.